

DANIEL JOHNSON / Můžete milovat Evropu,
ale zároveň kritizovat EU

GALIA ACKERMANOVÁ, PHILIPPE DE LARA / Ukrajina,
Evropa a památka *šoa*

Rozhovor se STEPHENEM KOTKINEM o sovětské
kolektivizaci a teroru

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

U Medků. O setkávání přátel v bytě
bratří Ivana a Mikuláše Medkových

JIŘÍ MUNZAR / Ilse Tielsch – básnířka
a kronikářka jižní Moravy

Básníci čtou básníky / ELKAN HAYEK, HYNEK VILÉM

LUKÁŠ BÁRTL / Fotograf Adolf Rossi

Ročník XI. (XXX.) • cena čísla 120 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

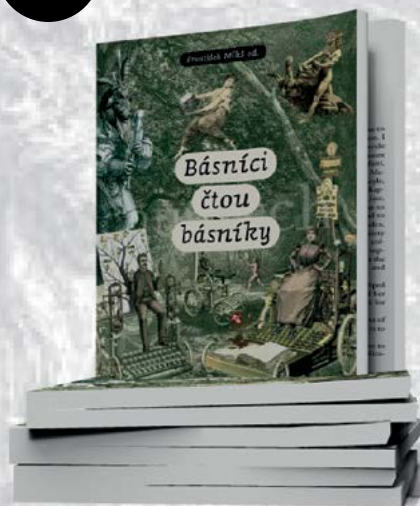
1/2019

František Mikš ed.

Básníci čtou básníky

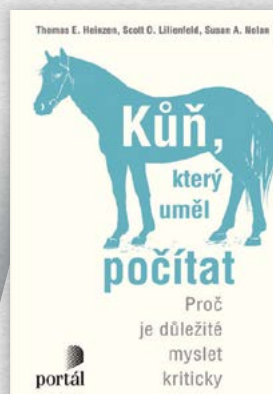
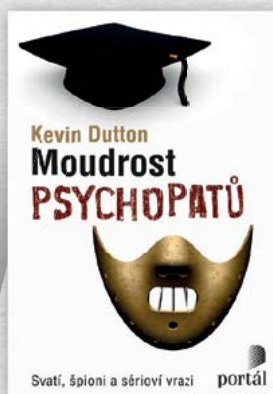
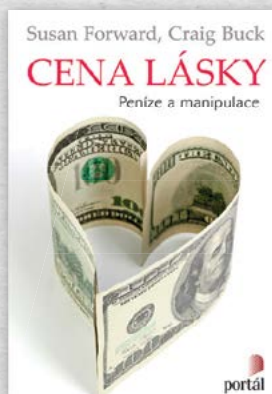
Proč dnes vlastně číst poezii? Podle francouzského filosofa Edgara Morina je poezie především ochranným štítem proti „hyperpróze života“, jedním ze způsobů, jak čelit každodenní rutině a racionalitě. Umožňuje člověku vidět současný zmechanizovaný a uspěchaný svět jinými očima, zakoušet ho jinak, pocitově, poeticky.

Poezie se však dnes nachází ve zvláštní situaci. Píše se jí stále víc, její vydávání je dotováno granty, ale přitom vyjma básníků téměř nikoho nezajímá. Uzavírá se sama do sebe, nevedou se o ni vášnivé spory, nečtou ji dokonce ani studenti literatury.

Uvedená antologie je pokusem přiblížit poezii širšímu čtenářskému publiku. Vznikla na základě stejnojmenné rubriky v časopisu *Kontexty*. Tři desítky básníků a básnířek se v ní snaží dopátrat toho, co je v poezii inspirovalo a inspiruje, co je v ní důležité, jaké je její poslání a smysl. A předkládají přitom čtenáři ty nejlepší básnické skvosty, které by podle nich neměly zapadnout.

brož s klopami • 328 stran • 295 Kč • objednávky přes www.cdk.cz mají automaticky slevu 15 %, předplatitelé časopisu *Kontexty* 25 %

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

 portál

Editorial: Vzpomínka na Rudolfa Kučeru
a *Střední Evropu* (FRANTIŠEK MIKŠ) 2

Texty /

DANIEL JOHNSON
Můžete milovat Evropu, ale zároveň
kritizovat EU 3

AGATA SUPÍŇSKA
Zdravá Evropská unie je v zájmu všech.
Rozhovor s politologem PRZEMYSŁAWEM
ŻURAWSKÝM VEL GRAJEWSKÝM 9

GALIA ACKERMANOVÁ A PHILIPPE DE LARA
Ukrajina, Evropa a památka *šoa*. 16

CHRISTOPHER A. BAYLY
Zrod moderního světa: národ, umění
a imaginace 24

PAVEL ŠVANDA
Krátce 37

Rozhovor /

PETER ROBINSON
„Kdo ví o životě Josifa Stalina více,
než věděl sám Stalin...“ Rozhovor
se STEPHENEM KOTKINEM o sovětské
kolektivizaci a teroru 44

Výročí /

STANISLAV BALÍK, PETR FIALA
Sté výročí Masarykovy univerzity 54

Literatura / umění / kultura /

U Medků. O setkávání přátel v bytě bratří
Ivana a Mikuláše Medkových 59

LUKÁŠ BÁRTL
„Obdivuji se přírodě, její dokonalosti
a její proměnlivosti.“ Pozapomenutý
brněnský fotograf Adolf Rossi 70

JIŘÍ MUNZAR
Ilse Tielsch – básnířka a kronikářka
jižní Moravy 82

Básníci čtou básníky /

ELKAN HAYEK
Básník to ví a zná 88

HYNEK VILÉM
Pod sněhem už klečí květy připravené ke startu. . 93

Nad knihami /

ZDENĚK VOLF
Zahlédnout sluchem. Sylvie Richterová:
Slyšet obrazy. 101

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XI. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXX.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120402514/0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803w988 • **Na obálce** Adolf Rossi: *Auf dem eingefroren See*, před rokem 1950 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

B | R | N | O |

MINISTERSTVO
KULTURY

Státní fond kultury ČR

Editorial: Vzpomínka na Rudolfa Kučeru a *Střední Evropu*

Časopis *Kontexty* má za sebou deset ročníků, otevíráme jedenáctý, což je myslím dobrý důvod k připomenutí toho, jak vlastně vznikl a na co navazuje, kde má své kořeny. Ale je tu i důvod jiný, bohužel smutný.

Jak naši pravidelní čtenáři nejspíš vědí, časopis má dlouhou historii. V letech 2003 až 2008 vycházel pod názvem *Revue Politika* a ještě předtím, v letech 1990 až 2002, jako měsíčník *Proglas*. Jeho skutečný počátek však můžeme hledat už před rokem 1989 v samizdatové (strojopisné, cyklostylové) brněnské mutaci revue *Střední Evropa*. Vzhledem k jisté tematické a personální kontinuitě jsme vstoupili již do čtvrtého desetiletí existence časopisu. O to víc nás zasáhla smutná zpráva o nečekaném úmrtí Rudolfa Kučery († 15. 1. 2019), zakladatele, vydavatele a šéfredaktora pražské samizdatové (a později oficiální) revue *Střední Evropa*. Byl to totiž právě on, kdo sehrál v obtížných počátcích naší časopisecské a vydavatelské činnosti klíčovou roli.

Rudolf Kučera se narodil v Praze roku 1947 a na Karlově univerzitě vystudoval filosofii a historii. Pracoval v Československé akademii věd, avšak kvůli spolupráci s Chartou 77 byl v roce 1978 ze zaměstnání propuštěn a řadu let se živil jako stavební dělník. Stál u zrodu české sekce Panevropské unie a v roce 1984 založil samizdatový časopis *Střední Evropa*, jenž se stal vlivným neoficiálním intelektuálním periodikem. Byl vášnivým Středoevropanem i Panevropanem, ale také pedagogem a publicistou, člověkem s velkou vášní pro politiku. Až do své smrti byl šéfredaktorem *Střední Evropy*, nejprve té samizdatové, poté oficiální tištěné a posléze internetové.

Revue *Střední Evropa* – brněnská verze jsme založili v roce 1987 a první číslo vyšlo počátkem roku 1988. Plán vydávat samizdat jsme nosili v hlavě dlouho, ale byli jsme hodně mladí, chyběly zkušenosti, kontakty a samozřejmě peníze. Vše se naplno rozběhlo až poté, co jsme se seznámili s Rudolfem Kučerou, který nám ochotně poskytl podporu i zájem. Doplnil potřebné kontakty na důležité autory a nezbytná doporučení (opatrnost byla nutná), poskytl cenné rady i nějaké peníze do začátku. Z jeho pražské *Střední Evropy* jsme přebírali zhruba polovinu obsahu, druhou jsme dodávali sami. Cyklostyl nám věnoval František „Čuňas“ Stárek, jeli jsme pro něj kamsi na venkov. Psací stroj s pamětí – pro nás tehdy neuvěřitelný technický zázrak – sehnal později Rudolf.

Pomáhal nám i v prvních letech po listopadu 1989, kdy jsme brněnskou *Střední Evropu* přejmenovali na měsíčník *Proglas* a začali časopis vydávat oficiálně. Později se naše cesty rozešly. Měli jsme na věci různé názory a každý své starosti, vzniklo mezi námi i určité nedorozumění, ale to není důležité. Podstatné je, že bez Rudovy podpory by náš samizdat v takové podobě nikdy nevznikl a nejspíš by jinou podobu měl i časopis *Proglas*. Naše životní cesty, autorské a vydavatelské, by možná vedly i trochu jiným směrem. Rudolf Kučera pro nás byl tím pravým člověkem na pravém místě a v pravou dobu. Člověkem statečným, srdečným a otevřeným, člověkem ochotným pomáhat a riskovat. Patří mu naše velké poděkování i tichá vzpomínka.

František Mikš

Můžete milovat Evropu, ale zároveň kritizovat EU

DANIEL JOHNSON

Miluji Evropu Evropské unii navzdory. Miluji Evropu, protože je – jak prohlásil Charles de Gaulle – Evropou národů. Miluji Evropu, protože sestává z nějakých padesáti zemí, z nichž jen o něco více než polovina patří do EU, přičemž každá z nich představuje jedinečný a nenahraditelný mikrokosmos lidstva. Miluji Evropu, protože si hnusí uniformitu tyranie i tyranii uniformity. Miluji Evropu, protože na Zemi neexistuje oblast, která by více vzdorovala nadvládě. Miluji Evropu, protože pohrdám těmi, kdo chtějí skoncovat s pro ni tak charakteristickou různorodostí a proměnit ji v pochybnou nápodobu Spojených států amerických.

Pařížský Vítězný oblouk je architektonickým ztělesněním Evropy: skvostný svým pojetím, monumentální svými rozměry, ale také monstrózní na pohled. Byl postaven na oslavu Napoleonových vítězství, ale stal se i vrcholem Hitlerovy triumfální cesty do Paříže po kapitulaci Francie. Náš kontinent byl svědkem nejkrutějších výjevů lidských dějin náboženským pronásledováním počínaje a světovou válkou a genocidou konče. Dnes se Evropská unie, prozatím nejambicióznější politický projekt Evropy, snaží být příkladem celému světu a provádí nejvýznamnější politický experiment všech dob: nejen že usiluje o odstranění násilí jako takového, ale také o likvidaci jeho intelektuálních kořenů, zejména nacionalismu. V praxi se však tyto pacifistické ambice ocitají v rozporu s kvaziimperiólními sklony k centralizaci, jež se permanentně svářejí

s odstředivými silami národní, náboženské a kulturní identity.

U příležitosti stoletého výročí Dne příměří (11. 11. 1918), jímž skončila první světová válka, se všechny tyto protichůdné emoce doslova vznášely ve vzduchu. V Londýně se u Kenotafu konala každoroční ceremonie: z balkónu jí přihlížela královna, která je ve svých dvaadvadesáti letech jedinou hlavou státu, jež se aktivně podílela na dění v některé ze světových válek, princ z Walesu u památníku jejím jménem položil věnec a přítomen byl i německý prezident, aniž by toto bezprecedentní gesto vyvolalo jakýkoli rozruch. Dostavila se samozřejmě i předsedkyně vlády, pro niž byla tato akce vhodnou omluvou její absence na oslavách v Paříži, kde chyběla jako jediná hlava vlády ze všech spojeneckých zemí.

Oslavy v Paříži, na něž dorazilo šedesát vrcholných představitelů včetně ruského a amerického prezidenta, byly ovšem mnohem pompéznější: konaly se ve stínu Vítězného oblouku, což je pomník (bez ohledu na fakt, že pod ním leží hrob neznámého vojína), který se na celém světě nejnápadněji honosí svým militarismem. Jejich vrcholem ale nebyly ani modlitby smíření, ani kladení věnců, ani dvě minuty ticha – byla jím řeč Emmanuela Macrona. Pro prezidenta Francouzské republiky to byla vzácná příležitost, kdy mohl doslova a do písmene shlédnout na světovou elitu, a on jí využil k proslovu, jehož cílem bylo připomenout světu, že prezidenti –

tedy alespoň ve Francii – stále ještě chápou význam výmluvnosti.

Macron je vskutku skvělý řečník, jenž se vyznačuje oním květnatým, formalistickým stylem plným narážek, k němuž francouzští politici stále lnou, ovšem jako jediní mezi všemi velmocemi. Řeč to je dlouhá, počasí špatné a Donald Trump, na něhož zřejmě míří některé z Macronových nejostřejších poznámek, vypadá, že by raději podstupoval muka Tartaru – koneckonců tam podle něj Evropa směřuje. Macron však na ty, kdo vyzývají nacionalistickou minulost Evropy, pohlíží jako na zplozence pekla: „Staří démoni ožívají, připraveni dokončit své dílo zmatku a zkázy.“ Macron při své argumentaci v maximální možné míře využívá první světové války, která se z velké části odehrávala na francouzské půdě a z níž se Francie nikdy tak úplně nevzpamatovala, a na tomto základě tvrdí, že tak velkolepý projekt, jakým je Evropská unie, je nutno chránit za každou cenu a hájit ho proti ďábelským silám, jež se proti němu nyní šikují. Z Macronova pohledu neexistuje žádný rozpor mezi osudem Francie a Evropy: „Vždyť patriotismus je pravým opakem nacionalismu, a nacionalismus je jeho zradou.“ V této větě se odráží výrok jeho vzoru, generála de Gaulla, který se proslavil rozlišením patriotismu („kdy je na prvním místě láska k vlastnímu lidu“) a nacionalismu („kdy na prvním místě je zášť vůči těm, kdo nejsou jako my“).

Již naši předchůdci před sto lety, jak pouze s mírným přeháněním prohlašuje Macron, „snili o politické Evropě ... Evropské unii, svazku založeném na svobodném souhlasu, jaký historie nikdy dříve nezažila, jenž nás vyvede z válek, které mezi sebou vedeme“. V narážce na polemiku, kterou v roce 1927 vedl Julien Benda s antisemitsky a ultranacionalisticky orientovanými intelektuály z Action Française, Macron vyhláší válku „nové zradě intelektuálů, k níž již dochází“, a dnešní zrádce viní z rozdmýchávání lží, tmářství a nespravedlnosti. Mezi jeho cíle zde nejspíše patří americká alterna-

tivní pravice, ale možná také konzervativní francouzští intelektuálové jako Michel Houellebecq, Pascal Bruckner a Alain Finkielkraut, kteří se k Evropské unii a vlastně i k samotnému Macronovi nestavějí s velkým nadšením. S odvoláním na rýsující se „novou epochu“ pranýřuje ty, kdo „svou fascinací odchodem, násilím a nadvládou takovou naději ničí“. V této větě se nachází jeho jediná narážka na brexit, avšak implicitní nepřátelství vůči spojenci, jemuž Francouzi zřejmě vděčí za víc než komukoli jinému, je vcelku šokující. Prezident svou řeč uzavírá tradičním „Vive la France!“. Ne, pro Macrona není rozdíl mezi obrodou francouzského patriotismu, jejímž výrazem je nová podoba povinné vojenské služby, a jeho vizí nové evropské civilizace, která „démony“ nacionalismu vymýtí jednou a provždy.

Jaké jsou však šance, že se Macronova vize uskuteční? Zeptejme se Simona Jenkinse, jednoho z našich nejvýznamnějších intelektuálů, který při každé příležitosti zdůrazňuje svůj odpor k tvrdému brexitu. Když sir Simon představoval veřejnosti svou výtečnou novou knihu *Krátké dějiny Evropy: od Perikla k Putinovi*, vybral si k tomu sál Locarno v budově ministerstva zahraničí, velkolepou síň pojmenovanou po místě, kde byla v roce 1925 podepsána řada smluv znamenajících vrcholný bod procesu usmiřování v Evropě po první světové válce. Jak sir Simon poznamenal, dle jeho počítání Británie za poslední dva tisíce let „opustila“ Evropu devětkrát, osmkrát se ale navrátila zpět. A tak šance, že se devátý brexit stane trvalým, je jen malá.

Přesto však Jenkins ve své knize vynáší zničující soud nad vedoucími představiteli Evropské unie, a tím pádem i nad prezidentem Macronem.

Politická struktura Evropské unie, formovaná v podmínkách studené války, se stala těžkopádnou a zahleděnou do minulosti, navíc strádá demokratickým deficitem, který zatím nikdo neumí odstranit. Unii chybí ústava, s níž by se její rozmanití obyvatelé mohli bezvýhradně ztotožnit. Vůdce Evropy nejsou schopni docílit rovnováhy mezi státem

a nadstátem, periferií a centrem, občanskou příslušností k národu a občanstvím Evropy, rovnováhy, která je tak zásadní pro stabilitu kontinentu. Padesát let dostředivých tendencí nyní ustupuje tendencím odstředivým.

Poté, co se probral více než čtyřmi tisíciletími evropských dějin, Jenkins dospívá k závěru, že „... od pádu Říma se žádná moc nepřiblížila k vládě nad tímto kontinentem. Nedokázal to Karel Veliký, nedokázali to habsburští císaři Svaté říše římské, nedokázal to ani Napoleon, ani Hitler, a zatím ani komisaři Evropské unie. Pokud si z historie můžeme vzít nějaké ponaučení, pak zní, že veškeré snahy přitesat ono Kantovo ‚krivé dřevo, z něhož udělán je člověk‘, nakonec selžou. Národy Evropy se nedostanou do područí nějakého nadstátu bez ohledu na to, jak svobodomyslné mohou být jeho záměry.“

A právě této poslední větě by v Elysejském paláci měli dopřát sluchu. Je možné, že Macron sebe sama považuje za liberála v klasickém slova smyslu, tedy nikoli ve významu levostředovém, jak to je v Americe, nebo pravostředovém jako ve Francii, nýbrž prostě ve smyslu obecné věrnosti ekonomické, sociální a kulturní svobodě. Nikdo nepochybuje o Macronově inteligenci (a už vůbec ne on sám), ale jeho mysl není dostatečně otevřená, všeobjímající či vytríbená, aby pochopil aspekt, který Jenkins tak zdůrazňuje: „Evropská unie usiluje o stále více moci, aniž by k tomu měla souhlas. Pokud tuto moc nenavráť svým členům, bude již jen upadat. Součástí takového navrácení moci dnes má být i kontrola hranic a přistěhovalectví, a tím pádem i role, jakou jednotliví členové dle svých představ mají ve vývoji svých společností.“

Poválečný řád v Evropě měl za cíl napodobit Spojené státy. Evropské státy se však na rozdíl od svého amerického vzoru nedokázaly shodnout na komplexním ústavním rámci, který by bylo možné upravovat, aby vyhovoval měnícím se podmínkám. Místo toho, stejně jako OSN, začaly definicí cíle, na kterém se shodly – a tím cílem byl Kantův sen

o věčném míru. Avšak na rozdíl od Spojených států či OSN se upnuly na nástroj, skrze nějž měl být tento cíl naplněn: na „stále těsnější unii“. A tento nástroj se pro Evropskou unii stal smyslem jejího bytí. Z pohledu těch, kdo na evropském kontinentu utvářejí veřejné mínění (a kdo během první poloviny dvacátého století takřka spáchali civilizační sebevraždu), v tomto případě cíl ospravedlňuje prostředky. Jinými slovy řečeno, úsilí o mír ospravedlňuje nevyhnutelné obětování suverenity, svobody a demokracie, jež nutně plyne ze soustředování moci v centrálních institucích Unie. Takovému úsilí ale chybí jakékoli vnější opodstatnění: jeho legitimita vychází z něj samotného. Zároveň s tím, jak ochabla hrozba války, bylo úsilí o mír nahrazeno usilováním o moc a blahobyt. Evropská unie se stala byrokratickým aparátem, jak ho dnes známe: nástrojem, který slouží sám sobě v honbě za rozvíjením svého mechanismu, aniž by si přitom uvědomoval, že už dávno nesměřuje k cíli, pro jehož dosažení byl stvořen.

Není pochyb o tom, že Macronovo vnímání Evropy je zásadně ovlivněno Charlesem de Gaullem. Avšak v padesátých a šedesátých letech mohl de Gaulle stále ještě (a do jisté míry hodnověrně) tvrdit, že mezi francouzským patriotismem a evropským idealismem není žádný rozpor, přinejmenším pokud má Evropa mít podobu konfederální, nikoli federální. Ne že by zásadoví evropští federalisté byli k něčemu takovému svolní. Altiero Spinelli roku 1972 ve svém pojednání *Evropská alternativa* chválil bruselskou Komisi, že Evropskému společenství (jak se tehdy jmenovalo) umožnila přečkat „dlouhou de gaullovskou zimu“. „Kromě něj neexistoval další státník, který by věřil v reálnou možnost sjednocení Evropy pod nadvládou francouzského státu“ – tedy nikoli Komise a jiných evropských institucí. Avšak po de Gaullově pádu roku 1969 byla cesta k federální Evropě volná.

Prezident Macron se dnes vrací ke gaullistické vizi Evropy sjednocené pod francouzským vedením,

avšak oprostěné od generálova varování. Jeho nejnovější iniciativou je obnova plánu na vznik evropské armády. To je sice stará myšlenka, ale na významu jí nově dodává skutečnost, že se Macronovi podařilo naklonit si Angelu Merkelovou, která pro tuto vizi nadšeně horovala ve svém nedávném projevu v Evropském parlamentu. Macron však v obhajobě „skutečně evropské armády“ šel ještě dále. V projevu proneseném ve Verdunu, na bojišti první světové války, jež je obtíženo tragickými vzpomínkami a jež má pro Francouze zásadní význam, prezident své vojenské nadšení opodstatňoval strohým varováním: „Musíme se chránit před Čínou, Ruskem a vlastně i Spojenými státy.“ Donalda Trumpa se takové vyjádření hluboce dotklo. „Jak hluboce urážlivé,“ napsal na Twitteru, „tak co kdyby Evropa nejdříve začala náležitě platit svůj díl nákladů na NATO, které Spojené státy tak rozsáhle dotují?“ Francouzi si pospíšili s vysvětlením, že Macron neměl v úmyslu říci, že Spojené státy považuje za nepřítele, nicméně jeho poznámky, navíc pronesené v předvečer návštěvy amerického prezidenta ve Francii, byly záměrně provokativní: „Když vidím, že prezident Trump oznamuje odstoupení od významné odzbrojovací smlouvy přijaté poté, co Evropu v osmdesátých letech zasáhla krize související s rozmísťováním raket na našem kontinentu, ptám se, kdo tu je hlavní obětí? Je jí Evropa a její bezpečnost.“ V tomto bodě měl Macron pravdu, ale ve Washingtonu se jeho protest vzhledem k tomu, že Evropa předtím ignorovala porušování smlouvy ze strany Ruska, nesetkal s porozuměním.

To ale byly jen úvodní výstřely: po Macronově projevu u Vítězného oblouku vztah obou prezidentů zhořkl ještě víc. Trump zatweetoval: „V první i druhé válce šlo o Německo – a jak to tehdy dopadlo s Francouzi? V Paříži se začínali učit němec-ky, dokud tam nepřišli Američani. Plaťte za NATO, nebo konec!“ A pak vrátil Macronovi úder, když využil jím prezentovaného rozporu mezi patriotismem a nacionalismem: „Mimochodem, na světě

není jiná tak nacionalistická země jako Francie,“ a navrch k tomu dodal: „Ať je Francie znovu velká!“ Macron zareagoval v televizním interview, kde prohlásil: „Spojenci se vůči sobě chovají s respektem.“ V reakci na Trumpovu „nevkusnou“ zmínku o porážce Francie a její okupaci v letech 1940–1944 Macron poukázal na skutečnost, že v době, kdy Američané vedli svou osvobozenickou válku s Británií, byli Francouzi první, kdo Spojeným státům, „našemu historickému spojenci“, přišel na pomoc. „Spojenectví ale neznamená poddanství,“ prohlásil. To jistě ne, ale znamená, že spojenci mají být loajální a solidární. Roku 1966, tedy na vrcholu studené války, de Gaullova Francie odešla z vojenského velení NATO a navrátila se do něj teprve za Sarkozyho éry v roce 2009. O necelou dekádu později jde Macron v generálových šlépějích: nepředvídatelná americká administrativa ho očividně připravila o trpělivost a rozhodl se, že atlantický přístup nahradí mechanismem evropským. Jak se zdá, Macron se více než jakékoli hrozby přicházející zvenku bojí „démonů“ Západu.

Macron nacionalismus označuje za „malomocenství“ Evropy. Francouzský prezident věří, že přehlížením ponaučení, jež vzešlo z druhé světové války, opakujeme chyby, kterých jsme se dopustili po válce první. Čím hlasitěji protivníci Evropské unie vyjadřují odpor k její autoritě, přičemž využívají tradičního jazyka národní identity, tím hněvivěji její obhájci tyto námitky zavrhnou coby pouhou kouřovou clonu, jež má zakrýt sklouzávání k hříchům barbarské minulosti: populismu, fašismu a nacismu. Demagogové na obou stranách se s úmyslem dát průchod svému znechucení uchylují k biologickým metaforám: přistěhovalci jsou přirovnávání k hmyzu, elity k parazitům, nacionalisté k chorobě.

Jsem tedy nacionalista? Já vlastně ani nevěděl, že jsem vlastenec, dokud se Británie roku 1982 nedostala do války s Argentinou o Falklandské ostrovy. Muka, jež mi způsoboval pohled na mladé muže

(a dnes by se jednalo i o ženy), kteří obětují svůj život pro vlastní zem, mnou však otřásla a přivedla mne k vystřízlivění. Když zemřete pro nějakou věc, nemusí to nevyhnutelně být věc ušlechtilá: podívejte se třeba na džihádisty, kteří setrvávají v klamu, že zemřou pro islám. Britští vojáci a námořníci, kteří v této a dalších válkách položili své životy, však žádné iluze neměli. Šlo o mé vrstevníky, a vlastně jsem mohl být mezi nimi. Stejně jako bezpočet jiných před nimi a po nich, také oni zemřeli pro vlast a královnu.

Proč je tedy nepředstavitelné, že by zemřeli pro Evropu? Není to proto, že by nešlo o ušlechtilou věc: mnozí z mých nejbližších myšlenku Evropy silně prožívají a já bych byl rád, kdybych jejich city dokázal sdílet. Lidé se ale svého života nevzdávají snadno. Myšlenky, a to dokonce i správné myšlenky, nestojí za to, aby kvůli nim člověk zemřel. Samozřejmě že Evropská unie je mnohem více než jen myšlenka: je ohromným politickým tělesem, vlastně natolik ohromným, že se ve Spojeném království ukazuje, že vymanit se z jeho gravitačního pole je stejně tak obtížné, jako kdyby Země chtěla opustit svou oběžnou dráhu kolem Slunce. Avšak existuje cosi, co nám Evropská unie neskýtá a skýtat nebude – a to „cosi“ nazýváme domov. Otčina, mateřská zem, vlast: tato slova vyjadřují více než jen myšlenku. Lidé zemřou pro zemi, v níž vyrostli nebo jež jim poskytla domov, stejně jako když obětují vše pro svou rodinu. Pro Evropu ale nezemřou. A právě a pouze z tohoto důvodu jsou Macronovy řeči o evropské armádě odsouzeny k tomu, aby zůstaly právě jen řečmi. Ponecháme-li stranou Rusko a jeho spojence, má na našem kontinentu monopol na použití síly jen a pouze NATO. NATO je mnohonárodní aliancí, nikoli nadnárodní federací tvrdící, že je něčím víc než pouhým součtem svých částí. Vojáci NATO slouží bok po boku se svými spojenci, avšak bojují za svou vlast, nikoli za jakousi novodobou Velkou armádu. Koneckonců při Napoleonově vpádu do Ruska řady jeho Velké armády

čítaly muže dvaceti různých národností, kteří tvořili více než polovinu jejího plného stavu. A toto impozantní vojsko bylo nejspíše jediným předchůdcem Macronovy evropské armády.

Ale Napoleonovo vojsko bylo armádou císařskou, kterou pojila dohromady pouze věrnost císaři. Jedině Francouzi proto stále mají podprahový sklon o Evropě uvažovat jako o impériu. A tato tendence se projevila i ve výročích, které v jednom interview minulý měsíc pronesl Bruno Le Maire, Macronův ministr financí. Le Maire zde vysvětloval, proč je nezbytné mít evropskou armádu a další prvky federální vlády: „Jde o to, že Evropa se musí stát svého druhu impériem, jakým je Čína. A jakým jsou i Spojené státy.“ A posléze dodal: „Nechápejte mne špatně. Mluvím o impériu mírumilovném, o ústavním státě. Používám tento termín, abych poukázal na to, že podstatou světa zítřka bude moc.“

Le Maireovy imperiální záměry tak pro nás jsou připomínkou dlouhodobého, neměnného cíle Evropské unie. Spinelli tehdy roku 1972 upřímně řekl, že „skutečná [evropská] vláda v nejhlubším slova smyslu vznikne teprve toho dne, kdy Společenství [dnešní EU] bude mít také donucovací moc nad kýmkoli, kdo odmítne respektovat jeho zákony“. Jestliže takový den nadejde, stane se zhmotněním vizí Macrona a jeho hnutí, tak bojovně pojmenovaného En Marche („Vpřed“), jež si Evropskou unii budoucnosti představují jako novou, osvícenou, macronovskou Francii ve velkém měřítku. A tak se může stát, že po impériích Napoleona I. a Napoleona III., která známe z devatenáctého století, se v 21. století dočkáme třetího impéria Emmanuela Macrona. Je pravda, že Třetí impérium zní lépe než Třetí říše, nicméně význam je úplně stejný.

Nacionalismus v tom smyslu, jak ho chápal de Gaulle, tedy coby zášť k ostatním národům, je samozřejmě špatný, avšak není nic špatného na tom, že milujeme svou zemi – což zároveň znamená, že ostatní země máme rádi o něco méně. Řekl

bych, že to platí i pro Francouze, zejména co se Britů týče. Já osobně miluji Evropu, ale Anglii miluji víc – a zároveň nesnáším ty, kdo nás chtějí postavit proti sobě. Le Maire, blízký Macronův spojenec, se ptá: „Co nám názorně ukazuje brexit? Ukazuje, že odchod ze společného evropského trhu znamená horentní ekonomické náklady.“ Brexit je „hospodářskou katastrofou“ a ti, kdo ho obhajují, jsou „lživí a nezodpovědní politici“. Takhle tedy vypadá nový typ evropského triumfalismu... – ale co to je za triumf, když pro Evropskou unii znamená ztrátu jednoho z jejích nejdůležitějších členů? Copak Evropu, Francii nevyjímaje, nesužuje jedna krize za druhou?

Macron sice může demonizovat nacionalisty a označovat je za malomocné, ale Ježíš nás učí, že malomocné máme přivínout k sobě. Ostatně podle židovsko-křesťanské tradice my všichni lidé jsme malomocní. Pokora ale není vlastností, kterou bychom spojovali se všemocným vládcem Elysejského paláce. Je lepší být moderním malomocným než znovuzrozeným Bonapartem.

Z časopisu *Standpoint*, prosinec 2018 / leden 2019, přeložil Pavel Pšeja.

Daniel Johnson (1957) je britský žurnalista a historik, věnuje se otázkám mezinárodních vztahů.

TVAR DOSTUPNÝ VŽDY A VŠUDE

**POŘÍDĚ SI ON-LINE PŘEDPLATNÉ JEN ZA 300 KORUN ROČNĚ
PLNÝ PŘÍSTUP DO DIGITÁLNÍHO ARCHIVU TVARU**

www.itvar.cz

VÍCE NA WWW.ITVAR.CZ/PREDPLATNE/

tvar

OBTÝDENÍK ŽIVÉ LITERATURY

Zdravá Evropská unie je v zájmu všech

Rozhovor s politologem Przemysławem Żurawským vel Grajewským

AGATA SUPÍŇSKA

Profesor PRZEMYSŁAW ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI je polský politolog, působí na Fakultě mezinárodních a politických studií Lodžské univerzity. Ve své vědecké práci se věnuje především současným dějinám a současným mezinárodním vztahům. V letech 2005–2006 byl expertem frakce EPP-ED v Evropském parlamentu v Bruselu a zabýval se sledováním východní politiky Evropské unie, v letech 2015–2017 byl bezpečnostním poradcem ministra zahraničních věcí.

Už delší dobu se mluví o tom, že uvnitř Evropské unie probíhá krize. Je tomu skutečně tak? Nebo by bylo lepší radikální výroky mírnit a současnou situaci v EU slovem „krize“ neoznačovat?

Myslím, že se nejedná o krizi, ale o sérii krizí táhnoucí se od roku 2008. Po skončení studené války zmizel jeden z podstatných faktorů integrujících evropské země – vnější ohrožení regionu, tedy sovětská hrozba. Tím se zároveň otevřela cesta myšlenkám na osamostatnění evropského bezpečnostního systému ve vztahu ke Spojeným státům. Původně to samozřejmě byla francouzská ambice; po sjednocení Německa, od Schröderových časů se stala také ambicí Německa a německé veřejnosti. K tomu se dále přidružil proces geografického rozšíření Evropské unie o země středovýchodní Evropy, který v jádru Unie (jak na státní, tak unijní úrovni) vzbudil pocit, že je určitou „velmocí“, jež má schopnost prosazovat svou politickou vůli za svými hranicemi. Přístupový proces byl totiž z povahy věci založen na vztahu dominantní strany, tedy států unijního centra, a klienta, který chce být přijat do klubu. To vytvářelo klamný dojem, že dominantní strana je

velmocí. Kromě toho se rozšířená Evropská unie s politickou třídou staré Unie, která byla zvyklá, že nové členské státy vykonávají její politickou vůli, ocitla v situaci, v níž jádro staré Unie (tedy především Německo a Francie) chtělo mít v nově vzniklém organismu, tedy Unii složené z osmadvaceti států, tentýž rozsah vlivu jako v Unii složené z patnácti členských zemí. To se mohlo zrodit jen z představy, že uchazeči zůstanou navždy v pozici klientů – dokonce i poté, co již budou plnoprávními členy Unie.

Navíc začaly vypukat nezávislé krize. První z nich byla krize finanční. EU, která do roku 2008 vystupovala jako hodný strýček, jenž rozděluje hojné finanční prostředky chudším regionům Unie, se tehdy pro státy eurozóny změnila v přísného účetního, který vyžaduje restriktivní rozpočtovou politiku. Zároveň to bylo spojeno s nárůstem politického významu velmocí. Německo se tehdy postavilo do čela eurozóny a snažilo se tento projekt uzdravit i za cenu investice z vlastní kapsy. Projevy krize to zmírnilo, ale mechanismus choroby eurozóny odolává snaze o nápravu už roky. K tomu se přidala migrační

krize z roku 2015 spojená s porušením dublinských dohod jednostranným rozhodnutím kancléřky Merkelové. Berlín i unijní centrum si opět představovaly, že je možné vnutit určitá řešení jiným státům i proti vůli jejich voličů.

A co když je to nejhorší teprve před námi?

Rozhodně máme co do činění s radikálními změnami, které vyžadují otevřenou mysl a různé úhly pohledu. Polsko je např. obviňováno z „rozbíjení evropské jednoty“, ale z bezpečnostního úhlu pohledu tváří v tvář stále existujícímu ruskému ohrožení možná transatlantickou a západní jednotu rozbíjejí spíše Francie a Německo. Neshody ohledně bezpečnostní koncepce EU jsou výrazné a vyplývají z odlišných zájmů členských zemí. Německo svou bezpečnostní politiku po staletí směřovalo na východ, což se projevovalo také v rámci EU; pokud však dnes chcete v této zemi vyhrát volby, musíte vyřešit problém imigrantů ze Středomoří, nikoli problém bezpečnosti na východě. V tomto smyslu se Německo poprvé za celá staletí stává středomořským, nikoli středo- a východoevropským státem. Tento jev se bude jistě dále prohlubovat.

Navíc jsme svědky velké vnitřní dynamiky ve státech jádra EU. Tradiční francouzské strany jako gaullisté či socialisté byly v posledních volbách marginalizovány. Nová strana La République En Marche! s Macronem v čele, která v této chvíli čelí rekordnímu propadu popularity, má, jak se ukázalo, jepičí život. To však automaticky neznamená obrodu starých stran. Otevírá se tedy prostor pro vznik různých radikalismů, které budou samozřejmě kritizovány mimo jiné za populismus. V Evropě se ovšem vyskytují dva druhy populismu: jednak antisystémový populismus v duchu pravicového Národního sdružení Marine Le Penové ve Francii či levicového hnutí Podemos ve Španělsku, jednak mainstreamový populismus prezentovaný těmi, kdo vládou na špičce Unie. Slibuje-li někdo vytvoření evropské armády, ale zároveň odmítá zvýšení výdajů

Przemysław Żurawski vel Grajewski

na obranu na úroveň 2 % HDP, jedná se jednoduše o populismus. Řečnit o velkém významu evropské integrace a zároveň porušovat jeden z jejích základních principů, jímž je volný pohyb služeb v rámci jednotného evropského trhu – což udělal Macron, když prosazoval direktivu o vysílání pracovníků ve jménu „ochrany pracovních míst Francouzů před sociálním dumpingem“ –, je také populismus. Populismem byla také politika „tekoucí teplé vody“, zrušení povinné vojenské služby v roce útoku Ruska na Gruzii nebo výzva k neplacení koncesionářských poplatků TVP v podání premiéra Tuska. Když kancléřka Merkelová hlásá tezi o tom, že národy by se měly vzdát své suverenity, a prezident Macron tvrdí, že evropská armáda bude mít rovněž antiamerický charakter, není to nic jiného než provokování rozpadu Unie. Očekávat, že národy na to nezareagují a voliči si nechají odebrat kontrolu nad vlastními

daněmi, nad vlastní armádou a nad vlastní vnitřní politikou nebo justicí – jako v případě Polska –, je naivní. Je to provokování konfliktů, jejichž cenu zatím neznáme.

Tato krize EU je – jak jste již podotkl – složena z několika menších krizí. Daly se tyto krize dopředu předvídat, bylo možné se tomuto scénáři vyhnout? Nebo byla část z nich naprostým překvapením?

Myslím si, že migrační krizi bylo možné předvídat. Reakce na ni však již ne, protože Německo bylo přece jedním z hlavních zastánců restriktivní schengenské politiky. Právě pod tlakem Německa a jádra Evropské unie Polsko zavíralo východní hranice a zavádělo víza (nejprve bezplatná, potom zpoplatněná) mimo jiné pro Ukrajince. Zakázali nám rozšíření oblasti malého pohraničního styku o Lvov, aby do ní nebyla zahrnuta jeho milionová aglomerace, protože to hrozilo ilegální migrací, a později nás ze dne na den žádali, abychom se otevřeli pro Somálsko a Habeš. V tomto smyslu nebylo možné předvídat, že obrat německé politiky bude tak prudký a nerozvážený. Stejně tak snaha o naprostou dominanci, rovněž institucionální a formálně-právní, samozřejmě místo konsolidace provokuje odstředivé tendence. Míru nerozváženosti v tom obsaženou bylo rovněž těžké předvídat. Předchozí generace evropských vůdců se chovala mnohem uvážlivěji.

Jedním z následků unijní krize je brexit, tedy vystoupení Velké Británie z Evropské unie. Jak to ovlivní kondici Unie? Oslabí ji odchod tak velkého státu, který s politikou unijního centra ne vždy souhlasil? Pomůže jí to v obnově, nebo ji to ještě více poškodí?

Myslím si, že to je bohužel oslabení šance na účinnou reformu Evropské unie. „Blok zdravého rozumu“, který by mohli vytvořit Britové, Skandinávci, Pobaltané a Středoevropané, by měl na své straně silný stát se statusem velmoci, tedy Velkou Británií. Bez tohoto potenciálu bude mnohem těžší ovlivnit kurs unijního jádra a zvýšit šanci na

uzdravení Unie – a na tom by nám mělo záležet především. Rozpad evropského projektu může ve výsledku vyústit v „koncert velmocí“. Samozřejmě bychom pak čelili prudkému nárůstu významu Ruska v evropské politice a snaze Francie a Německa redukovat význam Spojených států tamtéž. Tomu je třeba se vyhnout. A právě k tomu by měla EU sloužit – měla by se soustředit na reálné výzvy, které za reálné pokládají občané-voliči, nikoli na ideologické projekty nevolených elit. Měla by být rozvázná a mít ambice odpovídající jejím možnostem.

O politické funkčnosti jakékoli struktury v jakékoli oblasti rozhoduje to, zda je schopna využívat všechny své zdroje (politické, materiální atd.) strategicky, nikoli kosmeticky. Jako příklad mohu uvést plánované vytvoření evropské armády – nejde o to, jaké budou právní procedury rozhodující o jejím nasazení, pravidla nasazení atd., ale o to, jak vysoké náklady budou voliči ochotni akceptovat a jak velké oběti bude veřejné mínění schopno přijmout. Podle plánu centrálních států EU má být evropská armáda určena k expedičním misím, nikoli k obraně území EU. A to je další nepochopení. Jedná se o projekt, který má ve výsledku spíše podpořit francouzskou armádu v subsaharské Africe než dát Evropské unii schopnost bránit se před případným ohrožením ze strany Ruska. Efektivita Unie závisí – znovu to zopakuji – na její politické zdatnosti obhájit před voliči náklady ve strategickém, nikoli kosmetickém rozsahu. V této oblasti však Unie příliš zdatná není. Veřejné mínění v Evropě je rozpolcené a ochota obětovat něco ve jménu Evropské unie je mizivá. Bez schopnosti využívat lidské a materiální zdroje se souhlasem občanů Unie nebude tato organizace politicky zdatná v žádné oblasti. Namlouvat lidem, že se Evropa stane vojenskou velmocí nebo že v rámci eurozóny bude existovat finanční solidarita, je jednoduše podvod. Aby Unie v očích svých občanů získala ztracenou prestiž, musí předvést, že je efektivní, a aby to mohla udělat, musí si stanovovat

reálné úkoly, které bude schopna plnit a které budou odpovídat potřebám jejích občanů, nikoli ambicím vůdců. V současné době se děje pravý opak; stanovují se nereálné úkoly vyplývající z ambicí vůdců, k nimž občané nedali souhlas a které nemají demokratický mandát.

Čekají nás volby do europarlamentu. Mohou v EU cokoli změnit? Například právě v otázce slabého demokratického mandátu unijních institucí?

Existuje šance omezit rozsah voluntarismu evropských elit. Musíme však mít na paměti, že volby do EP jsou voliči (nejen v Polsku, ale ve všech státech Unie) pokládány za méně důležité než volby do národních parlamentů. Typická je pro ně nižší volební účast a vyšší ochota voličů hlasovat pro roztočivé figury či strany, ať už se jedná o politický folklór nebo radikály. Lidé, kteří by se do národních parlamentů nikdy nedostali, se do europarlamentu dostávají.

Což tuto instituci jen oslabuje...

Ano. Ve výsledku budou budoucí složení EP do značné míry formovat různé radikální strany, ať už z pravé nebo levé části spektra. Síla nutná k dostatečné reformě Unie z toho nevzejde. Bude to spíše projev krize a eroze důvěry k někdejšími elitám než vytvoření nových, schopných vládnoucích elit.

Má nás toto oslabení těšit?

Zdravá Evropská unie je v zájmu všech. Nemocná Unie s přebujelými ambicemi a uzurpátorskými sklony je proti zájmům všech svých členů i občanů; to je jednoduše potřeba změnit. Zánik Unie by pak byl úvodem ke „koncertu velmocí“ a různým dalším vnitroeuropejským konfliktům s rostoucí rolí Ruska, a dále k transatlantickému konfliktu. Vzniklo by tedy prostředí mimořádně nevstřícné pro Polsko a další státy, které velmocemi nejsou.

Měla by v úvahách o řešení současných a budoucích problémů Unie nad ideologickými či ideově-politickými stanovisky převažovat národní perspektiva, zejména vezmeme-li v úvahu, že ve střední či východní Evropě máme trochu jinou vizi Unie a jinou představu o tom, jaké místo v ní má náš stát zaujímat?

Záleží na tom, jak definujeme ideologický přístup: je to uznání priorit vlastní země za nejdůležitější? Nebo i uznání práva na to, aby jiné země měly jiné priority? V principu nejde o nacionalistickou dominanci nad jinými, ale o uznání určité povahy této hry. Hlavním úkolem je identifikovat reálné výzvy a problémy EU a připravit nástroje, s jejichž pomocí si s těmito problémy poradíme, a nikoli vymýšlet jakési ideologické konstrukce a nutit národy, aby se těmto konstrukcím přizpůsobily.

V souvislosti s vystoupením Velké Británie z Evropské unie dojde také k odchodu jedné z největších stran, která se hlásí ke konzervativní tradici. Jak to ovlivní situaci uvnitř Unie pokud jde o konzervativní strany? Ztíží to realizaci jejich cílů, prosazování tvrdé a realistické politiky? Změní to koncepci přístupu konzervativců k projektu EU?

Myslím si, že ano, ačkoli to bude mnohem složitější. Počet lidí, kteří se hlásí ke konzervatismu, v budoucím Evropském parlamentu neklesne, nýbrž vzroste. Háček je ovšem v tom, že různí lidé si pod pojmem „konzervativce“ budou představovat různé věci. Z polského úhlu pohledu bude zásadní otázka znít, nakolik budou tyto (rétoricky či fakticky) konzervativní síly zároveň proruské. Nelze se na to dívat tak, že ty, kdo se prohlásí za konzervativce, je možné automaticky vnímat jako polské spojence, a ostatní naopak jako protivníky. Polsko se nemůže řídit jen tímto jedním ideologickým rozměrem. Budou-li to konzervativci typu francouzské Národní fronty či Alternativy pro Německo, jejich proruská orientace je evidentní a přínosem pro nás nebudou. Sklon pokukovat po Moskvě mají ovšem také levicová uskupení všeho druhu.

Pokuste se prosím popsat, čím Evropská unie nyní v zásadě je a čím by z naší perspektivy měla být. Měla by být spíše ideovým, politickým, nebo výhradně ekonomickým projektem?

Evropská unie by neměla být ideovým, nýbrž ekonomicko-politickým projektem s výrazným důrazem na ekonomiku. Měla by také akceptovat předpoklad, že existuje určité přirozené napětí mezi politickou efektivitou (chápanou jako přijímání rozhodnutí, nikoli jejich realizace) a vnitřní soudržností. Jinými slovy, čím jednodušší a vůli velmocí podřízenější budou rozhodovací procesy EU, tím rychleji budou rozhodnutí přijímána, ale tím větší bude také rozkol mezi společnostmi jednotlivých unijních států (rozhodujících velmocí na jedné straně a ostatních států nucených tato rozhodnutí přijmout na straně druhé), tím větší bude frustrace i skepse – což nakonec povede k rozpadu Unie. Hlavním problémem bude napětí, dichotomie vyplývající ze snahy velmocí maximálně zjednodušit rozhodovací proces tím, že ho samy ovládnou, zatímco zbývající státy se budou na unijní proceduře podílet spíše na oko. Bude to prezentováno jako zvýšení efektivity fungování unijních institucí, přenašení rozhodovacích procesů do centrálních institucí řízených *de facto* vedoucími velmocemi, ovšem v praxi Německem, protože je patrné, že Francie slábne a bude slábnout i dále. Na rovině společenské podpory celé této instituce to bude generovat frustraci a napětí. Čím více bude jeden stát dominovat nad ostatními, tím méně budou ostatní státy s touto dominancí souhlasit. Zabrzdit tyto ambice bude nesmírně obtížné.

EU se spíše vydá směrem vyprofilování tvrdého jádra, v němž se budou přijímat skutečná politická rozhodnutí, zatímco ostatní státy se budou procesů pouze účastnit; v případě periferních států bude patrná snaha vytlačit je mimo celou strukturu. I tady budou následky různorodé, protože na tuto situaci budou jinak reagovat Skandinávci, jinak státy tzv. PIGS [Portugalsko, Irsko, Itálie, Řecko a Španěl-

sko] (tato zkratka je vzhledem k anglickému významu tohoto slova politicky mimořádně iritující) a ještě jinak středovýchodní Evropa. Britové zareagovali odchodem jako první. Naše politická třída se do velké míry domnívá, že Polsko je slabá a chudá země, která by měla plavat s proudem – a co teprve národy, které mají dva, tři nebo pět milionů obyvatel? Uvědomovat si svou pozici, priority a faktory, které škodí zájmům mé vlasti, je jedna věc, rozhodnout se na jejich obranu vstoupit do konfliktu, je věc druhá. Bude to záviset na demokratických tradicích, na ekonomické a demografické velikosti států, na míře pocitu vnějšího ohrožení atd., takže nelze očekávat, že všechny periferní země zareagují stejně. Ty země, které by chtěly získávat výhody z toho, že plavou s hlavním proudem Unie, mají ovšem těchto výhod čím dál méně a sama Unie bude jednoduše čím dál slabší.

V kontextu této slabosti EU se čím dál více hovoří o těsnější spolupráci v rámci regionálních projektů, jako je např. Iniciativa Trojmoří nebo Visegrádská skupina. Může se tato spolupráce stát něčím více a představovat reálnou alternativu unijního projektu, nebo je to jen příležitostné spojení soustředěné na formování zahraniční politiky vybraných států?

Iniciativa Trojmoří je fakticky prounijní iniciativou; to její odpůrci se ji snaží představit jako antiunijní projekt. Akt o jednotné Evropě zavedl čtyři evropské svobody včetně svobody pohybu zboží a služeb, která nebude moci být realizována a zůstane pouze na papíře, dokud nebudou existovat odpovídající dopravní infrastruktura a infrastruktura pohybu energetických surovin, které zajistí praktickou realizaci tohoto smluvního ujednání. Iniciativa Trojmoří není alternativní konstrukce v opozici k EU, právě naopak. Je to prohloubení evropské integrace tím, že jí v našem regionu poskytneme materiální a infrastrukturní základy, které jsou nezbytné ke skutečnému fungování jednotného evropského trhu v naší části EU. Polsko, Česko nebo Slovensko

představují pro Německo větší trh než Francie. Jde však také o to, aby byly silným trhem i pro sebe navzájem a tím poskytl našemu regionálnímu rozvoji ekonomický impuls. Není to tedy alternativní projekt k EU nebo vládou načrtnutá cesta k „polexitu“. Je tomu právě naopak. Je to snaha posílit a uvést do praxe smluvní ujednání týkající se jednotného trhu v našem regionu s nadějí, že dojde ke všeobecnému růstu blahobytu, což zvýší spokojenost jednotlivých společností a sníží jejich náchylnost k různým radikalismům.

A co Visegrádská čtyřka? Mnoho komentátorů v poslední době hovoří o ostré polarizaci mezi ní a „starou Unií“.

Visegrádská skupina je lobbistická skupina v rámci EU a mimo ni by ztratila smysl existence, stejně jako je východní křídlo NATO ve formě Bukurešťské devítky (Bulharsko, Česko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko) lobbistickou skupinou uvnitř Severoatlantické aliance; hlavním cílem „devítky“ je přesvědčovat NATO, aby přijímalo rozhodnutí, která pokládáme na adekvátní. Mimo alianci by tedy neměla důvod existovat, protože by neměla koho a o čem přesvědčovat. Visegrádská čtyřka je obdobné uskupení. Jedná se o vize pro případ krajně negativního scénáře, kdyby nějaká katastrofa způsobila rozpad EU a západních struktur. Pak by samozřejmě bylo nutné zachraňovat, co se dá, pomocí nějakého druhu regionální integrace, ale to je opravdu negativní scénář. Není to plán určený k realizaci a doufejme, že nikdy nenastane potřeba nějaký takový scénář uskutečnit.

Někdy je však možné ze strany středoevropských zemí, např. Česka, slyšet výtky, že Polsko vede vůči nejsilnějším státům EU, tedy např. Německu, příliš konfrontační politiku – odmítá projekt Nord Stream 2, je ve sporu s Francií ohledně vysílaných pracovníků apod. Dále se prý někdy příliš opíráme o zkušenosti z minu-

losti, což může komplikovat snahu o vedení efektivní unijní politiky obecně. Jak bychom se měli z polské perspektivy na tyto výtky dívat, jak bychom se s nimi měli vypořádávat a jak rozptýlit obavy těch, kdo si myslí, že Polsko může tímto způsobem uškodit nejen sobě, ale i evropské věci obecně?

Tyto výtky jsou jednoduše nepravdivé. Polsko je samozřejmě čtyřikrát větší než Česko a těžko lze očekávat, že by mělo stejnou úroveň ambicí; má hranici s Ruskem, zatímco všichni sousedi Česka jsou členy EU a kromě Rakouska také NATO – česká bezpečnost má tedy v tomto smyslu hluboké základy. Česko, na rozdíl od Polska, v otázce svých hranic nečelí bezprostředním výzvám. Pokud jde o historii, je třeba upozornit, že se jí řídí všechny národy. Německo vymyslelo přísná restriktivní pravidla konvergence, tedy finanční disciplíny pro eurozónu, protože němečtí voliči si stále pamatují hyperinflaci z počátku dvacátých let dvacátého století; žádný německý politik, který chce vyhrát volby, nemůže Němcům nabídnout opětovné zavedení inflační politiky. Neplatí to z žádných ekonomických pravidel, ale z německé historické paměti.

Francouzi trvají na sekularismu EU ne proto, že je to rozumné, ale proto, že taková je tradice Francouzské republiky, jež je zcela opačná než tradice Polska, Litvy či donedávna také Irska. Vláda silně katolických Habsburků udělala z Čechů jeden z nejvíce sekularizovaných národů Evropy, zatímco dominance protestantské maďarské šlechty nad Slováky posílila sepětí tohoto národa s katolicismem. Ruské nebezpečí, na něž se soustředí Poláci, není výsledkem pocitu historické křivdy, protože kdyby tomu tak bylo, museli bychom se s ohledem na „potopu“ v 17. století bát také Švédů. Pocit ohrožení ze strany Ruska je výsledkem reálné, agresivní ruské politiky nikoli v historickém, ale v naprosto současném rozměru. Vzhledem ke své demografické a ekonomické velikosti i územní rozlehlosti je Polsko schopné chopit se výzev a politických sporů, které jsou menším zemím nedostupné, protože se

kvůli k pocitu vlastní slabosti či malému potenciálu obávají jejich politické ceny. To však neznamená, že nám potichu nefandí.

Doufáme, že Polsko nebude muset bránit sebe a svou pozici na fóru Evropské unie.

Uvnitř EU probíhá spor mezi dvěma vizemi EU: mainstreamovou a tou, kterou reprezentuje Polsko a další země střední Evropy. Domnívám se, že v budoucnosti se k této vizi připojí i další státy. Jedná se o spor o budoucnost Unie. Nikdo nemá v úmyslu Unii opouštět, což ovšem neznamená, že máme podporovat budování modelu Unie, který si vymysleli jiní. My chceme, aby byl model EU takový, jaký vyhovuje i nám, a ve své snaze nejsme osamoceni. Po četných zkušenostech s různými projevy slabosti EU existuje šance, že se tato konstrukce vrátí k určitému zdravému rozumu.

Existuje tedy šance, že se vize EU zastávaná střeoevropskými státy stane mainstreamovou a že se centrum Unie posune tímto směrem?

Tak dobrý vývoj nelze v brzké době očekávat. Nyní si můžeme jako ambiciózní cíl stanovit snahu omezit nonšalanci jádra Unie a přimět je uznat, že některé věci vyžadují souhlas všech, nikoli uzurpaci řídicích oprávnění ze strany vybrané skupiny států. Prvním a základním úkolem je záchrana celé

Unie – je to v našem zájmu. A aby Unie přežila, musí získat realističtější přístup k problémům dneška a úctu ke slabším partnerům místo dominance nad nimi. Dominance vyvolává vzpouru a vzpou-
ra vede k rozpadu. To je nejčernější scénář a naším hlavním cílem by měla být snaha se mu vyhnout tím, že od těchto negativních praktik upustíme – nikoli tím, že kapitulujeme a podvolíme se jim. Pokud tuto nonšalanci unijního jádra nezastavíme cestou vyjednávání, rozbije se o vzpouru ulice, jejíž zárodky jsme mohli nedávno vidět v Paříži. Tento způsob, jak naučit mocné vidět svět, by nás mohl přijít draho. Polsko nemá revoluční tradici (národní povstání jsou jiný jev), má však tradici vyjednávání nezbytných reforem politického systému, který ztratil kontakt s realitou – příklady sahají od ústavy *nihil novi* z roku 1505 přes ústavu 3. května až po jednání u kulatého stolu v roce 1989. Je to dobrá tradice, šetří krev i demonstranty spaleny majetek.

Rozhovor vznikl v rámci projektu Centra politického myšlení v Krakově *Pravé plíce? Střed? Most? Zapomenutá periferie? České a polské představy o místě v Evropě*, jejíž podpořilo Česko-polské fórum. Z polštiny přeložila Anna Plasová. Převzato z *Pravého břehu*, 29. 12. 2018.

Agata Supińska působí v krakovském Centru politického myšlení (OMP).

Ukrajina, Evropa a památka šoa

GALIA ACKERMANOVÁ A PHILIPPE DE LARA

Ukrajina, jež je od roku 1991 nezávislým státem, zůstala až do revoluce na Majdanu v roce 2013 poznamenána sedmdesáti lety sovětských mravů. Tehdy se rozhodla pro „evropské hodnoty“. Ukrajina je jediná země, jejíž občané umírají pod evropským praporem. Evropané přitom často o legitimitě ukrajinského národa pochybují. Navíc funguje klišé o nacionalismu, jenž je prý autoritářský a antisemitský. Toto klišé je nespravedlivé a matoucí. Je zradou na pravdě a zatemňuje evropské vědomí.

„Co bylo pro období let 1940–1945 příznačné, byla opuštěnost. Umíráme vždy opuštěni a z neštěstí všude kolem jsou lidé zoufalí. A mezi opuštěnými a zoufalými jsou oběti nespravedlnosti vždy a všude těmi nejopuštěnějšími [...]. Před více než čtvrtstoletím se náš život přerušil a bezpochyby se přerušily i samotné dějiny. Nezměrné věci nedokáže obsáhnout žádná míra. Máme-li tento tumor v paměti, nemůže na tom dvacet let nic změnit. Smrt nepochybně zruší onu nespravedlivou výsadu, že jsme přežili šest milionů mrtvých.“

EMMANUEL LÉVINAS, *Noms propres*, 1976

Ukrajinská revoluce znamená pro Evropu klíčovou událost. Ukrajina byla do roku 1991 sovětskou republikou. Pak se sice stala samostatným státem, ale až do roku 2013 zůstávala ve sféře ruského vlivu. Tehdy při neočekávané a bezprecedentní revoluci zvolila svobodu. Nenásilné hnutí lidu dosáhlo i přes tvrdou represii odchodu úřadujícího prezidenta a obnovení ústavního pořádku, který byl pouze formální. Připomeňme si, že počátečním impulzem k povstání bylo, že prezident Janukovyč odmítl *in extremis* podepsat asociační dohodu s Evropskou unií. „Zasloužíme si evropské hodnoty,“ hlásal anglicky trans-

parent na Majdanu. Toto hnutí nebylo namířeno proti Rusku, ale proti specifickému druhu zvanému *homo sovieticus*: Ukrajinci už nechtěli žít jako Sověti. Šlo o politický problém, ne o geopolitický, jak se snažil přesvědčit Kreml. Rusové se však místo toho, aby přiznali patologickou a zločinnou povahu sovětského režimu, rozhodli dále prodlužovat jím způsobená neštěstí a jeho škodlivé vlivy. Rusko svázané s minulostí, kterou odmítalo přímo nahlédnout, se po rozpadu SSSR nevydalo evropskou cestou, o níž je přesvědčovala řada západních představitelů, ale vydalo se cestou agresivního imperialismu.

Ukrajina je dnes místem, v němž se odehrává střet dvou základních osudových směrů, mezi nimiž Rusko nepřetržitě oscilovalo, okcidentalismu a panslavismu. Ale Ukrajina není Rusko, byť její podstatná část k němu po tři století patřila. „Ukrajina si vždy přála být svobodná,“ napsal Voltaire, jehož lze těžko podezřívat z rusofobie.¹ Pro Ukrajinu není příslušnost k Evropě volbou, jakou je pro Rusko, které vždy balancovalo a dosud balancuje mezi oběma zmíněnými směry. V tomto smyslu je Ukrajina branou Evropy, již Rusko bude muset vejít nebo vystoupit. Diskurz o ruském ponížení, o neloajálním obklíčení Ruska rozšiřováním EU a NATO je třeba

trpělivě vyvracet. Není jen parciální, dílčí, ale je falešný. Rusko klame samo sebe, neboť nevidí a nechce vidět, že po roce 1991 je jediným původcem svých potíží. Německo se po roce 1945 zachránilo tím, že přijalo svůj status trestuhodně se provinivší země a dokázalo se zrekonstruovat *proti* nacismu. Rusko ztratilo svou šanci tím, že se považuje za zrazenou a obléhanou oběť.

Přítomnost zastřená minulostí

Boj za svobodu a suverenitu Ukrajiny proto musí být bojem všech Evropanů. A to nejenom jménem práva národů, z respektu k ujednáním a z elementární solidarity demokracií, ale především proto, že tu jde o naši civilizaci a o naši Evropu. Jistě, Evropa pomáhá Ukrajině stát se fungujícím demokratickým státem, podporuje ji v konfliktu s Ruskem sankcemi. Ale činí tak, mírně řečeno, s opatrností a nerozhodností, jako kdyby pochybovala o legitimitě ukrajinské nezávislosti. Četné hlasy se také dovolávají více nebo méně cynického realismu a tvrdí, že Ukrajina vždy patřila do ruského světa, že Rusko je neopominutelný a k tomu podezřivý partner, kterého není třeba zbytečně dráždit. Ukrajinu nelze vyprostit z jejího nevýhodného zeměpisného postavení, jakkoli je to hodné politování.

Odhlédneme-li od síly sítě vlivů a zájmů a od složitosti dnešního světa, je váhání Evropanů živeno pochybami o samotné reálnosti ukrajinského národa. Ukrajina nikdy nebyla úplně nezávislá na celém svém území a až do Stalinova sjednocení na základě paktu Molotov-Ribbentrop v roce 1939 byla rozdělena mezi různá impéria a státy a nebyla jednotná ani pokud jde o jazyk a náboženství. Je tedy Ukrajina skutečným národem také v jiném smyslu než v nacionalistické projekci? A není tento národ dílem podezřelého, ba dokonce zlořečeného nacionalismu vzhledem ke spolupráci ukrajinských nacionalistů s nacistickými okupanty v letech 1941–1944? Tento stín zůstává, i když se zbavíme

všech předsudků, i když rozptýlíme naši nevědomost o realitě ukrajinského národa a o autentičnosti jeho demokratických aspirací. Historik Jaroslav Hrycak opakuje formulaci Tonyho Judta² a tvrdí, že památka *šoa* a přiznání ukrajinské odpovědnosti za tento zločin je nezbytnou podmínkou přijetí Ukrajiny do EU. Tato formulace má v sobě cosi nepříjemného: může vytvářet dojem, že by uznání historické pravdy mohlo být předmětem transakce typu něco za něco. Ale Hrycak se dotýká věci politicky a duchovně. Z politického hlediska, je pravda, že památka *šoa* je v srdci evropské identity a že Evropa pod sovětskou nadvládou nemohla podstoupit podobnou práci s historickou pamětí jako západní Evropa. Musí dohánět ztracený čas a postavit se tvář v tvář vlastní minulosti včetně toho, co je v ní nejčernější. A co se týká duchovní stránky, Hrycak chce říci, že Ukrajina ke své emancipaci potřebuje přijmout své dějiny včetně dějin *šoa* na svém území. Není odpuštění ani smíření bez pravdy. Aby Ukrajina mohla v plnosti přijmout svůj evropský úděl, potřebuje si tuto pravdu osvojit *pro pravdu samu*.

Ale Evropa potřebuje tuto pravdu v úplně stejné míře, neboť dílo pravdy a smíření, na jehož základě se svobodné evropské národy po roce 1945 obnovily, nebude završeno a bude pokulhávat úměrně tomu, jak dějiny *šoa* v SSSR zůstanou u jedné v zajetí předsudků, u druhých budou předmětem popírání a u všech budou překryty nevědomostí, pečlivě živou sovětskými lžemi o druhé světové válce, obzvláště o období mezi zářím 1939 a červnem 1941, v němž byl SSSR věrným spojencem nacistů, podělil se s nimi o Polsko a obsadil hraniční území, zejména baltské země a západní Ukrajinu. Avšak v paralelním světě „Velké vlastenecké války“, který dnes oficiálně prosazují ruské vládnoucí kruhy, byl jediným skutečným nepřítelem Hitlera Sovětský svaz, informace o vyhlazování Židů nebyly na pořadu dne – pokud nebylo započteno do vraždění „milionů mírumilovných sovětských občanů“. V tomto světě

jsou všichni odpůrci komunismu „fašisty“, obzvlášť ukrajinští nacionalističtí partyzáni, kteří jsou zároveň označováni za kolaboranty a zrádce, neboť bojovali proti sovětskému okupačnímu režimu až do poloviny padesátých let dvacátého století.³ Všechny „proruské“ projevy nepřátelské Ukrajině a Majdanu, tj. projevy podporující „geopolitické“ nároky Ruska vůči Ukrajině, používají a zneužívají, od Putina po Mélenchona,⁴ toto ztotožňování ukrajinského nacionalismu s fašismem a nacismem. Od vítězství Majdanu v roce 2014 se Židé a židovská paměť stali hlavním cílem „hybridní války“ Ruska proti Ukrajině. Oficiální ruská média publikují výzvy určené ukrajinským Židům, aby přerušili styky s „kyjevskou juntou“ a obrátili se k Matce vlasti. Operace skončila neúspěchem. Hlavní náboženští a laičtí představitelé židovského společenství na Ukrajině zveřejnili dopis, v němž Vladimíru Putinovi doporučují, aby se zabýval svými vlastními záležitostmi, a potvrzují loajalitu vůči své zemi a svoji zaangażovanost v revoluci Důstojnosti. Ale samotná fakta, jakkoli hovoří jasně, nestačí k rozptýlení mlhy tragických dějin, falšovaných po více než sedmdesát let.

Dějiny a památka *šoa*

Tragédie vyhlazování evropských Židů se stala jedním z pilířů evropského vědomí. Povinnost „připamatovávat“ se týká zmizelých, přeživších i všech obyvatel země: nezapomínat, pátrat, vysvětlovat a chápat, to je nikdy nekončící, ale ne marný úkol. Památka *šoa* je morální buzolou naší civilizace, *šoa* představuje zlo v dějinách. Tato buzola se po roce 1945 tvořila pozvolna, kolem ní vznikala a dosud vznikají různá poblouzení: zmatek a nevědomost, naivní „už nikdy víc něco takového“, přehnaná kajícínost, postmoderní stále vyzdvižování „kolektivní viny“ po válce. Francouzskou společnost stále ještě ovlivňuje „syndrom Vichy“.⁵ Během několika desetiletí jsme se však od legendy *Meče a Štitu*⁶ a od „résistancialismu“⁷ posunuli k paxtonovské jas-

nosti, pokud jde o odpovědnost režimu ve Vichy za jeho podíl na *šoa*.⁸ Film Marcela Ophülsa *Zármutek a lítost* (1971) vstoupil do celonárodní diskuse a inspiroval v mnohem větší míře důvěru k pravdě než škodolibou cynickou radost.

Morální balance jednotlivých evropských společností během *šoa* není nijak slavná. Kolaborace, tajné dohody, ochrana, opatrná nebo heroická, měly v jednotlivých zemích různou intenzitu a velice proměnlivé podoby, ale všude převažovala opuštěnost, o které hovoří Emmanuel Lévinas. Politika okupovaných států nebo spojenců Německa a solidarita jejich obyvatel s židovskými spoluobčany byly různé povahy, ale žádná evropská země se nevyhnula syndromu Vichy.⁹ Všechny měly své civilní kolaboranty a tak trochu všechny se podílely na formování národních divizí SS, včetně okupovaného SSSR (na Ukrajině to byla divize Waffen SS Halychyna). Odhlédneme-li od Ruska, kde práci paměti dusí olověný plášť oficiální historie, všechny země střední Evropy zažily živou a vyhracenou diskusi o roli jejich států, pokud tehdy nějaké měly, o rozsahu kolaborace a postojích obyvatel a o morální zodpovědnosti i o zodpovědnosti vůči paměti, která dopadá na živé tváře v tvář zmizelému židovskému světu. Zodpovědnost nacistických okupantů stojí pochopitelně na prvním místě. Ale právě z tohoto důvodu zodpovědnost okupovaných klade složité a nepříjemné otázky. Vyrovnání s touto minulostí se neobejde bez bolesti. V Polsku, na Slovensku, v Maďarsku, v baltských zemích, Rumunsku nebo v Chorvatsku je debata stále obtížná, ale tato skutečnost nebyla nijak na překážku přijetí těchto zemí do Evropské unie. Pouze Ukrajina zůstává spojována se svou minulostí a je posuzována na základě toho, co bylo. Ukrajina je obětí dvojí nespravedlnosti: pojem kolektivní zodpovědnosti, který je jinde už dávno odmítnut, zůstává v platnosti pro Ukrajince, kteří musejí nutně být vinni obzvlášť tehdy, jestliže byli „nacionalisty“. Dnešní Ukrajina je pravidelně obviňována z toho, že popírá zločiny, že rehabilituje

zločince a že nedělá nic pro obnovení židovské paměti, čeká se na každý její nejmenší chybný krok, ať již skutečný nebo smyšlený. A co je ještě vážnější, zločiny minulosti a domnělá selhávání paměti jsou bezprostředně promítány do současné situace: demokratická věrohodnost země spravované „juntou“, v níž „jsou zastoupeni neonacisté“, může být zpochybňována a útoky Ruska na její suverenitu nemusejí být neopodstatněné (podle Jeana-Luca Mélenchona, předsedy strany France insoumise). Podle Marie-Françoise Bechtelové, v době ruského vpádu na Ukrajinu poslankyně parlamentu za Republikánské a občanské hnutí, Rusko osvobodilo Evropu od nacistického barbarství za cenu nesmírných obětí, proto mu musíme být nekonečně vděční. Bylo by proto nedůstojné je za jeho konání na Ukrajině postihovat sankcemi. Těch, kdo se bezvýhradně podepisují pod extravagantní verzi ukrajinské krize, není ve Francii mnoho, ale jejich malé skupině se dopřává sluchu obzvláště v pravicových politických vrstvách, mezi populisty všech odstínů, v médiích a na sociálních sítích. Nejde o jev typický pouze pro Francii, podobně je tomu v ostatních evropských zemích, v Izraeli, ve Spojených státech. Spíše než strach z Ruska tvoří nejhlubší základ tohoto přístupu podezření, že se Ukrajinci „zachovali špatně během okupace“. Odkud se vzal tento nepoměr v hodnocení a kde má svůj počátek?

Šoa na Ukrajině

V letech 1941–1944 bylo vyhlazeno 1,55 milionu ukrajinských Židů, 900 000 jich tomuto osudu uniklo, ať již proto, že byli vojáky Rudé armády, nebo proto, že se jim podařilo včas uniknout na Západ (nebo měli „štěstí“, že byli zadrženi a deportováni). Na území okupované Ukrajiny přežilo pouze 100 000 Židů. Podstatná část genocidy proběhla právě tam. To, čemu se říkalo *šoa* – vyhlazování střelbou pomocí *Einsatzgruppen* –, se odehrávalo z podstatné části na Ukrajině. Ukrajinci byli přímý-

mi svědky v tom smyslu, že postoj tamní populace – v celé škále od černé do bílé přes všechny odstíny šedi – byl pro Židy otázkou života nebo smrti. Ukrajina se měla stát kolonií otroků. Němci se snažili získávat mezi civily a sovětskými válečnými vězni místní spolupracovníky pro policii a civilní správu, kteří měli sloužit k udržování „pořádku“, včetně podílení na ohavnostech spojených se zatýkáním a popravami Židů. Na okupované Ukrajině netvořili většinu těchto pomocníků přesvědčení stoupenci kolaborace, ale prostí vesničané, kteří se podvolovali nacistickému nátlaku z oportunismu, kapitulace nebo z odporu k sovětskému režimu. Mnozí se dali k policii proto, aby unikli deportaci na nucené práce do Německa (mnohem krutější pro slovanské „podlidi“ než pro lidi ze Západu). Tyto pomocné síly působily rovněž v Polsku, protože Němci Poláky používat nechtěli. Je třeba připomenout kontext předcházející německému vpádu v roce 1941: Ukrajina přišla o miliony rolníků na základě Stalinova rozkazu z roku 1933 uměle vyvolat v zemi hlad (*holodomor*), její západní část byla napadena Sovětským svazem v roce 1939 na základě německo-sovětského paktu. Tajné hnutí za nezávislost a obecněji i četní Ukrajinci (stejně jako mnoho jiných sovětských občanů) naivně očekávali po předpokládané sovětské porážce od Němců osvobození nebo alespoň zlepšení svého údělu. Nacionalističtí vůdci i obyvatelé Ukrajiny velice rychle vystřízlivěli, ale na počátku panoval velký zmatek, objevovaly se rozumné úvahy i fantasmagorické spekulace, což si nyní dokážeme jen těžko představit.¹⁰

Je obtížné přesně stanovit počet a kvalitu těch běžných sovětských občanů, nacionalistů atd., kteří byli namočení (a do jakého stupně) v kolaboraci a ve vyhlazování Židů, a nakolik byli vedeni nenávistí k bolševikům, antisemitismem, oportunismem, nebo chamtivostí. Na druhou stranu je třeba připomenout, že Ukrajina je čtvrtou zemí, pokud jde o počet Spravedlivých mezi národy (za Polskem,

Nizozemskem a Francií). Ukrajinci byli zkrátka více než ostatní vystaveni krutosti vyhlazování a se zvláštní intenzitou vykazovali celou škálu lidských reakcí vůči tomuto zlu – od těch nejodpornějších po ty nejušlechtlejší.

Nejde zrovna o nejméně komplikovaný a nejméně bolestný problém, vždyť ukrajinský nacionalismus byl v tomto období významným politickým aktérem. Představoval fašistické hnutí? Hranice mezi fašismem a nacionalismem byla ve třicátých letech minulého století více méně porézní. Ukrajinský případ je složitý. Nacismus a fašismus představovaly v té době pro národněosvobozencká hnutí stejný vzor, maják jako komunismus pro země vzešlé z dekolonizace po roce 1945. Na Ukrajině působilo fašistické hnutí Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), ale to bojovalo za nezávislý stát, který Hitler nechtěl na Ukrajině za žádnou cenu připustit ani v podobě státu vazalského, jakým bylo Slovensko nebo Maďarsko. Na druhé straně Ukrajina dlouho spoléhala na solidaritu Němců proti Ruskému impériu – odtud přitažlivost německé karty v roce 1941. Během občanské války v roce 1918, především za vlády Pavlo Skoropadského (duben–prosinec 1918), Německo Ukrajinu podporovalo. Tato diplomatická a vojenská pomoc zanechala v Ukrajincích lepší vzpomínky než Polsko a Francie, jejichž postoj byl spíš opatrnický. O hodnocení nacionalismu „banderovského“¹¹ se v současnosti na Ukrajině živě diskutuje – je třeba pochopit, že otázku nemohou řešit jednostranně (pomocí „vykrajovačky“ paměti) Ukrajinci ani historiografie: někteří nacionalisté se účastnili vraždění Židů a Poláků, ale jiní v něm namočení nebyli, dokonce pomáhali přeživším, kteří uprchli z ghett. Dnes na Ukrajině odsuzují ty, kdo se podíleli na *šoa*, a oslavují bojovníky za osvobození Ukrajiny proti komunistickému režimu, kteří svůj boj nevzdávali až do roku 1955. Připustit, že to byli někdy titíž lidé, vyžaduje obzvláštní odhodlanost k pravdě a jasnozřivost, k nimž se mohli Ukrajinci fakticky odhodlat

až po pádu sovětského režimu v roce 1991. Někdo může říci, že jde o příliš pomalý postup, ale nejde o nic pomalejšího než analogické snahy Francouzů po roce 1945. Pronásledovaní nacionalisté odsuzovaní k velmi dlouhým trestům (pokud nebyli rovnou popraveni) zaplňovali po skončení války v masovém měřítku lágry Gulagu. Později v těchto lágrech končili disidenti, mezi nimiž bylo mnoho Židů, obětí sovětského státního antisemitismu. Stávali se přirozenými druhy „nacionalistů“ v neštěstí a spojenci ve společném boji proti impériu. Disident Ivan Dziuba odhalil v roce 1966 na Ukrajině přetrvávající antisemitismus (jako všude jinde v SSSR živěný „antisionistickou“ propagandou) při tajném připomenutí vraždění v Babím Jaru. Jeho řeč je jedním ze základních textů demokratické Ukrajiny. Banderovci s černou reputací jsou jen jedním z článků řetězu dlouhé tradice boje za kulturu a svobodu Ukrajiny. Jde o pluralistickou tradici, dlouhodobě ovládanou liberálními a socialistickými myšlenkami, jak o tom svědčí postava ukrajinského Michelea, Mychajla Hruševského (1866–1934), jenž byl v roce 1918 prezidentem efemérní Ukrajinské lidové republiky.

Zakázané dějiny

Takže tuto spleť, v níž se navzájem proplétají téměř všechny formy boje za nezávislost, od teroristického násilí a egoistických a zoufalých kalkulací poražených k heroismu a kulturní tvořivosti velkého národa, nemohli Ukrajinci prozkoumávat ani kritizovat, ani se k ní hlásit, a to až do nezávislosti země v roce 1991. Návštěvník z konce dvacátého století by mohl získat oprávněný dojem, že Ukrajina byla očištěna od své židovské součásti: stopy židovského života odstraněny, místa vyhlazování zakryta nebo opuštěna, tísnivé ticho nebo špinavá vrstva nevědomosti o vraždění Židů a o podílu, který na něm měli Ukrajinci. Ale je třeba ihned dodat, že během sovětské éry byly celé dějiny Ukrajiny zakázanými

dějiny: pro výjimečnost židovského utrpení za nacistické okupace ani pro krvavé represe uvalené sovětským režimem na Ukrajinu, jež postihly její venkovany stejně jako její intelektuály a umělce, nebylo v SSSR místo. Bylo zakázáno hovořit o *šoa* stejně jako o *holodomoru* nebo o *popravené renesanci*.¹² Režim za železnou oponou kontroloval informace i kulturu, formoval celé generace druhu *homo sovieticus*. Osvojování národních dějin započalo teprve před pětadvaceti lety. Na rozdíl od černé legendy udržované po desetiletí KGB a jeho nástupci nemá ukrajinské národní probuzení fašistický ani antisemitský charakter. Právě naopak, postupné prohlubování vlasteneckého vědomí a hlubší poznání rozsahu *šoa* na Ukrajině (a přiznání morální a historické odpovědnosti, která z něj vyplývá) šly ruku v ruce především při revoluci na Majdanu. Utváření politického národa podnítilo občanskou diskusi mezi Židy a etnickými Ukrajinci. Občanské diskusi se nyní dostává institucionalizované podoby povinným vyučováním o *šoa* a iniciativy připomínající dějinný odkaz jsou dnes již viditelné – po dlouhém období trestuhodného zanedbávání a odumírání paměti. Mnoho věcí je třeba ještě vykonat, postsovětský šlendrián nezmizel, zapomínání, nedostatek taktu a konflikty pamětí přetrvávají. Ukrajinci oslavují hrdiny své nezávislosti a zároveň se učí – mnohem rychleji, než to Francouzi dokázali se svou revolucí – nechápat dějiny své cesty ke svobodě jako monolitní „blok“ a přiznávat její zákruty a stíny. Šanci Ukrajiny při tomto pohybu je, že má (na rozdíl od jiných zemí střední Evropy) výrazné židovské společenství. Po vystěhování velkého počtu Židů do Izraele v posledních letech existence SSSR čítá dnešní židovská komunita na Ukrajině sto až sto dvacet tisíc osob, z čehož plyne židovská přítomnost i společenské kontakty v ukrajinské společnosti. Ukrajina se jeví jako občanský národ integrující uznané menšiny. Židé nejsou co do počtu nejvýznamnější menšinou, ale nepochybně jsou menšinou nejstrategičtější: jsou barometrem úspěchu nebo neúspě-

chu ukrajinské demokracie. Dnes může kompletní zkoumání tragédie a role každého v ní probíhat, aniž by to představovalo nějaké riziko. Ukrajinci dlouho věřili, že tomu tak v minulosti nebylo, a měli k tomu dobré důvody, neboť SSSR informace o *šoa* manipuloval: bylo zakázáno jmenovitě odlišovat Židy od ostatních „mírumilovných sovětských občanů“, s výjimkou připomínání faktu, že byli vyvraždováni ukrajinskými fašisty! Každý nepřítel sovětského socialismu a tudíž každý ukrajinský patriot byl fašista nebo kolaborant. Zásadním úkolem historiografie a výuky je osvobodit vyprávění o katastrofě – a zpytování svědomí, které vyvolává – od lži, která je rozkládá. Jde o bolestné předsevzetí, protože lež a nevědomost jsou v určitém smyslu „protektorské“ – upřednostňují zapomenutí a popírání skutečnosti, zatímco zkouška pravdy obnaží a bude obnažovat nedostatky a zločiny a bude vyvolávat spory. Ukrajinská básnířka Olena Telihová byla aktivistkou OUN a přiznanou antisemitkou. V roce 1942 byla zatčena Němci a zastřelena v Babím Jaru stejně jako stovky ukrajinských nacionalistů v letech 1941–1944. Co si s takovým případem počít? Jeden z představitelů židovského společenství nám řekl toto: „Mnoho Ukrajinců ji chápe jako hrdinku a národní mučednici. Mají právo si to myslet, stejně jako já mám jako ukrajinský Žid právo být dotčen tímto posvěcováním ukrajinské antisemitky.“

Dějiny, paměť, pravda

Tváří v tvář takto složitým dějinám a natolik žhavému kontextu paměti mají historici a intelektuálové za úkol nepodléhat zjednodušování a instrumentalizaci. Ale nemohou to dělat tak, že se budou schovávat za údajnou neutralitu a tvářit se, jako kdyby se historie zabývala pouze surovými fakty, zatímco jejím posláním je učinit tato fakta srozumitelnými tím, že je vloží do příběhu a do kontextu a vytváří odůvodněné hypotézy. A tyto operace, obzvlášť náročné, jde-li o nacismus a komunismus, nemohou

probíhat mimo arénu národní paměti. Dějiny musejí osvětlovat paměťovou diskusi a národní líčení událostí. Vždy tu existuje riziko instrumentalizace, ale toto riziko není o nic menší u těch, kdo se zaštiťují vědeckou neutralitou. Bohužel není nic snadnějšího a běžnějšího než používání vědeckosti k diskvalifikaci protivníka a k ukončení diskuse. Pokud nemá ona vědeckost jen zastírat nepřiznanou politickou agendu, tento postoj vede k tomu, že podlehe „strachu z omylu, který se proměňuje ve strach z pravdy“.¹³

Všechny evropské národy mají zahrnout židovskou katastrofu do své paměti a mají každou svoji zkušenost sdílet s ostatními. Cílem není soudní lustrace: kati a jejich oběti už nežijí a otázka odsouzení viníků a odškodnění postupně vyhasíná. Co Ukrajinci činí a v čem mají pokračovat, aby převzali odpovědnost za své dějiny, a co ostatní Evropané musejí dělat, aby poznali, co Evropa dluží Ukrajině, jsou jen dvě tváře jednoho a téhož díla. Duchovním vkladem „ukrajinské krize“ je náprava dějin, abychom mohli znovu objevit smysl evropské civilizace. Jde o špatnou věc, která je stejně tak proti pravdě jako proti svobodě, označujeme-li Ukrajinu za provinilou zemi, vyzýváme-li ji, aby bezodkladně – a bez ohledu na obtížné vymanění z komunistického útlaču – dělala to, co svobodné evropské země uskutečňovaly postupně po celá desetiletí. Učinit krok k nápravě není vůbec snadné, neboť tento krok nespočívá pouze ve vyvracení legend, ať už jde o černou legendu připisující Ukrajincům zločiny proti Židům, zločinecké běsnění celého ukrajinského národa, nebo o bílou legendu *ex definitione* o nevinnosti národů, jež se staly obětmi. Vedle základní obtíže, jakou představují dějiny nezměrné katastrofy, u nichž máme ještě hodně daleko k celkovému obrazu, je tu také občanská a morální výzva.

Nejde jen o obnovu cti Ukrajiny tváří v tvář ruským diskvalifikačním výrokům. Ukrajinská politika zaměřená na EU a soustředěná na historické vědomí Evropy si rovněž potřebuje vyjasnit otázky týkající

se *šoa* na Ukrajině, stejně jako samotní Ukrajinci. A skutečně nejde pouze o to vytáhnout na světlo fakta a určit zodpovědnost za vyvražďování na Ukrajině, kde před válkou žily téměř dva miliony Židů, tedy téměř tolik co v Polsku, nejde jen o překonání klišé o ukrajinském antisemitismu, které je živeno nevědomostí a popíráním skutečnosti a které je podobné jako v celém bývalém SSSR přítomno rovněž na Ukrajině. Nejde ani o obnovení paměti zničené sovětskou cenzurou a dlouho zanedbávané národy, které se osvobodily od sovětského jha. A nejde jen o to završit v pravdě a skrze pravdu smíření ukrajinských Židů s jejich spoluobčany. Jde také o obnovení kolektivní paměti Evropanů pokřivené mezerami v informacích o historii nebo jejich zkracování, neblahým oddělením západní a východní paměti – mezi Evropou osvobozenou a osvojenou paměti a Evropou, v níž porážka nacismu přinesla pouze nové otroctví a zákaz paměti. A tato nerovnováha není záležitostí pouhého dorovnávání.

Nově osvobozená Evropa nás může poučit stejně, jako my, Evropané Západu, můžeme poučit ji, jak se odpovídajícím způsobem vyrovnat s neštěstím století. Je tím podmíněna životnost a jednota evropské civilizace a Ukrajina představuje právě teď bod přechodu k tomuto vyrovnání. Smíření v pravdě, v němž jsou Ukrajinci zaangažováni, zve všechny Evropany k práci na paměti a na dějinách, abychom se zbavili sovětských mýtů (Velká vlastenecká válka) a nahlédli neštěstí dvacátého století bez toho, že bychom si vyprávěli bajky.

Poznámky:

¹ *Histoire de Charles XII*, in: Voltaire, *Œuvres historiques*, Gallimard, Pléiade, 1957, s. 153.

² Tony Judt, *Après-Guerre* (2005), Fayard, 2010, s. 910.

³ Viz Stéphane Courtois, Galia Ackerman (red.), *La Seconde Guerre mondiale dans le discours politique russe: A la lumière du conflit russo-ukrainien*, L'Harmattan, 2016.

⁴ Jean-Luc Mélenchon (1951), francouzský krajně levicový politik.

⁵ Henry Rousso, *Le syndrome de Vichy. De 1944 à nos jours*, Seuil, 1987.

- ⁶ Mečem má být v mytologické verzi francouzského odboje generál de Gaulle a Šítem maršál Pétain, hlava kolaborantského režimu ve Vichy. (pozn. překl.)
- ⁷ „Résistancialismus“ je snaha vystavovat do popředí boj za nezávislost a hnutí odporu za druhé světové války ve Francii a neúměrně upozadovat temnou stránku – Vichy a kolaboraci. (pozn. překl.)
- ⁸ Kniha Roberta Paxtona *La France de Vichy. 1940–1941*, Seuil, 1973, znamenala obrat v přechodu od mytologické paměti k paměti informované dějinami. A jsme již daleko od Osvobození.
- ⁹ Viz István Deák, Jan T. Gross a Tony Judt, *The Politics of Retribution in Europe. World War II and Its Aftermath*, Princeton University Press, 2000.
- ¹⁰ Timothy Snyder, *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Paseka, Prostor, 2013 a *Černá země: Holocaust – historie a varování*, Paseka, Prostor, 2015. Obě knihy výmluvným způsobem popisují brutalizaci a morální dezorientaci společnosti zdevastovaných několika po sobě následujícími okupacemi.
- ¹¹ Od jména Stepana Bandery, vůdce jedné z frakcí OUN, který založil ukrajinskou osvobozenickou armádu (UPA, Ukrajinská povstalecká armáda) v roce 1942. Pro jedny je Bandera hrdina, zatímco pro druhé představuje nepřekonatelnou překážku. Stal se symbolem odporu proti sovětskému útlaku. V červenci byl

Němci zatčen a válku strávil v zajetí. Po válce žil v exilu v NSR, kde byl zavražděn KGB v roce 1959. Je však zpochybňován pro svůj přímý nebo nepřímý podíl na účasti nacionalistů v protizhidských násilných akcích především v roce 1941 a za to, že nařídil „etnickou čistku“ (podle jiných šlo o „ukrajinsko-polskou válku“) na Volyni v roce 1943, jež měla za cíl vyhnat polskou část obyvatelstva vnímanou jako koloniální okupant.

- ¹² Ve dvacátých letech Ukrajina zažila zrod generace talentovaných spisovatelů, umělců, hudebníků a režisérů, která byla počínaje rokem 1933 zcela zdecimována, odtud pojem *popravená renesance*.

- ¹³ Autorem této formulace je Hegel. Tento přemrštěný scientismus se pravidelně projevuje vždy, jakmile je řeč o Ukrajině a Rusku, a používá se ho k znemožnění svobodné diskuse.

Commentaire 161, jaro 2018, s. 211, z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek. Redakčně kráceno.

Galia Ackermanová, historička a publicistka se specializací na ruské a postsovětské oblasti; **Philippe de Lara**, profesor filozofie na Université Paris II, redaktor časopisu *The Ukrainian Week*.

Časopis Kontexty vychází i online

Časopis *Kontexty* je nyní dostupný i v elektronické podobě na portálu **Alza.cz**. Můžete zakoupit kterákoli čísla od roku 2009 i celoroční předplatné.

Celoroční předplatné aktuálního ročníku (6 čísel)	300 Kč
Cena jednotlivého čísla aktuálního ročníku	60 Kč
Cena jednotlivého čísla archivního ročníku	40 Kč
Cena celého archivního ročníku (6 čísel)	200 Kč

Předplatitelé tištěných *Kontextů* mají přístup ke všem číslovům aktuálního ročníku i k celému archivu zdarma. Unikátní kód je možné získat na adrese: **objednavky@cdk.cz**

a alza media

www.alza.cz

Zrod moderního světa: národ, umění a imaginace

CHRISTOPHER A. BAYLY

„Mistrovské dílo,“ charakterizoval lakonicky knihu Ch. A. Baylyho *Zrod moderního světa 1780–1914* jeho slavnější kolega Niall Ferguson. Brilantní historická syntéza z pera cambridgeského profesora pojednávající o tzv. dlouhém 19. století v globální perspektivě vyjde na jaře v nakladatelství CDK. Kniha neponechává stranou žádné z velkých témat 19. století – vznik moderního státu, industrializaci, liberalismus, socialismus, imperialismus nebo růst světových náboženství. Pro čtenáře *Kontextů* vybíráme ukázkou věnovanou vztahu umění a národního státu, náboženství a politiky. Ukázka je krácena a otištěna bez rozsáhlého poznámkového aparátu.

Dominantní charakteristikou období přibližně od roku 1860 do první světové války byl mezinárodní dopad národního státu a velkých světových náboženství. Také umění často zaznamenávalo a vyjadřovalo přímý vliv národa, náboženství, imperialismu a kapitálu. Procesy zvěšování uniformity měly silný podíl na rozvoji mezinárodního trhu s uměním, kunsthistorie, muzeí a celosvětově rozšířené umělecké senzibility a v tomto rozvoji se transformovaly starší školy a tradice po celém světě. Svou neobyčejnou silou, komplexností a rozmanitostí však umělecká imaginace na druhé straně představovala neustálé riziko, že dojde k podvrácení nastolených trendů. Století, které začalo zlověstnými nočními můrami války a revoluce, jak je zpodobnil španělský malíř Francisco Goya, končilo modifikacemi stylu francouzského mistra Augusta Rodina v dílech japonských sochařů a výpůjčkami japonských technik práce s barvou a štětcem v pracích indických modernistů.

Umění a politika

Výtvarné umění, hudba, architektura a literatura po celém světě poměrně často přímo odrážely dra-

matické změny v politickém a společenském životě. Malíři, architekti a romanopisci se měrou, která dříve neměla obdoby, stali aktivními činiteli tvorby nových společností a sociální citlivosti. V šedesátých letech devatenáctého století shrnul tehdejší obvyklý pohled na vztah mezi uměním a rodícím se národem Giuseppe Mazzini: „Umění není rozmar toho či onoho člověka, ale závažný historický obraz nebo proroctví... Bez Vlasti a Svobody bychom možná měli proroky Umění, nikoli však Umění samo.“ Hudební dramata Richarda Wagnera byla pro mnohé výrazem pocitu německví představujícího nový, sjednocený národ. Alessandro Manzoni nejenom předjímal novou, sjednocenou Itálii, ale ve svých románech a dopisech zobecnil určitou podobu toskánské italštiny v jakýsi národní jazyk pro nový národ. Pohřeb Victora Huga, autora románů *Chrám Matky Boží v Paříži* a *Bídníci*, měl v Paříži v roce 1885 téměř napoleonské rozměry a po spisovatelích byly pojmenovávány bulváry a ulice po celém Francouzském císařství. Rabíndranáth Thákur, jenž se jako první nezápadní nositel Nobelovy ceny za literaturu za rok 1913 stal pro Indii národní ikonou, dokázal živě podchytit silnou touhu po ztraceném

venkovském společenství, která prostupovala ideologií bojovně naladěné indické městské inteligence.

Jako je tomu v tolika jiných oblastech myšlení, také komentátoři umění oné doby se ve snaze pochopit tehdejší vývoj obraceli k historii. V pracích německo-švýcarského badatele Jacoba Burckhardta a jeho současníků vidíme zrod první akademické historie umění. Starověká Čína a renesanční Evropa měly už dlouho své badatele, kteří psali o historii umělců a budovali sbírky. Burckhardt však při líčení počátků italské renesance oslavoval rovněž vzestup buržoazního individualismu ve své době. V tom, jaké postavy italského umění se svými současníky křísil k životu – například stříbrotepec Benvenuto Celliniho a „univerzálního“ renesančního člověka Leona Battistu Albertiho –, se odrážela touha světa devatenáctého století nejenom znovu stvořit svět patnáctého a šestnáctého století, ale též odhodit tradici a vytvořit novou sféru imaginace. Evropští a američtí badatelé zároveň pronikali do zámoří, aby se pokoušeli postihnout vývoj umění a literatury jiných civilizací. Dostávali se do kontaktu s Asijci a Afričany, jimž velmi záleželo na tom, aby vyzvedli přednosti svého umění, které se nyní stále častěji pojímalo jako vtělení národního ducha.

Hybridnost a uniformnost v umění napříč světem

Nádavkem k této aktivní účasti umělců a historiků umění na tvorbě historie působily v umění a literatuře jisté fundamentálnější změny: globalizace a později též „internacionalizace“ a tíhnutí ke sporné a zpochybňované uniformitě. Ještě v roce 1750 měla většina společností velmi svébytné umělecké tradice, jak elitní, tak lidové. Umělci pracující v duchu těchto tradic chtěli symbolicky zachycovat podoby víry a pojímání královského majestátu. Například obrazy ze života Buddhy nebo Krista a stylizované řezby veršů z Koránu vyjadřovaly přítomnost božského v každodenním životě. I když tyto

tradice do sebe do jisté míry navzájem pronikaly a vypůjčovaly si jedna od druhé, zůstávaly odlišné a čerpaly z jiných ideologií a estetik, jež měly hluboké kořeny v minulosti. Systémy reprezentace v rámci těchto tradic byly stále dosti koherentní. Dokonce i v západoevropském umění, kde se těsně vedle sebe vyskytovaly symboly pohanství, křesťanství a pikareskní vyobrazení každodenního života, byl symbolický slovník poměrně omezený a snadno rozpoznatelný pro intelektuály i prosté lidi.

Do roku 1900 došlo v těchto tradicích k proměně, neznámá hluboká. K repertoáru západního umění a literatury přibyla spousta nových, často nejasných symbolů. Nové způsoby a techniky reprezentace zároveň umožnily prudký rozvoj lidových forem umění a interpretace. Mnoho pozorovatelů také tvrdilo, že velké nezávislé estetické tradice neevropského světa se ocitají na pokraji smrti, neboť je válčují evropské akademické malířství, evropské architektonické styly a evropský román. Anglicko-cejlonský kritik umění a nacionalista Ananda Kentish Coomaraswamy měl například za to, že nejničivější ranou, již západní svět uštědřil Asii, není hospodářský úpadek, ale vulgarizace a destrukce uměleckých tradic, ze kterých dříve vyzařovaly základní pravdy hinduismu, buddhismu a konfucianismu. Takové předpovědi kulturního vymírání byly nejspíše přehnané. Neevropské umění a literatura si uchovaly svou životnost, často v hybridních formách. Z evropských myšlenek a technik si spíše vypůjčovaly a přisvojovaly si je, než by jim padaly za oběť. Lidové výtvarné umění, hudba a drama vzkvétaly dokonce i tam, kde značně ochablo vysoké dvorské a náboženské umění.

Po roce 1880 naopak do evropského malířství, sochařství a dekorativního umění začaly pronikat africké, asijské a polynéské motivy a styly. Anglicko-americký malíř J. M. Whistler například rozšířil módu porcelánu se sakurovým ornamentem v modro-bílém stylu období Kchang-si. Paula Gauguina o něco později hluboce ovlivnilo jemné barevné kódování,

s nímž se setkal na ostrovech Francouzské Polynésie, a Pablo Picasso na začátku svého celoživotního eklekticismu přejal africká témata a barvy.

Přesto není pochyb o tom, že vysoké umění v mnoha velkých neevropských společnostech znamenalo spolu se svými významnými patrony a tradicemi řemeslné výroby úpadek. Také v Evropě umění vládařů, papežů a jiných potentátů, které mělo svůj jasný rodokmen táhnoucí se od roku 1300, v letech 1800–1900 ochabovalo a atrofovalo. Tato skutečnost je zcela zřejmá návštěvníkovi Vatikánského muzea, obsahujícího jednu z největších sbírek evropského umění, když se na konci prohlídky z nádhery a hojnosti křesťanských a klasicistních vyobrazení ze šestnáctého až osmnáctého století vynoří do sice důstojné, nicméně zoufale fádni galerie „moderního křesťanského umění“. Umění „impérií náboženství“ devatenáctého století bylo lidové, masově produkované a dalo by se říci, že druhořadé. I velké stavby vybudované v onom století – nové mešity, novogotické kostely a novohinduistické chrámy – byly vlastně výsledky použití nosníků z válcované oceli a mechaničtějších stavebních metod. V mnoha částech světa se náboženství jako královský a estetický kult pomíjelo nebo zcela vymizelo.

V roce 1799, posledním roce života císaře Čchien-lunga, produkovaly císařské porcelánky a četné malé porcelánky po celé Číně, Koreji a Vietnamu stále velké množství jemného porcelánového zboží pro dvůr, vzdělanou šlechtu i na vývoz. Jelikož nejvýše oceňovanou hodnotou byla moudrost předků, stále se pro nově zbohatlé zákazníky, kteří si nicméně nemohli dovolit originály, vyráběly umné kopie typických výtvorů z dřívějších dynastií. K jisté změně samozřejmě došlo. Modro-bílé a růžovo-bílé styly se postupně stále více vyzdobovaly spoustami drobných tvarů a poněkud křiklavými vzory, které by se dřívějším zasvěceným znalcům nelíbily. Císařský letní palác ze sedmnáctého století obsahoval i prvky zavedené jezuity, kteří radili dvoru v otázkách astronomie a měření času. Začaly se objevovat evropské

techniky a motivy. Přítomnost jezuitů však v konečném důsledku závisela na císařově milostivém souhlasu, takže i oni ve své práci museli, ač by si byli přáli něco jiného, sloužit konfuciánským zásadám a záměrům. Kulturní rodokmen v umění a literatuře byl stále jasný a tvořily ho převážně domorodé zdroje. Rovněž v Evropě se sice díky importu Holandské a Anglické východoindické společnosti dostávaly čínské a indické vzory, tkaniny a porcelán do florentských *palazzi*, pařížských *hôtels* a britských a irských venkovských sídel, byly však zasazovány do estetických vzorců, jež stále určoval odkaz renesančního „romanizujícího“ architekta Palladia a jeho současníků návrhářů. To, k čemu docházelo, lze označit za jakousi „archaickou globalizaci“. Lidé vyhledávali exotické předměty, aby se předvedli jako velcí sběratelé a učenci v rámci určité kulturní tradice.

Do roku 1914 se většina z toho změnila. Čínský císařský letní palác zničili v roce 1860 Britové. Také císařský palác samotný v roce 1900 za povstání boxerů systematicky plnily spojenecké armády a jeho výzdoba a vybavení se ocitly v muzeích v Londýně, Paříži, Washingtonu a Tokiu. Už v posledních letech tamního režimu se dekorativní umění, kdysi určené výhradně pro císařský dvůr, začalo tvořit pro trh. Bohatí Číňané i cizinci si nyní mohli koupit například krásné hávy zdobené draky, které dříve nosili příslušníci královské rodiny. Mnoho velkých císařských porcelánek zavřely po roce 1911 nacionalistické vlády. Porcelán a kovové a lakované předměty stále vyráběly staré řemeslnické rodiny – stejně jako staré učené rodiny i nadále psaly tradiční formy poezie a prózy. Ale soudržnost tohoto kulturního stylu zmizela spolu s vysoce postavenými byrokraty a dvořany, kteří ho dříve pěstovali. Příslušníci střední třídy v přístavních městech žádali výtvořevropského stylu a čínští podnikatelé stavěli hotely a paláce v novogotickém a klasicistním slohu, které mohl člověk vidět všude – od Floridy až po Nice.

Mezitím se po celé Evropě a Spojených státech začaly vyrábět levné napodobeniny bohatě zdobeného

porcelánu z doby konce vlády císaře Čchien-lunga. Zdá se, že za necelé století se rozdrobili nejenom velcí mecenáši, ale též celá výtvarná estetika. Do velké míry ji vytlačil příval hybridních předmětů, částečně evropských, částečně čínských, které po obchodních trasách putovaly do obývacích pokojů nastupujících mezinárodních středních tříd. Indičtí kupci v Kalkatě například už ve dvacátých letech devatenáctého století nakupovali obrovské, ve velkém vyráběné čínské vázy a vystavovali je vedle dovážených kopií evropských renesančních soch z kararského mramoru. Sindhští obchodníci později prodávali čínské a japonské masově vyráběné předměty britským a francouzským zákazníkům ve městech severní Afriky. Trhy s uměleckými výtvary existovaly již po celé generace, zvláště v Evropě, na Blízkém a Středním východě a v Číně, ale omezovaly se na malou vrstvu fajnšmekrů z nižší a vyšší šlechty. Teď byl trh mnohem větší, dravější – a mezinárodní.

Úpadek postihl vysoké umění a architekturu i v mnoha jiných částech světa. Po evropském vpádu podlehl zkáze nebo se přinejmenším přestalo rozvíjet sakrální a dvorské umění starých politických center. Bronzové plastiky západoafrického království Benin se po trestné výpravě v roce 1897 ocitly v Britském muzeu. Když Britové v roce 1914 monarchii v Beninu obnovili, dvorský rituál se opět vrátil, ale krásná tradice bronzových odlitků, která trvala od patnáctého století, se už nikdy zcela nevzpamatovala. Po okupaci v roce 1886 putovaly do Londýna také trůn a další odznaky moci barmských králů a do Barmy se vrátily až v roce 1948, po získání nezávislosti. Ještě významnější roli mělo to, že postupně slábl a mizel důvod pro produkci vzácných artefaktů těchto starých královských a posvátných světů. Když sultáni po reformách tanzímátu chtěli být vnímáni jako moderní konstituční monarchové, opustili Topkapi Saraj a usazovali se v klasicistních palácích na druhé straně Zlatého rohu. Poté co se rozprchli palácoví eunuchové a z politiky byly vypuzeny dervišské řády, zanikla výroba

v iznických keramických dílnách. Ve všech těchto případech přežily v rozptýlené podobě řemeslná dovednost a znalecká záliba, ale integrita staré civilizace byla ta tam.

Do jisté míry podobně tomu bylo i v Evropě. Jak se po ní Napoleon rozpínal, obrazy, sochy a literární artefakty se loupily měrou srovnatelnou s britským pleněním v Asii a Africe. Osmdesát procent uměleckých pokladů Benátek bylo ukořistěno a přesunuto do Francie a jiných částí severní Evropy, zejména v letech 1796–1815. Řemeslnické cechy, které pěstovaly tradice lidového umění v Itálii, byly zrušeny, protože v tehdejšímu revolučním populismu byly pokládány za reakcionářské. Mnoho moderních historiků umění vidí v dvorském a církevním umění Evropy osmnáctého století, se všemi jeho sentimentálními svatými a baculatými cherubíny, ztělesnění úpadku *ancien régime*. Toto umění a literatura s ním spojená však zůstávaly ukotveny v tradici. Benátský malíř Canaletto nebo jeho francouzský současník François Boucher měli technikou a duchem své estetiky mnohem blíže k renesančnímu architektu Palladiovi a manýristickému malíři Guidu Renimu ze šestnáctého století než k francouzským impresionistickým umělcům tvořícím o pouhých osmdesát let později. Umělecké poklady ze sídel slábnoucí italské aristokracie a z italských kostelů mizely do severní Evropy a Ameriky po celé devatenácté století. Američtí milionáři z východního pobřeží nechávali přes Atlantik přepravovat cihlu po cihle celé benátské paláce, aby je znovu postavili ve svých městech.

Vyrovnávací síly: Trh, každodennost a muzeum

Uvedené mohutné změny souvisely s funkcí umění a jeho hodnocením ve společnosti. Docházelo rovněž k vnitřním změnám umělecké reprezentace. V roce 1914 už byla velká část elitního a lidového umění „komodifikována“. Umění již nebylo určeno pro

nějakého známého náboženského nebo aristokratického mecenáše, ale pro trh. Stále větší měrou se stávalo hodnotou samo o sobě, oddělenou od představy povzbuzování zbožnosti nebo šíření charismatu.

Ve většině civilizací umělecká tvorba v důležitém ohledu představovala stránku náboženského uctívání. Namalování miniatury velkého súfijského svatého, výjevu z tantrické buddhistické kosmologie nebo ruské ikony bylo pokládáno za projev zbožnosti malíře a mělo se za to, že divákovi pohled na takové dílo pomáhá v duchovním usebrání. Tutěž funkci měla po celém světě tvorba malých obrázků božstev, Buddhy nebo křesťanských světců a světic pro chudé zbožné lidi. Řemeslníci, kteří takové malé náboženské předměty vytvářeli, byli ve významném smyslu také umělci. I oni se podřizovali jemnému estetickému cítění. V japonském šintoismu existovala hierarchie bohů přírody, *kami*. Z legend o jejich svatyních vycházela oblíbená dramata *Nó*. Jiní *kami*, *kami* kovářské výhně a hrnčířské pece, byli doslova ztělesňováni ve slavných samurajských mečích a v keramice vyráběné venkovskými mistry řemeslníky. V některých afrických společnostech téměř každý vyřezával ze dřeva. Vyřezávání bylo součástí tvorby a udržování identity společenství. Vytváření sošek poutalo mocné přírodní a nadpřirozené síly, které spojovaly lidské generace, jejich předky a potomky. Například Jorubové vyráběli kovové čepele, sekery a oštěpy nejenom pro jejich užitnou hodnotu, ale také jako prostředek komunikace s předky.

Totéž platilo o koncertech klasické hudby. V západní hudbě, která záhy začala sloužit při dvorských i lidových slavnostech, měla díla J. S. Bacha a benátských skladatelů osmnáctého století zvláštní roli v pevně daném kalendáři náboženských rituálů, kterým se řídil život a náboženské praktiky dokonce i chudých lidí. V Asii měly indická *rága*, kompozice hraná na sitár, a indonéský orchestr bicích nástrojů *gamelan* vyvolávat stavy zbožnosti a magického vytržení. V Barmě četné rituální slavnosti *pwe* –

z nichž mnohé měly za účel utiшит mocné místní duchy, tzv. *naty*, a zajistit jejich pomoc – provázelo taneční drama s přesnou choreografií.

Abychom znovu užili slova Maxe Webera, „umění“ v devatenáctém století bylo částečně odkouzleno. Indičtí a ruští tvůrci miniatur se stále častěji věnovali produkci děl pro širší veřejnost a tlak trhu vytěsňoval ze zobrazení mystické dimenze. Výrobci perských koberců nacházeli kupce, kteří již neměli nic společného s velkými mešitami a aristokratickými rody, které ve svých zakázkách požadovaly vetkání náboženských a rodových symbolů. Indičtí a arabští řemeslníci a umělci, kteří přežili nápor mechanizace a křesťanství, stále častěji tvořili spíše „umění“ než náboženské nebo rodové artefakty. Mezi jejich zákazníky patřili jak strážcové chrámů a královských oltářů, tak i noví obyvatelé pocházející z Evropy. Výtvarné umění a hudba se stávaly stále světštějšími rovněž v západní Evropě. Je paradoxní, že rozmach náboženství jako věrouky a praxe se vyznačoval pomalým ústupem náboženství ze sféry umění. Zbožnost se začala odrážet spíše v masově vyráběných drobných devocionálních předmětech.

Italští řemeslníci začali v důsledku prudkého úbytku aristokratických patronů prodávat výrobky se strojově zhotovenými díly na rostoucí severoevropský turistický trh. Verdiho hudba se šířila po celé Evropě prostřednictvím koncertů městských i vesnických orchestrů, v nichž se odrážely nové formy uniformního společenského styku v novém národě. Samozřejmě musíme mít na paměti, že navzdory tomu, v co věřil a doufal Weber, jakási náboženská úcta začala obklopovat i stát a trh samotné. Smělost zachycená v obrazech a sochách italského krále Viktora Emanuela II. mohla v divákovi probouzet vlasteneckou vroucnost. Ale účelem takových děl nebylo pozvedat jeho duši stejným způsobem jako nějaký obraz svaté Máří Magdalény z osmnáctého století, třebaže i tato díla mohla být provedena s cílenou půvabností stylu Benátčana Giovanniho Battisty Piazzetty.

Na mezinárodní produkci a cirkulaci umění měla značný dopad i sama mechanizace. Jedním z prvních příkladů jejího působení byla rychlá likvidace řemeslné textilní výroby v jižní Asii, a dokonce i na tehdy ještě nekolonizovaném Blízkém a Středním východě. Úpadek indických řemesel však vyrovnávaly usilovné snahy britských a později i belgických a německých výrobců textilu o využití a úpravu stylů a symbolů starých domácích výrobců. Indický velký šátek býval dokladem vznešenosti a známkou aristokratických předností toho, kdo jej nosil. Ve třicátých letech devatenáctého století už šátky v indickém stylu masově produkovali skotští průmyslníci v Paisley nedaleko Glasgowu a prodávali je na globálním trhu.

Mechanizace však nevedla k zániku umění a řemesel ve všech případech. Někdy je před zánikem naopak pomohla zachránit nebo zvětšila jejich životaschopnost. Stroje přinesly nový život například skandinávskému řezbářství. Chemická a minerální barviva a továrně vyráběné sklo z počátků průmyslové revoluce využívali britští prerafaelité – malíři i umělečtí řemeslníci. Hnutí, které se rozvinulo v Británii, jejích dominiích a impériu a jež vešlo ve známost jako *Arts and Crafts*, bylo tedy jakýmsi janusovským fenoménem o dvou tvářích. Umělci z této školy se po vzoru uměleckého kritika Johna Ruskina snažili vzkřísit zanícení a techniky středověkých řemeslníků a zavrhovali evropskou renesanci, o moderním industrialismu ani nemluvě. Mnozí z nich na druhé straně využívali produkty průmyslové revoluce a jejich klienty a obdivovatele bychom našli spíše v nových středostavovských městech, která vyrostla v souvislosti s industrializací, než mezi houževnatými a zbožnými řemeslníky, jež líčil Ruskin ve svých dějinách umění.

Další velkou změnou, k níž došlo ve všech těchto arénách a napříč kontinenty, bylo upevňující se spojení umění s dobou a každodenností. V námětech oper, zápletkách románů a tématech obrazů se stále častěji objevovaly příhody a výjevy z tehdejšího

každodenního života spíše než skutky svatých, králů a mytologických hrdinů minulosti. Žánrové obrazy prodavaček květin a venkovanů se v evropském umění vyskytovaly už dlouho, ale nepředstavovaly ústřední téma umění své doby – na rozdíl například od kavárenské společnosti, barmanek a prostitutek, jak je zpodobňoval Henri de Toulouse-Lautrec. Je příznačné, že Toulouse-Lautrec pojal některé ze svých nejslavnějších grafických listů stylem napodobujícím výrazné barvy japonských dřevotisků. Také mimo Evropu začali romanopisci, například z řad indických autorů z osmdesátých let devatenáctého století, místo skutků hinduistických bohů a minulých velkých muslimských králů a jejich manželek zachycovat těžký život tehdejší střední třídy. Změnila se rovněž místa, s nimiž bylo umění spojováno. V devatenáctém století došlo v mezinárodním měřítku k vzestupu počtu muzeí a galerií. Vedle velkých uměleckých sbírek, například v pařížském Louvru a newyorském Metropolitním muzeu umění, vznikaly menší galerie a muzea, které založily koloniální a polokoloniální režimy v Hanoji, Batavíi, Bombaji a Káhiře. Do těchto sbírek si často našlo cestu i uloupené a přerozdělené „vysoké“ umění starého řádu. „Muzealizace“, jak tomu říkají odborníci, samozřejmě nebyla vždy pouze destruktivní. Když po Napoleonově invazi dorazily do Paříže egyptské historické památky, zvedla se vlna poptávky po předmětech s hlavou nebo tlapami sfingy a ve tvaru antických obelisků. Některá z výsledných děl byla skutečně pěkná. V koloniálním světě povzbudilo vystavení khmerských buddhů v muzeích Francouzské Indočíny místní umělce k novým způsobům malby a řezby. Kontextem, v němž se umění nyní ocitalo, mohly být stejně tak muzeum nebo trh jako chrám a palác.

* * *

Nyní se zaměřím na některá z následujících témat: sekularizace, upínání se k přítomnosti a nacionalismus v různých sférách umění a literatury. Nejdříve

je však třeba vyslovit jisté varování. Za prvé, nic z níže uvedeného nemá naznačovat, že všechny umělecké formy devatenáctého století lze redukovat na pouhé odrazy společenských a politických procesů. Některé ze zdrojů umělecké tvorby se nacházejí zcela mimo politický svět. Například klasická témata, spojovaná po roce 1789 s revolučním nadšením, byla významně podnícena již čistě vědeckými objevy v troskách římských Pompejí. Umění reagovalo na mnohem více věcí než na pouhé politické imperativy. Svět imaginace zůstal značnou měrou na politice nezávislý. Na pozadí zrodu raně abstraktní malby a atonální hudby kolem roku 1900 lze říci, že evropští a američtí umělci byli schopni oprostit se od konvenčního způsobu života více, než to bylo možné v časech uzavřených politických a náboženských ideologií. Zánik uměleckých cechů a ústup od dlouhých učňovských let během devatenáctého století přinesly nové svobody. Přesto lze doložit, že i ty nejabstraktnější a nejméně konvenční formy uměleckého snažení se na konci devatenáctého století pojímaly jako sociální a politická „hnutí“ usilující o sebezdokonalování na tomto světě, nikoli o nějaký prospěch ze světa nadpřirozeného.

Za druhé, argumentace o rostoucí globální uniformitě a snižující se kulturní integraci umění nemá naznačovat nějaké ochabování tvořivosti umělců, zvláště umělců lidových. Mnoho tradic lidové umělecké a řemeslné tvorby se zachovalo, nebo se dokonce ještě dále rozvinulo navzdory tomu, že řemeslníci byli obecně chudí. Fotografie jako umělecká forma se poté, co byla na konci třicátých let devatenáctého století ve Francii vynalezena, s ohromnou rychlostí rozšířila po celém světě; v šedesátých letech už působili umělečtí fotografové i v Indii, Číně a severní Africe a mnozí razili nové techniky. Na konci století se také zrodil jazz, veskrze hybridní, mezikulturní populární hudba, a vedle něho i největší z moderních forem populárního umění – film. Ten se rozvíjel téměř současně v Paříži, Káhiře i Šanghaji.

Umění rodícího se národa, 1760–1850

Umění devatenáctého století mělo mnoho tváří. Jako výraz vroucí zbožnosti přetrvalo v některých částech katolické Latinské Ameriky, v Rusku v podobě ikon a v malbách ze severoindických hor, zachycujících život boha Krišny. V obrazech hor, vodopádů a venkovských městeček se promítalo dobové okouzlení velebností přírody a stálostí lidského společenství. Kritickým faktorem však i nadále zůstal státní patronát nad umělci. Společným tématem po celém světě proto byla reprezentace nových forem politické moci, a zejména národního státu a impéria. Už koncem osmnáctého století začala zobrazení nádhery královských dvorů nebo skvělých vítězství symbolizovat vedle slávy králů rovněž slávu rodících se národů. Fresky ve Versailles ukazovaly vítězství Francie po celém světě a obrazy v londýnském zábavním parku Vauxhall Gardens zase zachycovaly triumfy britských vojenských hrdinů v Kanadě a v Evropě. Britští guvernéri v Bengálsku i indiští regionální vládcové využívali evropské umělce na cestách – mezi nimi především Johanne Zoffanyho –, aby se ve spleť frakcionářské politiky vznikajícího Britského impéria prezentovali v dobrém světle. Významné benátské aristokratické rodiny stavěly ve svých venkovských sídlech podél Brentského kanálu až dojemně na odiv vytrácející se obchodní význam Republiky freskami sošných ženských postav Asie, Afriky a Ameriky přinášejících obchod Její Jasnosti Republice. Tento posun od symbolizace dynastií a aristokratických vojenských hrdinů k abstraktnějším reprezentacím státu a národa se velmi zvýraznil po Francouzské revoluci. Tento trend tak trochu anticipovala vypodobnění amerického Kontinentálního kongresu jako „parlamentu rozumu“. Představy francouzského revolučního lidu nebo jeho ztělesnění, světské bohyně Marianny s čapkou Svobody na hlavě, daly vzniknout škole revolučního umění, která přetrvala až do věku komunistických států dvacátého století.

Nejvýraznějším představitelem revolučního stylu symbolizujícího stát prostřednictvím představy klasické ctnosti byl Jacques-Louis David (1748–1825), jenž kromě slavného obrazu zachycujícího smrt girondinského vůdce Marata namaloval i procítěné zpodobení umírajícího chlapce Bary, dětské oběti kontrarevoluce. Univerzální záměr revoluce však nejpůsobivěji vystihl Anne-Louis Girodet v portrétu černošského haitského revolucionáře Jeana-Baptisty Belleyho z roku 1797, jenž se v oděvu člena francouzského Shromáždění opírá o bustu abbého Raynala, zastávce koloniální reformy a osvíceného křesťanství (viz obálku knihy níže). Belley v roce 1794 zásadním způsobem vstoupil do debaty ve Shromáždění a dosáhl dočasného zrušení otroctví. Malíři a sochaři z této školy přetvářeli klasický akt a scény klasické ctnosti v ikony ctnosti moderní a revoluční, a vytvářeli tak vizuální gramatiku pro mezinárodní revoluci.

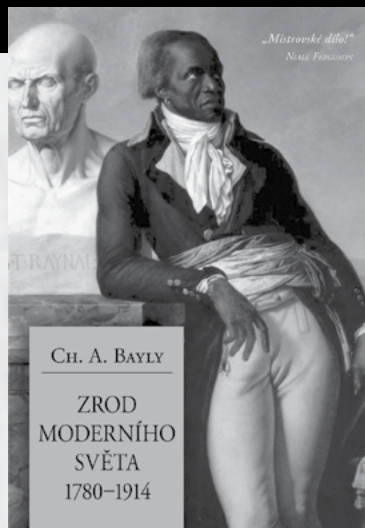
Tito umělci rovněž mapovali a věrně zachycovali přechod od revoluce k Napoleonově autokracii. Když Jean Auguste Dominique Ingres zpodobnil

Napoleona na svém prvním obraze jako prvního konzula, stále ho zobrazoval jako ztělesnění revolučního republikánství. Během desetiletí ho však už stejně jako David a Girodet vyobrazoval jako univerzálního císaře. Na jednom pozoruhodném, až nehorázně pompézním obraze sedí Napoleon na trůně s žezly v rukou (obr. 1). Je podán jako jakýsi kříženec antického Jupitera, římského císaře a franckého krále Karla Velikého. Stejně monumentální vnímání prvního císařství bylo zřejmé rovněž v architektuře a sochařství, symbolizujících bombastický stát revolučního věku. Benátský sochař Antonio Canova vytvořil obrovské klasicistní akty Napoleona, z nichž jeden si později přivlastnil vévoda z Wellingtonu, aby jej vystavil ve svém sídle v centrálním Londýně. Další z těchto sochařských aktů stále stojí na nádvoří Palazzo Brera v Miláně. Během následující generace se Canovovy klasické mytologické formy rozšířily v částech Evropy ovlivněných revolučním cítěním, ve kterých se nové správní elity chtěly distancovat od rokokových výstřelků starého režimu. Také Ingresovy portréty představitelů správy, poštovních

CHRISTOPHER A. BAYLY:

ZROD MODERNÍHO SVĚTA 1780–1914

Globální spojitosti a srovnání

Vlivná a oceňovaná práce britského historika CHRISTOPHERA A. BAYLYHO pojednává o tzv. dlouhém 19. století v globální perspektivě. Autor ukazuje, jaký vliv měly události v Asii, Africe a Jižní Americe na evropské a americké dějiny. A naopak, jaký dominový efekt měly krize jako evropské revoluce nebo americká občanská válka ve zbytku světa. Kniha neponechává stranou žádné z velkých témat 19. století, kterými jsou např. vznik moderního státu, industrializace, liberalismus, socialismus, imperialismus nebo růst světových náboženství. Je mimořádným počinem Ch. A. Baylyho, že zachytil „zrod moderního světa“ nikoli jako něco, co někteří lidé způsobili jiným, méně zvýhodněným nebo schopným, nýbrž jako řadu transformací, na nichž se podílela většina obyvatel světa a k nimž přispěla ne jako pouhé trpné objekty nebo oběti úspěchu jiných, ale jako aktivní, nezávislé a tvořivé činitele. Bayly toho nedosáhl proklamováním jednoduchého nebo zjednodušujícího vzorce, a už vůbec ne zplošťováním charakteru a vlastností populací, kultur a generací do šedé masy univerzálních „trendů“, ale přesným a nestranným popisem neobyčejného záběru lidských činů, představ a proměn. Jedná se skutečně o historii moderního světa v té nejlepší podobě.

Váz., B5, 592 stran, 498 Kč

OBJEDNÁVKY NA ADRESE: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel.: 545 213 862, objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz
Objednávky knih přes naše webové knihkupectví www.cdk.cz mají automaticky slevu 15 % , pro předplatitele Kontextů 25 %.

úředníků a vojenských guvernérů napoleonské Itálie připomínají obrazy britských koloniálních správců z válečného období. Neprezentují nějakou dynastii nebo aristokracii, ale rodící se stát a osvícenou byrokracii.

Ve francouzském revolučním hrdinovi nacházeli svůj vizuální vzor i noví vládcové nezávislé Latinské Ameriky. Simón Bolívar se tak v některých posmrtných vyobrazeních stal Brutem, nebo dokonce i Napoleonem revolucí ve španělské Americe. S menší věrohodností se dával jako Bonaparte portrétovat také mexický diktátor Santa Anna. V Mexiku se však v ikonografii nezávislosti starý Řím podivně spojoval se symboly předkolumbovských

Obr. 1: Napoleon na vrcholu moci: *Napoleon na císařském trůnu*. Obraz od Jeana Augusta Dominiqua Ingrese, cca 1806.

středoamerických režimů. Neboť i když se kreolští vůdcové snažili podřídit si pracovní sílu indiánů stejně energicky jako před nimi královští guvernéři, chtěli si nárokovat legitimnost, která vycházela z doby před španělskými králi a římskými císaři a byla pevně zakořeněna na americké půdě. Jelikož islám zakazoval zobrazovat lidskou postavu, osvícený despotismus na Blízkém a Středním východě devatenáctého století na uvedené vzorce přistupoval jen zdráhavě. Až poměrně pozdě se v centru Káhiry objevila bronzová socha vítězného Ibráhíma Paši, nejstaršího syna Muhammada Alího, který skoncoval s wahhábítskou hrozbou v Arábii. V období tanzímátu v Istanbulu a na jeho závislých územích se modernost dávala najevo spíše francouzskými vojenskými uniformami, klasicistní podobou kasáren a nábytkem evropského stylu než rozměrnými portréty. Výjimku v rámci islámského světa představovaly velkoformátové kádžárské portréty v Persii, které se vyvinuly z dřívější tradice miniatur. Na jednom svítivém portrétu Fatha Alího Šáha je tento první z kádžárských „nových monarchů“ zachycen vestoje s žezlem v ruce a podle mnohých se jedná o jasný odkaz k Ingresovu okázalému portrétu Napoleona, o němž byla řeč výše. Tvůrce však zachoval tradiční perský styl a symboly. Fatha Alího obdařil skvostným dlouhým černým plnovousem, jenž ukazuje na moudrost a sílu tohoto otce lidu.

Malířství a ostatní výtvarná umění ve Francii, která se po Napoleonově vpádu do Itálie stala uměleckým centrem Evropy, nabízejí výmluvné doklady rozporů pojících se k legitimitě v době obnovené monarchie. I když politická verze absolutismu osmnáctého století se v roce 1815 dala obnovit, ikonografie starého režimu byla už nevratně narušena. Problém se částečně vyřešil, když se po vyhlášení červencové monarchie v roce 1830 opět stala oficiální estetikou historická podoba revoluce. V novém veřejném umění se témata jako „Apoteóza Napoleona“, „Pochod za zvuků Marseillaisy“ a „Odchod dobrovolníků roku 1792“ spojila se zobrazeními do-

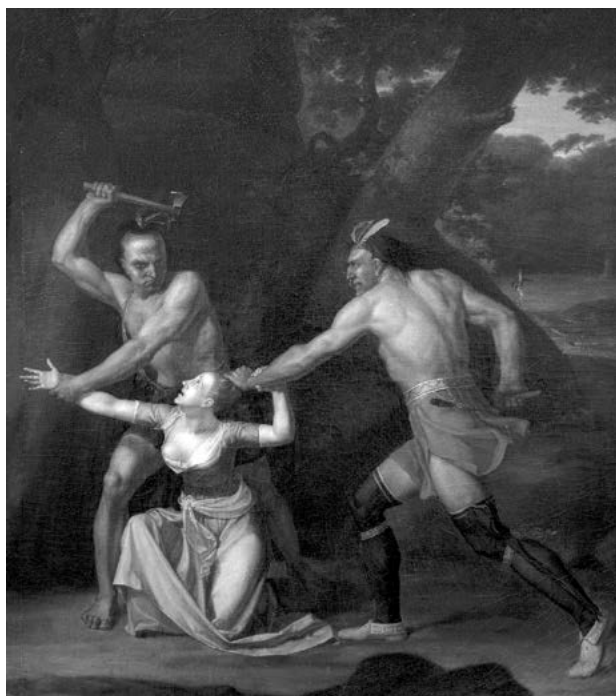
bových událostí, zejména revolucí roku 1830 a vstupu nového Napoleona v letech 1848–1852.

Konvence veřejného umění vzešlé z revoluce se osvědčily rovněž ve vrcholné éře evropského imperialismu. Britští umělci zobrazovali obřadná setkání indických vládců a Theodore Géricault zachycoval, jak francouzští dobyvatelé za koloniálních výbojů v letech 1830–1840 přijímají hold od severoafrických náčelníků. Témata evropského výtvarného umění byla impériu užitečná i v jiných, subtilnějších ohledech. Z nového pojmání vztahu mezi člověkem a přírodou v literatuře a vědě vzešlo romantické a vznešené zobrazování krajiny a lidí, které odmítalo formalismus starého režimu. Romantický hrdina někdy mohl být politický mučedník, ale jeho vztah k novým státním formám byl nuancovanější a spíše nepřímý. Velkým národům se stejně jako velkým umělcům a básníkům přisuzovala zvláštní síla a ctnost. Romantismus a nacionalismus spolu souvisely, ale romantičtí umělci světem politiky a lidu nezřídka pohrdali. Kupříkladu lorda George Gordona Byrona bychom sotva mohli označit za muže britského establishmentu, ale jeho vášnivá poezie a helénofilství z něj udělaly hrdinu řecké revoluce a po jeho smrti ikonou nového národa.

Značná část umění, jemuž daly v letech 1760 až 1840 vzniknout evropské výboje po celém světě, vzdáleně, ale pouze velmi nepřímou souviselou s projekty západní nadvlády. Géricault a Eugène Delacroix zpodobňovali severoafrické náčelníky jako vznešené, romantické válečníky na bílých koních, ztělesnění prastaré – a vlastně již anachronické – ctnosti. Britští umělci, kteří ve svých grafikách zachycovali obrázky z indického vnitrozemí, se zase soustřeďovali na ruiny velkých království a na barvitost jejich moderních obyvatel. Malíři z rodu Daniellů například vedle své známější série z Indie malovali též xhoské muže v jižní Africe nebo malebné pohledy na čínské pobřeží. Takové výjevy byly někdy provázeny blahosklonnými komentáři o zobrazených zemích a lidech. Mnoho badatelů

tak po vzoru polemického teoretika postkolonialismu Edwarda Saida tvrdí, že tímto způsobem se spíše pouze podtrhovala „jinakost“ Neevropanů a že se jednalo o jakousi negativní formu triumfalismu Západu. Něco na tom bude. Francouzská expedice do Egypta objevila velkou starověkou civilizaci, která si byla dobře vědoma důležitosti centralizace a veřejných staveb. Zdůrazňování této minulé velikosti tak tehdejšími Evropanům mezi řádky připomínalo jejich vlastní heroické poslání pozvedat degradované moderní potomky faraonů nebo starých indických králů. Ale stále v tom byla jakási rozpolcenost. Když evropští umělci dělali Asijce a Afričany někým „jiným“, často se přitom vraceli k evropské předindustriální éře a k tématům rytířství a hrdinství, která, jak se obávali, industriální doba zcela vymaže. Delacroix a Géricault malovali avatary moderní Francie, její velké feudální monarchy a staré lidové slavnosti stejným způsobem, jakým zobrazovali šejky a ženy v harému. Jako by toužili po minulosti, která už nyní bohužel také byla „jiná“.

V Severní Americe byla pro umění nové republiky, v němž se odrážel napjatý vztah mezi bělochy, indiány a populací otroků, příznačná stejná rozpolcenost. V počátcích republiky umožňovala „kreolizační“ tendence, podobná té, jež byla patrná ve španělské Americe, aby se postava Ameriky pojímala jako domorodá americká žena. Později se však „Amerika“ nebo „Kolumbie“ začala symbolizovat jako klasická postava, typická pro evropské představy bohyně národa. Rozpolcenost v tom, jak Američané vizuálně ztvárňovali svůj kontinent, přetrvávala. Během první poloviny devatenáctého století vzniklo mnoho výtvarných děl oslavujících velkou expanzi na západ a hrdinské činy osadníků při odražení útoků domorodých Američanů. Slavný obraz zachycující zavraždění hrdinné Jane McCreaové surovými indiánskými válečníky působí podobně jako akademické i lidové malby, jejichž námětem bylo zmasakrování britských žen indickými vojáky v roce 1857 a boje bílých hraničářů v zulských

Obr. 2: Umění a divoštství: *Smrt Jane McCreaové*. Obraz Johna Vanderlyna, 1804.

válkách (obr. 2). Zároveň se stále malovaly četné obrazy znázorňující šlechetného indiánského válečníka, nostalgické reflexe „smrti domorodce“ v situaci, kdy bylo původní obyvatelstvo naháněno do rezervací. Aboridžincům v Austrálii se do roku 1860 mimo sféru rané etnografie sotva věnovala nějaká pozornost. Umělci místo toho zachycovali exotickou krajinu a světelné efekty, přičemž je podávali způsobem, který často jako by opravňoval dojem, že jde o „liduprázdnou zemi“.

Rozpolcenost se projevovala rovněž v tom, jak si umělci představovali lidový boj v éře revoluce a imperialismu. K „lidu“ přistupovali se stejnou omezí, jakou se vyznačoval jejich pohled na „domorodce“. Nejvýznamnějším tvůrcem tohoto tématu byl španělský malíř Francisco Goya (1746–1828). Goya, původně dvorní malíř, který zvětšoval státníky a oblíbené postavy přerušného španělského osvícenství, vytvořil slavný cyklus *Hrůzy války*, za-

chycující krutosti, které provázely povstání proti Napoleonově vládě ve Španělsku v roce 1808. V tomto souboru lze tušit předzvěst pozdějších zpodobení heroického lidu roku 1848, Pařížské komuny roku 1871 a ruské revoluce roku 1905. Nicméně vzhledem ke Goyovu počátečnímu kladnému postoji k revoluci působí jeho zachycení scény, v níž francouzští císařští vojáci masakrují lid, který povstal ve jménu krále a církve, poněkud paradoxně. Změna Goyovy loajality by nám mohla připomenout, že i Beethoven psal symfonii *Eroicu* pro Napoleona, ale později od jejího věnování císaři rozhořčeně upustil a složil *Wellingtonovo vítězství*. Wagner, který oslavil radikální republikánství roku 1848 operou *Rienzi*, se zase později stal takříkajíc dvorním skladatelem nacionalismu nového německého státu. V dílech umělců se tímto způsobem ostře odražely rozpolcené a rozporuplné postoje tehdejších lidí k osvětlenému národnímu státu, imperialismu a lidové revoluci.

Zdá se, že po válkách v polovině století se vztah mezi uměním a národem vyvíjel dvěma různými směry. Formální akademické a oficiální umění i nadále zachycovalo ikonické postavy a klíčové momenty v utváření nových národů. Své malíře měly vyhlášení Německé říše v roce 1871, parlamentní debaty za třetí Francouzské republiky i osoba osvětleného cara. Dekorativní umění reagovalo na nová politická hnutí a také na industrializaci. Jean-Baptiste Carpeaux (1827–1875) vytvářel sochy Napoleona III., které se potom ve zmenšené podobě po tisících prodávaly bonapartistům. Také mimo Evropu se vůdcové nového Japonska a nakonec rovněž čínští nacionalisté a Mladoturci dávali portrétovat v patřičně moderním oděvu – redingotu nebo v pruské vojenské uniformě. Na pozdních kádžárských portrétech už nevidíme mohutné plnovousy coby symboly plodnosti dynastie ani klenoty velkého dobyvatele Nádira Šáha, ale škrobené muže ve formálním evropském obleku, o nichž pouze fez vypovídá, že jsou islámskými králi Persie. Nacionalisté

v Indii se snažili oživit indickou uměleckou tradici, která se po úpadku postmughalských dvorů rozdrobovala a vytrácela. S využitím indických, a dokonce i japonských stylů vytvářeli idealizované obrazy, například Matku Indii či velké postavy hindské mytologické minulosti. V tomto ohledu stojí za zmínku Rádža Ravi Varma, který ve ztvárnění hindských eposů uplatnil naturalistické techniky britské akademické malby. Jeho díla se prostřednictvím litografií ve stovkách tisíc reprodukcí rozšířila do prostých rodin a vytvořila moderní vizuální pojetí indických božstev i Indie samé. Jeho vyobrazení doplňovala projevy nacionalistických vůdců i romány Rabíndranátha Thákura a populární zůstávají i dnes.

Umění a lidé, 1850–1914

Umění druhé poloviny devatenáctého století začalo zobrazovat rodící se národ a jeho obtíže méně symbolickým způsobem. Ve většině západních zemí začaly přibližně od roku 1850 klesat význam i kvalita historické malby. Spíše než zachycováním význačných okamžiků minulosti byl národ nyní zpodobován líčením života obyčejných lidí ve velkých průmyslových městech nebo na upadajícím venkově. Tento posun otevřel vizuální prostor, v němž se dařilo kritice modernosti, industrialismu, a dokonce i národa samého. Mnoho umělců se začalo velmi úzce ztotožňovat se socialistickými kritiky údajného buržoazního řádu. Francouzské hnutí za uměleckou svobodu, které vyvrcholilo na první velké výstavě impresionistů v Paříži roku 1874, se na první pohled zdálo být naprosto apolitické. Edouard Manet (1832–1883), Auguste Renoir a Edgar Degas měli k centrální politické moci třetí republiky mnohem dále než David a Géricault v předcházejících generacích. V tom nejobecnějším smyslu se však i tito umělci vyjadřovali k politice. Odmítali dlouhodobý umělecký výcvik podobný cechovnímu učňovství, jemuž se podrobili i ti nejradikálnější z jejich předchůdců. Nacházeli potěšení ve všem

složitém, podivném, exotickém a vybočujícím. Zatímco dominantní tradice devatenáctého století tvořila hrdinské a historické umění pro středostavovskou veřejnost a její stát, moderní umění, které se zrodilo přibližně po roce 1870, chtělo to, co se v životě střední třídy bralo jako samozřejmost, negovat, zpochybnit a dekonstruovat. Za tímto vývojem nestály nějaké vyložené politické představy, nýbrž zachycování obyčejných lidí a míst, harmonických barev a abstraktních tvarů, které mělo promlouvat o přátelství mezi lidmi a o budoucí utopii. Vincent van Gogh (1852–1890), který se stal symbolem evropského umělce konce devatenáctého století, jednomu svému příteli umělci napsal: „Ani ty, ani já se nepleteme do politiky, ale žijeme ve světě, ve společnosti a společenských vrstvách, do nichž jsou lidé seskupeni.“ A právě abstraktní podstatu těchto společenských vrstev chtěl Gogh malovat. Paul Gauguin zase odjel mimo Evropu, na francouzské Tahiti, aby tam kritizoval buržoazní hodnoty na pozadí zkoumání hodnoty „jiného“ (obr. 3). Z jeho maleb zachycujících idealizovaný, smyslový ostrovní svět číší jiný duch než z mnoha dřívějších zobrazení neevropské exotiky, protože Gauguin se s těmi, které maloval, ztotožňoval a hledal v nich své vlastní nejlepší instinkty, nikoli barbarské a archaické životní formy, které již z Evropy vymizely. A konečně, s nástupem kubismu, k němuž došlo po roce 1907, poté co Pablo Picasso namaloval *Avignonské slečny*, se zdálo, že se západní umění posunuje do fáze stejně radikální a ikonoklastické jako západní anarchistické a komunistické hnutí.

Závěr: Umění a společnosti

V roce 1914 už byl jazyk symbolů v západním umění nezměrně rozmanitější, rozpornější a nejasnější než v roce 1780. Podivné vlivy v něm začaly být cítit už v polovině devatenáctého století. Francouzský sochař Emmanuel Frémiet (1842–1910) kombinoval romantismus, gotizující prvky a vědu. V jedné

Obr. 3: *Jídlo*. Obraz Paula Gauguina, 1891.

z jeho soch nazvané *Gorila unášející ženu* se odrážejí tehdejší diskuse o darwinismu. Klasicistní styl byl mimo architekturu obecně na ústupu. Na pařížské Světové výstavě v roce 1900 se vedle tradičnějších akademických stylů draly o místo impresionismus, pointilismus, primitivismus a rané formy abstraktního umění. Podivné unylé harpyje Gustava Klimta se tu potkávaly se vzpřímenými lvy a „králi lesů“ v konzervativním stylu sira Edwina Landseera. Obecně však platilo, že klasické symboly si uchovaly svou působivost především tam, kde byly nejvíce znepokojivé a nejméně jednoznačné. V Paříži byla na vícero obrazech různých stylů vidět utátá hlava Jana Křtitele. Richard Strauss na toto téma záhy napsal operu, v níž je zatížen motivy zvrácené sexuality. Jeho hudba se rovněž začala rozcházet s klasickými normami tonality a harmonie. Irský spisovatel James Joyce a jeho současníci měli už brzy podobně rozvrátit narativní styl románu.

I když se jedná o přitažlivou analogii, historikové umění a literatury dnes zaujímají poněkud skeptický postoj k argumentaci, která spojuje tehdejší umělecký neklid s Heisenbergovým principem neurčitosti nebo s psychoanalýzou Sigmunda Freuda a „objevem“ nevědomí. S větší určitostí lze říci, že

se rozložila původně poměrně stabilní, jakoby cechovní struktura umění a literatury, která fungovala na konci osmnáctého století, a také hojný církevní, šlechtický a královský patronát, jenž ji udržoval. To uvolnilo prostor pro rozvoj uměleckých témat a stylů, které byly experimentálnější a zároveň jak političtější, tak méně veřejné.

Komplexnost provázela větší globální uniformita. V mnoha společnostech západní styly a formy vytlačily elitní neevropské vysoké umění a literaturu na okraj nebo je přinejmenším přesunuly na úroveň řemesel. Tomuto osudu obecně uniklo pouze japonské a v o něco menší míře i čínské umění, avšak i ono začalo vykazovat znepokojivé znaky kýče. To, co nezvládli dotáhnout do konce velcí ničitelé jako Čingischán a Tamerlán, dokonaly úbytkem patronátu, mechanizace a snaha o modernost ve vzdělání. V Asii, Africe a Tichomoří se měli ve dvacátém století objevit vynikající umělci, ale téměř všichni z nich už domorodými styly tvořili západní umění nebo přinejmenším hybridní umění, nikoli umění původní. Hybridnost se samozřejmě nerovná úpadku. V Evropě i mimo ni nezřídka dodávala umělecké tvorbě novou dynamickou sílu. Symboly však byly smíšené, tradice propletené a vysoké umění dvora, chrámu a církve ztratilo integritu. Umění vlastně docela dramaticky změnilo svou funkci. Spíše než náboženská víra a hodnoty velkého mecenáše nebo malé vzdělané třídy začal uměleckou tvorbu pohánět velký, neosobní a stále více mezinárodní trh. Lidé se i nadále uchýlovali k uměleckým dílům – nebo tvořili umělecká díla –, aby rozjímali nad duchovními věcmi nebo aby je vyjadřovali. Mnozí je však nyní tvořili, sbírali nebo vystavovali pouze jako odznaky osobního postavení nebo ve snaze o sekulární osvětu.

Z angličtiny přeložila Jana Ogrocká.

Christopher A. Bayly (1945–2015), britský historik se zaměřením na britskou imperiální i globální historii.

Krátce

PAVEL ŠVANDA

Občas se lehce divíme současným německým aktivistům dodatečně bojujícím proti hitlerismu. Zarážejí jejich kádrovácké výstřelky. Ale loni se zjistilo, kolik rozhodných nepřátel Rakouska-Uherska dosud žije u nás a jak úporně zápolí na svém bojišti ještě po sto letech. Máme jim držet palce?

* * *

Mediální obzor je ze své povahy odkázán na sportřebitelský horizont, na němž se nemůže odehrávat nic, co by přesahovalo pragmaticky technické uvažování. I reakce na atentáty a hromadné vraždy se tedy dějí ve znamení volání po adekvátních úředních opatřeních. Ale aspoň v kulturní rubrice a v nějakém tom komentáři by se občas mohlo objevit upozornění, že nečelíme jen svým schopnostem a neschopnostem, ale někdy také holým nemožnostem a nejasným, a přesto zřetelně pociťovaným tenzím času a věčně napjaté, až tragické povaze své existence.

Pokud se ovšem politik zcela ztotožní s nízkým horizontem běžného mediálního provozu, spoléhá se na „patříčná opatření“ a „vyladění mechanismů“, před závažnými historickými výzvami pak dost často oněmí. Což se stalo právě u nás v letech 1945–1948, kdy se naši „demokraté“ utopili ve všednosti, ozdobené leda poválečným vlastenecským hartusením. Před blížící se existenciální hrozbou komunistické totality, která chtěla být a byla radikálně antimetafyzická, nevěděli, co si pomyslet, natož co si počít.

* * *

Spolehlivost je znamenitá vlastnost. A vzácná. Jenže politik neodpovídá občanům za integritu svého myšlení, nýbrž za stav země.

* * *

Při volbě prezidenta komentátoři připomněli některé pamětihodné nepřímé volby, jež měly očividně nedůstojný průběh. Ano, bylo to tak. Jenže úplatní poslanci a poslankyně přicházejí a odcházejí. Zato voliči, kteří se nechávají uplácet lidovým řečením, jsou asi věční. Nepřímá volba prezidenta je svátek intrikánů, přímá volba ráj demagogů. Tak si vyberte, tu i onde je patrná naše křehkost. Zranitelnost české demokracie však vyšla právě naposled najevo i zásadněji: naše středové a pravicové politické strany nebyly schopny postavit své čitelné kandidáty. Tedy neselhal jen ten pověstně lehkověrný, politicky neumytý a kulturně neučesaný dav, ale i jeho politická reprezentace. A to manko zřejmě trvá.

* * *

K. O. Hrubý, na jehož výstavu v Domě umění jsme se loni podívali, byl kvalitní fotoreportér. Kteroukoliv z jeho fotografií bych si rád pověsil na stěnu. Od té doby přemýšlím o tom, na čem jsme se shodli se ženou: zachytil, dokumentoval, prožil především svět našeho dětství a mládí. A že to byla doba oprýskaná, špinavá, plná nepohledného zavalitého násilíničení v psychické i fyzické podobě. To bylo slávy, když se pak o strojírenském veletrhu v některých ulicích Brna rozsvítily líbivé girlandy žárovek! Při sarkastické senzitivě mládí jsme se cítili živě dotčeni až ohrožení špínou, neladem, věčným šafářským

rozkazováním. Reagovali jsme přirozeně odmítavě, avšak přitlumeně. Ti o něco mladší si už pomáhali křepčivými rockovými kulty, případně trochu beatnicky. My měli k dispozici hlavně knížky a sem tam nějaké to temné politické dobrodružství, zaměřené slovně nebo akčně proti tíživému režimu. Přečetli jsme kdeco a namočili jsme se v kdečem, ale vše jaksi ponorně, ve stínu vlády panovačné obhroublosti. K. O. Hrubý, ač nikoho nesoudil, vydal dobré dobové svědectví, i když myslím, že převážně nevědomky.

* * *

ODS dnes nemůže nic jiného než sledovat kurz nastolený už kampaní proti EET. Kdyby takový rozměrný, a proto nevyhnutelně dosti těžkopádný koráb chtěl prudce změnit směr, hrozilo by mu rozlomení. Avšak politici, kteří čekají, až se realita přizpůsobí jejich (zajisté správným) zásadám, ti se načekají. Třeba se vůbec nedočkají. Jestli ANO, SPD a KSČM jednou společně prohlašují například referendum o vystoupení z EU, vinu za to historie patrně připíše pasivitě demokratů, zejména ODS, i když dnes očividně platí, že pokud by se Andrej Babiš rozhodl pro takový kotrmelec, nezabránilo by mu v tom, ani kdyby se čelní představitelé opozice jeden po druhém i s rodinami vrhali z Karlova mostu do vody. Ovšem TV reportáž o tom by byla působivá. A třeba by i vznikl jakýsi příklad pro budoucnost.

* * *

My, Češi, jsme odjakživa a samozřejmě přesvědčení, že samostatní a svobodní budeme teprve tehdy, až nám USA a VB budou naslouchat a EU nás bude poslouchat. Dokud tomu tak není, necítíme se dostatečně suverénní. Snad jen v Rusech a Polácích se nahromadilo ještě víc národní hořkosti a pýchy. Je zajímavé, že s kartou přezrálé hrdosti si hrají i zkušení politici, kteří, dokud ještě nebyli v penzi, vícekrát zažili, že na evropském fóru byli

jen jedněmi z mnohých. Tudíž se museli chovat přiměřeně zdvořile. Ale po návratu do domácí hospody kdekdo mlátí pěstičkou do stolu! „Hospodo, nos české pivo!“

V tom směru však leccos bylo a hlavně dnes je v našich rukou. Národní dějepisci a spisovatelé hodně usilovali, aby vytvořili obraz české minulosti jaksi „o sobě“. Ostatek Evropy a především jinojazyční sousedé jim sloužili jen jako kontrast nebo polemický terč pro vyčlenění, vydestilování, vypočítání podoby ryzí, nezávislé českosti. Příkladem může být i Masarykovo interesantní ztotožnění originálního češství s kulturně zajímavou, avšak sektářsky křehkou českoobratrskou vrstvou. Dobře, tahle práce byla provedena důkladně. Což ale podívat se na naši minulost i přítomnost z perspektivy, že české dějiny byly a jsou pouze jednou ze specifických lokálních funkcí dějin střední a východní Evropy?

* * *

Království? Vždyť nemáme šlechtu, leda její zbytky. Českého krále by tedy musel volit přímo lid. Jen si představte Svatováclavskou korunu spočívající na lebce současné hlavy republiky! Ano, tak by to dopadlo!

* * *

Upadli jsme až na další do rukou podivínů, které jsme si ovšem vesměs sami vybrali: Miloši Zemanovi nedá spočinout ego. Takže po Prezidentu Osvoboditeli, Budovateli atd. možná vejde do dějin i jeden Prezident Pábitel. Což odpovídá voličům a společnosti nadbytečně ovlivňovaným mediální povídavostí, zábavností, žvástem. Což Bohumil Hrabal nepředvídal a Václav Černý nevelebil!

Andrej Babiš se vychloubal, že není politik, a měl pravdu. Chce s případnými koaličními partnery i s ministry své vlády zacházet ne jako s politickými reprezentanty diferencovaných zájmů a tendencí, nýbrž jako s jemu osobně odpovědnými manažery.

Nejraději by řídil vládu námezdních sil. Nechápe, že parlamentní demokracie takové typy na takové pozice nevysílá. Jistě, i Masaryk byl přesvědčen, že zárukou státu budou jemu odpovědní lidé na důležitých místech. Jenže co bylo dovoleno panu prezidentu Tatičkovi, sotva projde leda velepodnikateli.

Tomio Okamura založil svou kariéru na statečném boji s imigranty, jichž u nás není. SPD stojí a padá s virtuální realitou, o níž ze zkušenosti víme, že její vliv je jen dočasný. Bydlí tu ovšem mezi námi hluboký vnitřní nepokoj a strach, který opakovaně hledá, v čem by se zrcadlil. Tuto neurózu politika plotů a zbraní neléčí. Tady selhává dobová kultura, nejen ta naše. Okamura není jediný, kdo se vyhřívá u ohnisek hysterie.

Nezapomeňme na vzrušený polétavý roj polemických komentátorů a společenských třeptek, kteří se dnes zaklínají normalizací a druhou republikou. Včera nás varovali před opakováním Února. Zítra nám asi řeknou, že vlastně prožíváme heydrichiádu s početnými oběťmi na životech. V této části veřejného prostoru se bohužel tolik potřebného zdravého rozumu také nedohledáme.

* * *

Popírání holokaustu je zákonem zakázáno, aby nebyla urážena památka obětí nacistického režimu. Anebo památku obětí nesvobody může urážet spíše omezování svobody projevu? Pokud tedy vůbec připustíme, že památka se může urazit; už samotný nejasný způsob vyjadřování naznačuje, že tu není něco v pořádku. Ovšemže nejde o urážení, nýbrž o udržování jistého pořádku světa, který se neobejde bez vymezování.

Jen velmi idealistický liberál by si ještě mohl myslet, že dosud platí Voltairovo: „Nesouhlasím s vámi, ale budu se snažit, abyste mohl vyjádřit svůj názor!“ Když si ovšem podobný ochranný zákon o své minulosti spáchali Poláci, byl oheň na střeše. A to si zastánci zákonů o ochraně pojmu holokaust opravdu mysleli, že nebudou mít následovníky?

Pozapomínáním Voltairovy zásady si sami leptáme základy zastupitelské demokracie, opírající se především o svobodu mínění. Zatím se s tím nedá nic dělat, neboť dnes se jak národní, tak levicoví liberálové chtějí především zalykat dojetím nad vlastní ušlechtilostí. A autoritáři za svobodu slova bojovat nebudou.

* * *

Milánskou operu La Scala mám už delší dobu vděčně v paměti za to, že v rámci akce „Já taky“ nevědomky odhalila myšlenkovou úroveň této kampaň: Carmen v závěru místní inscenace zabila dona Josého, aby se La Scala taky postavila na obranu týraných žen. Tak pravil pan šéf té přední operní scény. Takže napřed pěkná potvora mazaná pitomce svede a připraví ho o existenci, pak z něho udělá kriminálního a nakonec ho na jevišti v La Scale ještě propíchne.

Nadšená gendrová omezenost, která se prosazuje u kulturních elit, ve mně občas vyvolává pocit, jestli bych se neměl omluvit. Třeba Pavlu Kohoutovi, Milanu Kunderovi a některým jejich vrstevníkům, o nichž jsem si léta myslel, že byli ve svém svazáckém nadšení v 50. letech nepřekonatelnými symboly až trestuhodné lehkověrnosti. Mnozí dnes taky následují „Me Too“ jen pro tu módu. Ale někteří tudy jdou už za mocí. Ovšem gendrová iniciativa zatím nezavírá, nemlátí při výsleších. Ale už kádruje a vyhazuje z práce a s vervou fízluje, jako kdysi akční a uliční výbory a nezapomenutelní domovní důvěrníci.

* * *

Co se to loni dělo ve Francii? Česká i jiná pravice stojí před situací, že současný stát v dnešní Evropě může být jen omezeně konzervativní, tedy založený na důvěře v individualitu a její tvůrčí možnosti. Od každé vlády se očekává, že bude pokud možno bezchybně spravovat ekonomické „mechanismy“ na celospolečenské úrovni a k tomu ještě ošetří speciální

problémy školství, zdravotnictví, důchodců, veřejné bezpečnosti, obrany státu i mezinárodní sportovní reprezentace.

Dnešní stát je tedy už ze své podstaty jaksi centralisticky kolektivistický, levicový nebo nanejvýš středolevicový a většina voličů s tím nejen souhlasí, ale něco takového přímo očekává jako vymahatelný nárok. Správné detaily, jako například spor o EET, sice umožní pravici, aby se pro tu chvíli zviditelnila, ale na podstatě očekávání většiny voličů to nic nemění. Investoval jsem nebo uložil své peníze špatně? Stát nezabránil, abych byl okraden? Je povinen vrátit mně mé peníze! Stát má „klapat“. A tu „klapací“ iluzi prozatím nabízí a prodává ANO.

* * *

Totalitně uvažující političtí vůdci, jak jsme je poznali a pochopili, bez rozpaků zapojovali do svých mocenských vehiklů Zlo, jako šířené lži a aplikované násilí. Nevnímali, že tím instalují do základů svých politických systémů rozvratné síly: čiň čertu dobře, peklem se ti odmění! Demokracie by měla proti tomu strašnému omylu mravně neukotvených pragmatiků vyvíjet hlubší myšlenkové obsahy, nejen stavět ostnaté překážky ze zákonů a předpisů. Základem je tradičně vyzrálé pochopení, že zla je třeba se chránit, i když třeba přehřátá polopravda na první poslech nabízí okamžitou příležitost zesílit hlas.

Politická hesla chvíle, odvozená z mediálních skandálů, která ani tak nepřiléhají k realitě, nýbrž spíše fungují paralelně se skutečností, ale někdy i divoce po svém, kazí národní kulturu a politickou praxi skoro nepozorovaně, zato permanentně. Velkoryseji založený občan mávne rukou, pomyslí si, že něco takového se dělo vždycky. Ale jiný řekne: „Všichni lžou!“

Demokratům, kteří se v politickém zápolech dopouštějí v dobré víře přehánění, nabízejí dějiny poučení, že vlastně proboujovávají cestu radikálním sektářům. Vždycky tu bude někdo, kdo bude je-

čet, politicky křepčit, klamat a podbízet se silněji než oni.

* * *

Máme v našem státě reprezentanty, kteří prosazují své vlastní programy, ale potřebovali bychom státníky, kteří by byli schopni myslet na náš stát, na jeho politický systém a budoucnost jako na celek. Na počátku 90. let byli takoví lidé mezi ekonomy. Dnes bych hledal spíše mezi právníky.

* * *

Po komunálních volbách jsem postrádal politika, který by vyjádřil naději, že lidé zvolení za jeho stranu budou pracovat ve svých obcích pro blaho občanů. Naopak jsme vesměs slyšeli stranickou sebechvalu a naděje do budoucna. Tak byly to volby obecní reprezentace, anebo kohoutí liga?

A ještě jedno znepokojivé pomyšlení. Jestliže kandidáti slibují dejme tomu veřejnou dopravu zdarma, domov pro seniory a obchvat obce a ještě to a ono, je to legitimní nabídka. Když však nabízejí za voličský hlas odměnu v hotovosti, mohou být trestně stíháni za úplatkářství. Ale je tu vlastně jiný rozdíl než mezi holubem na střeše a vrabcem v hrsti?

* * *

Vzpomínali jsme loni účastně i na srpnovou okupaci v roce 1968. Dodnes ovšem nevíme, z jakých vnitropartajních pohnutek se moskevská věrchuška rozhodla k tak brutální a morálně i ekonomicky nákladné akci. Zákeřně umírnění (údajně prý i Brežněv) byli ochotni vyčkat, až se „muži Ledna“ v Praze zapletou při ekonomických reformách do nevyhnutelných potíží. Ustoupili „jestřábům“, kteří ve znepokojení nad Československem vycítili mocenskou šanci? Svou roli možná sehrála i sovětská generalita, žhavá předvést světu svůj stroj. Bez moskevských archivů se nic přesnějšího nedozvíme. A ani tam bychom možná nedohledali stopy toho,

co se odehrálo mezi zkušenými kápy na rubu oficialit, někdy spíše s přimhouřenýma očima a mlčky.

* * *

Ve veřejném prostoru lze slyšet lidi, kteří dávají najevo únavu ze svobody nebo, jak jsem tuhle četl, se cítí korumpováni svobodou. Význačná novinářka si loni postěžovala, že mohla psát, co chtěla, jenže redakce uveřejňovala i jiná stanoviska. No, to už opravdu přestává všechno! Je nehorázné polemizovat s mou čirou pravdou! I když se možná jednalo spíš o propagační egokampaň, z pohledu své generace musím dodat: Kéž bychom byli měli vaše starosti! Pak by nám ke spokojenosti chyběla snad už jen foukací harmonika!

Ale věc má i svou neveselou stránku. Kdo se cítí dezorientován ve volném prostoru svobodné diskuse, tíhne k tomu, aby se uchýlil do ohrady. Tam, obklopen stejně čpícími a frkajícími kusy, bude plivat na všechny ostatní. Do kopání příkopů a budování ohradníků a pachových odpuzovačů se pustila americká liberální levice. Oni jsou jediní spravedliví soudci nad vším a nade všemi. Odlišná mínění potlačují jako nebezpečná kacírství! Tak se americkým liberálům povedlo prohrát s takovým zjevem, jako je Donald Trump. Podobně omezeně radikální přístup je dnes patrný i u části naší veřejné scény.

Nepřemýšlejme jen o únavě z demokracie, banální unuděnosti ze svobody, ale také o palčivých podvědomých touhách po pořádném existenciálním konfliktu. Trpí jimi značná část našich (nejen levicově liberálních) elit, jež pak ovšem v politické praxi trochu připomínají tu milostpaní, která sice nevěděla, co chce, ale trvala na tom, že to musí dostat. Ale proč má normální člověk, který má dost svých starostí a z dobré vůle se lada tak přemůže, aby občas odvolil, proč má trpět chaosem spolu s těmi, kdo si často nedovedou ani utřít prach a zamést ve vlastní duši, a tudíž propadají jakési generální podezíravosti vůči svobodné soutěži idejí a sil?

* * *

Zde, ale ani jinde v Evropě téměř není respekt před Bohem, ani před Bytím, ani vůči jakémukoliv existenciálně osudovému přesahu života jednotlivce. Kult zbožštěného „našeho státu“ s vlastními proroky, světci a mučedníky zjevně nestačí. Vlastně není divu, že našinci, jednotlivý konkrétní Čech nebo Češka, se jako osoba cítí nerespektováni, opomíjeni, o cosi podstatného ochuzováni. Chybí živé vědomí Božího pohledu, v němž se teprve jednotlivý člověk nejvíce jako kterákoliv přírodnina, nýbrž jako výrazný fenomén, v kosmu významný sám o sobě. Zvyšování nejnižší ani průměrné mzdy tohle manko nenapraví.

* * *

Václav Klaus pro mě překvapivě řekl v *Lidovkách* (23. 10. 2018) ke sporu Piňha–Halík to, co bych byl napsal sám, kdybych podlehl chvilkovému nápadu vmíchat se do věci. Problém Tomáše Halíka není jen v tom, že samou pokrokovostí provokuje žité křesťanské postoje; on dnes přímo programově zosobňuje rozpor mezi světem tradiční víry a bublinou levicově zaměřených sociálních věd. Pro nás, české katolíky, zklamání spočívá v tom, že profesor Halík je nyní neužitečný jako uvážlivý a vzdělaný iniciátor a moderátor debat mezi intelektuálními progresisty a konzervativními církevními praktiky. Dnes se bohužel jeví jako nepokojný levicově liberální aktivista, občas divně nedbalý piety. Přitom ještě na kampaň „Je suis Charlie“ reagoval pater Halík přemýšlivě. Od té doby se něco stalo?

* * *

Okolo českých Pirátů se pořád ještě přešlapuje velmi opatrně. Snad jsou sdružením technokraticky orientovaných a politicky ctižádostivých mladých mužů s nepočetným přídatkem obdobně naladěných mladých žen. Zatím žijí ze své generační podstaty, tedy ze sebevědomí daného neopotřebovanými biologickými fondy. Z jejich kolektivního

postpubertálního naladění občas vyplývají skoro jakobínské nápady. Ovšem moralistní kádrování zřejmě patří k samé podstatě této grupy.

Piráti cítí a prezentují převahu nad starší, technicky i morálně opotřebovanější politickou reprezentací. To znamená, že těží z výhody, která časem zeslábně. Podstatný problém je, že nereprezentují nikoho jiného než sebe a svou sebedůvěru, takže jsou v podstatě politicky nečitelní. Možná i sami sobě. Ale vzhledem ke generačnímu nastavení se může stát, že při případném oslabení zájmu o ANO budou patřit k předním dědicům jeho voličů a vlivu. Zatím jsou tu i tam v komunále žádanými koaličními partnery. V praxi se však můžou prokázat jako příliš virulentní a ctižádostiví a tedy z povahy vrtkaví společníci.

Nahradili Zelené i jako sekta, která ví, že má vždycky pravdu. Jen dosud nevědí, jak ta jejich vypadá. Budou o ní hlasovat na sítích. Vesměs to nejsou hloupí lidé, ale, tak jako všem, kteří věří, že se jim zdaří všechno, na co sáhnou, i jim ke zralosti chybí podstatná lidská zkušenost: aspoň jeden pěkný hlubší nezdar, zalapání po dechu v kalném víru nečekaných událostí. Nicméně Piráti jsou tu a jsou takoví, jací jsou. A zatím nejsou problémem ani tak pro ANO jako pro ODS, STAN a TOP 09, jež omezují, až vytlačují ze scény.

* * *

Příliš vyhocené rozpory mezi aktéry politické scény zůstávají mimo pozornost širší veřejnosti už proto, že je pohlcuje flegmatizační vložka všednosti. Ta vyžaduje většinu sil většiny lidí. Takže potenciální voliči pak hledí například na akutní skandály otráslující sněmovnou jen zpovzdálí a spíše roztržitě. Ty nejpověstnější zápletky po sobě také dost často zanechávají neuchopitelné detaily, jež se prostě ztratí kdesi v mlze. Viz například případ „zabitého studenta Šmída“ v listopadu 1989. „Muž z ulice“, totiž volič, prodírající se denními potížemi, vnímá chvilkové kauzy podobně jako vzdálené pouliční

signály záchranářů, hasičů, policistů: „To se mě naštěstí netýká!“

* * *

O Andreji Babišovi víme skoro vše, snad i víc, než bychom někdy chtěli. Dokonce existují specializovaná média, která byla vyvinuta pouze pro boj proti němu. Je předmětem politických analýz, kritiky novinářů, policejního vyšetřování, ekonomických a morálních výčitek. Píší se proti němu knihy. Chybí snad jen televizní komediální seriál a akční komiks. Zato jiné podstatné fenomény zkoumáme mnohem méně, než bychom měli. Například už o samém hnutí ANO nevíme téměř nic. V době komunálních voleb se občas objevily informace o tom nebo onom lokálním politikovi z té líhně. Byly to však informace letmé a zájem o ně brzy pominul. Ale kdo jsou vlastně stále kádry a dnešní voliči ANO? České „žluté vesty“? Zatím jsou pojmenovaní leda jako „populisté“, což je spíš distanční označkování než výsledek rozboru. Ve skutečnosti zůstávají neuchopeným fenoménem, který se, a tím hůř, umí čile přebarvovat podle potřeby chvilé.

ANO však není jediný veřejný úkaz, který zůstává tak trochu ve stínu. Platí to jistě o Pirátech, ale svým způsobem též o starších stranách, pokud se vzdálily svým původním světonázorovým východiskům, jež je často kotvily v tradicích sahajících až do 19. století. Je tu dost otázek k luštění. Jenže intelektuální zájem a kapacity jsou zatím napřeny do pozemních, vzdušných i vodních operací proti A. B., o němž je ovšem zatím známo hlavně to, že je mistrem v mrštném unikání rovnou z lopaty.

* * *

Kdybych se ho tedy zeptal: „Ještě si myslíte, pane profesore, že to všechno stálo za to?“, on by dnes možná z věčného ticha odpověděl: „Tož ta samostatnost! Už Palacký věděl, že sami neobstojíme před Pruskem ani před Ruskem. Ale co jsem měl dělat na konci války, když se to všechno kolem nás

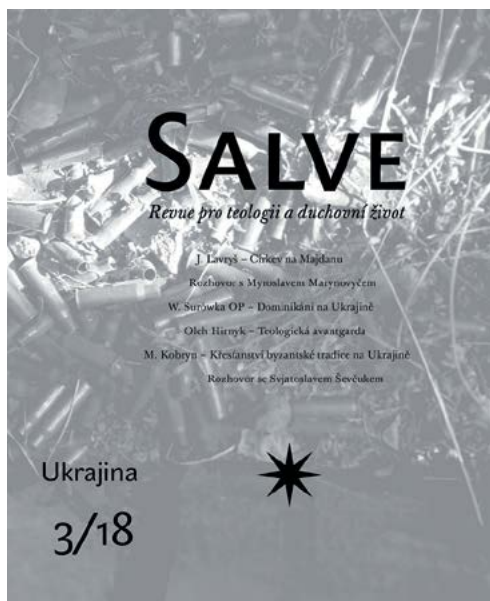
sypalo? Rusko se drobilo před očima a Německo bylo hladové a vyčerpané, až na ty kosti zahrabané u Verdunu. A v té naší monarchii si Maďaři a Němci a Poláci taky dávno šli jen za svým. Vídeňáci měli dost domácích starostí, když jim císař ujel. Museli jsme se postavit na vlastní nohy. Naši němečtí politici? Prosím vás, to byly provinční zjevy z maloměst. Ti viděli nejdál do Drážďan, s těmi se nedalo počítat. Ale v Praze i jinde byli ctižádostiví Češi, odhodlaní převzít odpovědnost. A byly tu legie a jejich boje. Tak jsem trochu mluvil do Wilsona a Beneš lobboval v Paříži. Bez Beneše bychom republiku neměli. Tož tak to bylo. Já vím, dopadlo to, jak to dopadlo. Napřed přišel Prus a potom

Rus. Tedy přesně tak, jak řekl Palacký. Ale řekněte vy mně, co jsem tenkrát před sto lety mohl udělat jinak?“

* * *

Staří říkali: „Poznej sám sebe!“ Ano, podívej se pořádně na sebe, jak se dnes a denně nasupeně prodíráš labirintem světa, často bludištěm slepých uliček. A pochopíš, proč to všechno v tvých očích vypadá tak, jak to vypadá.

Pavel Švanda, spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

SALVE

Revue pro teologii, duchovní život a kulturu

připravujeme / Skrytost • Německo

vychází čtyřikrát ročně, cena 100 Kč; roční předplatné včetně poštovného 375 Kč, sponzorské 600 Kč a více; číslo účtu pro sponzorské příspěvky: 2105992658/2700 v.s. 72583

distribuce – objednávky / Postservis, odd. předplatného, Česká pošta, s.p., 190 00 Praha 9, www.postabo.cz, e-mail: postabo.prstc@cpost.cz, bezplatná infolinka České pošty 800 300 302 oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3

salve.op.cz

„Kdo ví o životě Josifa Stalina více, než věděl sám Stalin...“

Rozhovor se Stephenem Kotkinem o sovětské kolektivizaci a teroru

PETER ROBINSON

V minulém roce v rámci pořadu *Uncommon Knowledge* na půdě Stanfordovy univerzity rozmlouval Peter Robinson s historikem STEPHENEM KOTKINEM. Syn továrního dělníka Kotkin vyrůstal ve čtvrti Washington Heights v New Yorku. Vystudoval na Rochesterské univerzitě a postgraduální studia ukončil na Univerzitě v Berkeley, kde se naučil rusky, začal se zabývat historií Sovětského svazu a získal doktorát. Nyní je Stephen Kotkin profesorem historie na Princetonské univerzitě a vědeckým pracovníkem v Hooverově institutu na Stanfordu. V roce 2014 Stephen Kotkin publikoval knihu *Stalin: Paradoxes of Power, 1878–1928* (*Stalin: Paradoxy moci, 1878–1928*), první svazek zamýšlené trilogie o Stalinovi, o jeho životě a době. V roce 2017 vydal druhý svazek *Stalin: Waiting for Hitler, 1829–1941* (*Stalin: Čekání na Hitlera 1929–1941*). V tomto čísle *Kontextů* přinášíme první část rozhovoru.

Peter Robinson: Podle Wall Street Journal představuje kniha o Stalinovi „historii ve velkém měřítku. Je to kniha, která se svým významem vyrovná ohromným událostem, jež popisuje.“ Stephene Kotkine, vítejte.

Stephen Kotkin: Moc rád tu opět jsem, Petere.

K tematice knihy se dostaneme za okamžik. Nejprve ale základní otázka: studenti, kteří ukončí na jaře svá studia na koleji, vaši studenti na Princetonu, studenti zde na Stanfordu, se narodili až pět let po rozpadu Sovětského svazu, v době, kdy už země, kterou budoval Stalin, neexistovala. Proč by nás měl ještě Josif Stalin zajímat?

Josif Stalin je něčím, co bychom mohli nazvat zlatým standardem diktatury. Samozřejmě zde nemá

me na mysli morálku, jde o akumulaci a výkon moci. Pokud se zajímáte o moc, odkud pochází, jak funguje a jaké důsledky přináší to, když lidé disponují takovou mocí, pak je Stalin pro vás tím správným člověkem. Jen málo lidí spadá do této kategorie. Hitler, Mao a podobní. Hitler byl u moci jen dvanáct let. Stalin byl u moci tři desetiletí. Mao byl u moci také dlouhou dobu, ale neměl vojensko-průmyslový komplex supervelmoci, který vybudoval Stalin. Stalin skutečně vyniká i ve skupině sobě rovných.

Vaše kniha se zabývá třemi širokými oblastmi, z nichž první je kolektivizace. Kolektivizace, opravte mne, pokud se mýlím, připoutává rolníky ke kolektivnímu hospodaření, nutí je neefektivně pracovat na kolektivních

statcích, a znovu tak zavádí nevolnictví. Říkám to dobře?

Ano, v zásadě je to tak.

A vy zde píšete, že Stalin v důsledku nucené kolektivizace zotročil sto milionů lidí. Proč? Proč to bylo nutné? Proč měla kolektivizace pro Stalina takový význam?

Dříve se tvrdilo, že to bylo nutné, protože to byl způsob, jak modernizovat rolnickou zemi. Modernizovat rolnickou zemi prostřednictvím donucení. Prostřednictvím státní moci donutit každého dělat to, co potřeboval stát, aby z rolnické země vybudoval průmyslovou mocnost. To, že někdo takový jako Stalin byl v té době nezbytný, byl argument přijatelný po docela dlouhou dobu. Ale na zabíjení a zotročení tolika lidí není nic nutného. Nikdy nebylo nutné něco takového dělat. Můžete modernizovat rolnickou zemi mnoha jinými způsoby, třeba prostřednictvím trhu, vlastnických práv, bankovního systému, který by poskytoval půjčky lidem, kteří jsou úspěšní nebo kteří mají představu o tom, jak by mohli uspět. V ideologii marxismu-leninismu však byla kolektivizace opravdu něčím nevyhnutelným. Právě to ve své knize dokazují.

Chtěl bych se zdržet u základů. Mám na mysli vlastně dvě věci: jednak jsou naši posluchači mileniálové, studenti, a také si uvědomuji, co jste právě řekl... Učilo se, že kolektivizace byla nezbytná – to jsem se učil na koleji i já sám. Ale studenty teď učíte už něco jiného. Marxismus, leninismus – jak z toho vyplývá nezbytnost kolektivizace?

Marxismus je učení o překonání kapitalismu. Kapitalismus je zlo, odcizení, vykořisťování, válka, masová nezaměstnanost a krize. Aby se historie dostala na vyšší stupeň, tvrdil Marx, kapitalismus musí být v hegelovském smyslu transcendován. Marx si představoval historii jako řadu stadií. Bylo něco, co nazýval feudalismus, ten byl nahrazen kapitalismem, kapitalismus bude překonán socialismem, a nakonec se dostaneme do konečného stadia, kte-

rým bude komunismus. Nejprve musíme vybudovat socialismus, a pak dostaneme komunismus. To je důvod, proč se komunistická strana nazývá komunistickou a proč nejdříve buduje socialismus. Budování socialismu jako dílčího stadia předpokládá vymýcení kapitalistů.

Jestliže kapitalismus měl trhy, socialismus bude mít plánování. Jestliže kapitalismus měl soukromé vlastnictví, socialismus bude mít vlastnictví kolektivní nebo státní. Kapitalismus měl buržoazní parlamenty, socialismus bude mít moc lidu. Taková byla představa Marxe, ale Marx také mluvil o svobodě. Myslel si, že překonání kapitalismu přinese nejen hojnost, ale i svobodu. To však samozřejmě nebylo tak úplně to, co se stalo, a tak si mnoho lidí myslí, že Marx za to nenesl odpovědnost. Když řeknete, že kapitalismus musí být eliminován, když se zbavíte trhu a soukromého vlastnictví a brzd a rovnováh a vše postavíte na moci, musíte skončit u takového režimu, u něhož skončil Sovětský svaz.

Nyní ke kolektivizaci po revoluci v roce 1917 – a mějme na paměti, že měla dvě fáze. Za prvé to bylo svržení cara v únoru 1917, které je známé jako Únorová revoluce. Pak došlo k říjnovému převratu, jak to nazýval sám Lenin. Tím se dostala k moci malá skupina bolševiků, jak si říkali, kteří si nakonec v následujícím roce změnili název a stali se komunisty. Podle jejich představy měl stát vlastnit a řídit ekonomiku. K tomu došlo ve městech. Tam mohli převzít průmysl, „znárodnit“ ho a pak tento znárodněný průmysl řídit. Režim se z velké části opíral o města, takže ve městech byl socialismus téměř od začátku. Rolníci se bouřili a země trpěla hladem, v letech 1921–1923 nastal hladomor.

Bolševický režim, nyní už vlastně komunistická strana, která usilovně budovala socialismus, byla přinucena k ústupku. Dovolila rolníkům faktické vlastnictví půdy a umožnila jim vstupovat do zdánlivě tržních vztahů. S tím, co vypěstovali, mohli rolníci obchodovat, pokud platili daně. Byl to tedy dvojitý systém složený ze socialismu ve městech

a kapitalismu na venkově. Režim cítil, že ho tato shovívavost omezuje.

V důsledku poměrů na venkově se země z revoluce a pohrom následné občanské války v letech 1917–1921 vzpamatovala a ke konci dvacátých let víceméně dosáhla úrovně, kterou měla před první světovou válkou, v letech 1913–1914. Ostatní svět hospodářsky rostl a expandoval a bohatl, kdežto Sovětský svaz byl zpět na úrovni, kterou měl před deseti lety. Nyní nastal tento problém – země měla takzvaný komunistický režim budující socialismus, s kapitalismem na venkově. Stoupenci režimu byli přesvědčeni o tom, že kapitalismus je nutno vymýtit i na venkově, ale jak to měli udělat? Režim byl malý, členů komunistické strany bylo málo, ale rolníků bylo 120 milionů na šestině půdy na zemi.

Na chvíli se zde zastavme. Každý v režimu věřil, že je nutno kapitalismus na venkově vymýtit? I když fungoval?

Ano.

Přece sytil lidi. To může znamenat jen jedno, že tito lidé ve svém myšlení upřednostnili konstrukty, marxismus, leninismus, před strážlivou realitou.

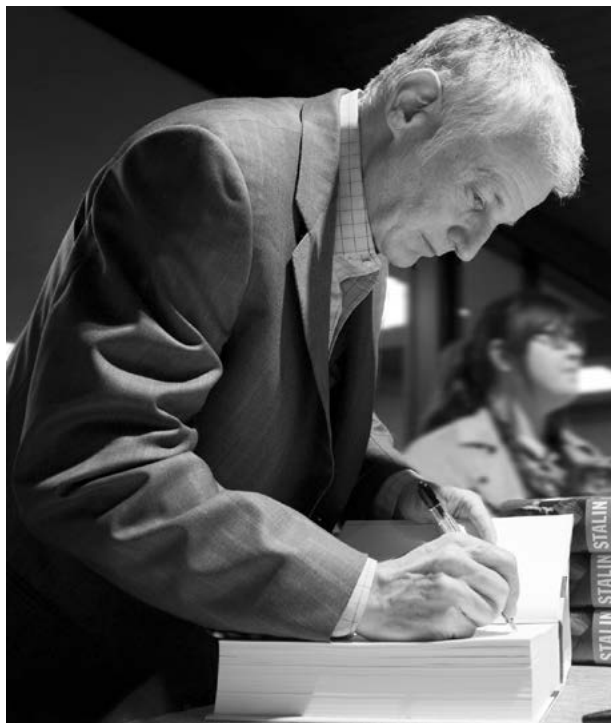
Jistě.

Jednali poctivě?

Ano, bylo to velmi poctivé. Ti lidé věřili, že kapitalismus je zlo.

Dobrá, dá se tedy říci, že skutečně věřili své věci.

Byli to pravověrní komunisté. Museli se nějak zbavit kapitalismu. Navíc jako marxisté-leninisté měli představu, že základní společenské vztahy, které marxisté někdy nazývali základna, tedy výrobní vztahy, způsob výroby, v konečném důsledku určují politický systém. I kdyby země vzkvétala, kapitalismus na venkově by byl trvalou hrozbou pro existenci režimu, protože základní společenské vztahy by ohrožovaly režim, stojící na vrcholu společnos-

Stephen Kotkin na autogramiádě své knihy.

ti. Na tom se všichni shodovali. Ale přeli se o to, jak a co skutečně udělat. Například: Kdo by měl na venkově socialismus zavádět? Kdo by měl všechnu tu půdu od rolníků převzít? Jak to udělat, aby to fungovalo? Nebude to mít vliv na stabilitu? Nebude to podkopávat ekonomickou obnovu a snad i destabilizovat režim? Spory se vedly o načasování a metodách, nikoli o principu, který vycházel z komunismu, a proto vyžadoval vymýcení kapitalismu i na venkově.

Stalin byl ten, kdo to udělal.

Ano.

To je skutečně pozoruhodné. Jedna věc je to, co ho k tomu motivovalo, o tom jsme právě mluvili...

Něco jiného je to, jak to byl schopen vlastně udělat, protože...

Jednalo se o sto milionů rolníků na obrovské ploše půdy, která představovala šestinu půdy na planetě. Před internetem.

Dokážete si něco takového představit? Uvědomme si, že v roce 1928, jímž končí první díl mé knihy, bylo dobrovolně kolektivizováno jen jedno procento orné půdy. Jedno procento. Dobrovolná kolektivizace prakticky neexistovala. Nastala tedy volba mezi přinucením, nebo životem s kapitalismem na venkově, z jejich hlediska tedy případným podkopáním politického režimu a prohrou revoluce. Bylo to buď anebo a muselo se sáhnout k násilí, ale ostatní se tomu bránili, protože se obávali, že to nebude úspěšné, že to nemůže být úspěšné. Stalin to odmítl a řekl: „Nemáte odvalu, protože nemáte pevné přesvědčení. Věříte, že kapitalismus je zlo? Ano. Věříte, že musíme vybudovat socialismus? Ano. Dobrá, tak v čem je problém? Buď to uděláme, nebo zahyneme.“

Byl tu však také geopolitický aspekt, protože bolševici si představovali, že zemědělství musí financovat industrializaci. Sovětský režim odmítl zaplatit mezinárodní dluhy nadělané carským Ruskem a prozatímní ruskou vládou, která byla u moci krátce od února do října 1917, takže získání nějakých půjček z ciziny bez splácení předchozích dluhů nepřipadalo v úvahu. Mysleli si, že by snad mohli financování industrializace pokrýt z vnitřních zdrojů, kdyby zvýšili sklízň a získali větší kontrolu nad úrodou a prodali velkou část obilí na export za tvrdou měnu. Tu by pak mohli použít na nákup vyspělých technologií a strojírenských výrobků k industrializaci země. Pak by mohli budovat rovněž armádu, aby ubránili socialismus před „imperialistickým antagonismem“.

Jak to mohl Stalin provést tak rychle? Jaké metody nátlaku použil, když z jednoprocentní kolektivizace dokázal udělat v podstatě úplnou kolektivizaci za pět, šest let? Mějme na paměti, že o všem rozhodoval jeden člověk. To je něco dosti mimořádného. Například se nemusel ohlížet na to, jak by hlasovala nějaká většina.

Jistě, nakonec vždy získal na svou stranu většinu hlasů v té či oné věci, ale až poté, co všechny postavil před hotovou věc. Když se mělo v režimu něco udělat, nařídil to svým podřízeným přísluhovačům a pak si šel pro souhlas a získal ho. Když ho nezískal, udělal to tak jako tak a představil to jako *fait accompli*. Používal při tom tajnou policii a všechny své mocenské páky. Zavedl kolektivizaci nejen v Eurasii, ale také ve vlastním režimu. Částečně mu to umožňovala skutečnost, že jeho argumentace byla vzhledem k dané situaci přesvědčivá. Ideologicky s ní všichni soudruzi souhlasili. Navíc měl k dispozici spoustu městských aktivistů, mladých lidí. V mnoha případech byli nebo chtěli být součástí režimu a chtěli budovat nový svět a hořeli netrpělivostí, aby se ten nový svět vytvořil co nejdříve. Mnoho těchto městských aktivistů odešlo na venkov, aby se tam stali jakýmsi údernými oddíly při prosazování věci.

Další věcí, kterou udělal, bylo zažehnutí třídní války. Byli lidé, kterým se říkalo kulaci. Kulak byl hanlivý název pro úspěšného rolníka. Stalin zavedl na tyto kulaky v každé vesnici kvóty. Kulaci byli popraveni buď na místě, nebo hromadně, nebo byli deportováni do sibiřských oblastí. Jestliže měla vesnice sto lidí a Stalin řekl, potřebujeme dvacet pět kulaků, kdo byl potom kulak? Když měl rolník dvě krávy? Když měl tři? Nebo musel mít čtyři krávy? O tom se diskutovalo. Odpověď na to byla jediná – vesnice musela mít dvacet pět kulaků, jinak ten, kdo je vybíral, mohl být taky určen k deportaci. Muselo se najít dvacet pět kulaků nehlédě na to, kolik vlastnili krav. To velmi rozvracelo venkovskou společnost, protože lidé se snažili bránit a chránit své rodiny. Nechtěli jít pod nůž, nechtěli být deportováni nebo popraveni. Začali ukazovat prstem na jiné, na sousedy, to měli být kulaci. Když někdo tuto politiku kritizoval, byl *ipso facto* kulak, přísluhovač kulaků, měl z nich ve skutečnosti nějaký zisk. Vytvořením těchto kvót a vyvoláním třídního boje způsobil Stalin na vesnici chaos a ten pak využil jako nástroj k prosazení kolektivizace zemědělství.

Co je to vlastně kolektivizace?

Co skutečně znamená? V Rusku existovaly jakési komuny (rusky *obščiny*). To se netýkalo celého carského Ruska, protože například pobaltské státy, které patřily k Ruské říši, nebo Ukrajina a západní pohraničí komuny neměly. Ve vlastním Rusku však měla většina rolnictva něco, co bychom mohli nazývat komunou. Komuny byly nástrojem k redistribuci půdy, kolektivního rozhodování o redistribuci půdy. Přidělily rolníkovi pruh půdy podle velikosti jeho rodiny, podle toho, kolik úst musel nasytit. Na konci každého roku posoudila přírůstky do rodiny a úmrtí a mohla upravit velikost přidělené půdy, třeba dát kus vaší půdy někomu jinému nebo někomu jinému půdu vzít a přidělit ji vám. Mezitím jste ale pracoval jako jednotlivec.

Komuny tedy byly něco jako shromáždění vesnických starších. Každoročně se scházeli, aby upravili držbu půdy.

Správně, ale rolníci na půdě nepracovali kolektivně. Pracovali jako jednotlivci a jako členové domácnosti. Bylo to soukromé hospodaření s příležitostným přerozdělováním částí půdy. Taková byla situace před kolektivizací. Bylo to fakticky soukromé vlastnictví půdy, rolnické vlastnictví. Kolektivizace znamená kolektivní vlastnictví půdy a kolektivní práci na půdě. Už nemáte rodinné hospodářství, které může růst, pokud jste výkonnější než jiní, ale jste součástí pracovní brigády. Jednotlivým rolníkům nepatřily nástroje a zpočátku ani zvířata. Všechno bylo kolektivizováno. Nakonec režim učinil nějaké ústupky a rolníkům dovolil, aby něco vlastnili a aby měli i malé domácí pozemky. Začal připouštět určité aspekty trhu, který násilně odstranil, ale až když umírali lidé.

Tento proces kolektivizace byl zemi násilně vnučen prostřednictvím podněcování třídního boje, tajné policie a městských aktivistů. Taková byla Stalinova metoda. Ti, kdo si mysleli, že by se něco takového nemělo dít, a dokonce i ti, kdo si to přá-

li, předpovídali katastrofu. Říkali Stalinovi: „Podívejte se, to povede k poškození ekonomiky a snad i k destabilizaci režimu.“ Ve skutečnosti to bylo mnohem horší, než odpůrci této politiky předvíдали.

Podle čísel, která uvádíte v knize, byla dobrá sklizeň v letech...

Dvacet devět až třicet.

Byla to šťastná náhoda.

Ano.

Zapršelo, jak mělo, byly příznivé podmínky, úroda byla bohatá.

První rok kolektivizace byla dobrá sklizeň.

Pak přišly dvě tři neúrody v řadě, hladomor. Pět až sedm milionů lidí zemřelo hladem, dalších padesát až sedmdesát trpělo podvýživou, ale nějak přežili.

Ano.

V oblasti Kazachstánu, kde byl dosud způsob života spojen s nomádkým pastevectvím a nyní byl podřízen kolektivizaci s usedlým hospodařením na půdě, zemřela pětina populace. A na Ukrajině také v důsledku strádání a hladu vymíraly celé vesnice. Co se dělo v politbyru? Lidé říkali: „Soudruhu Staline, vidíte, došlo ke katastrofě.“ Co na to Stalin? Jak dokázal, aby se to celé nerozpadlo, jak mohl vyjít z této márnice, v níž změnil zemi?

To je také pozoruhodné. Hladomor byl velmi rozsáhlý. Byl v Murmanské oblasti za polárním kruhem na severu. Byl v Gruzii, na subtropickém jihu. Byl v částech Sibiře. Z populace etnických Kazachů zemřela třetina, což je opravdu ohromný počet. Celý obilný pás, kde je nejúrodnější půda, dříve srdce ekonomiky země, trpěl masovým hladem a masovým vymíráním. Jižní Rusko, Ukrajina, Kubáň, povodí řeky Don. Bylo to skutečně hrozné. Stalin o tom dostával zprávy. Nyní už musel udělat nějaké ústupky, například snížil kvóty dodávek ur-

čující, kolik obilí musí každá oblast odevzdat státu. Byly to ústupky zdráhavé, příliš malé a příliš pozdě, ale Stalin ustoupil, dovolil ze zásob ve skladištích rozdělit nějakou potravinovou pomoc oblastem postiženým hladem, opět příliš malou a příliš pozdě. Věděl o katastrofě, která nastala. Měl o tom dost informací. Ale neznal přesná čísla o sklizni, protože úředníci ji nadhodnotili. Myslel si, že země má více obilí, než ve skutečnosti měla. To je něco, co většina historických prací opomíná.

Skupina úředníků začala remcat, že ten mizerný chlap Stalin ničí revoluci. Nebyli to antikomunisté, byli to komunisté, kteří se obávali o osud komunismu. Potichu si stěžovali a scházeli se, ale někteří z nich skutečně sepsali svědectví o hrůzách, k nimž docházelo pod Stalinovým vůdcovstvím. A našli se lidé, kteří o nespokojencích donášeli informace. Reptající nespokojenci byli pozatýkáni a odsouzeni za politické zločiny, i když říkali pravdu. Stalin přežil. Přežil, protože jeho nejvěrnější stoupenci kolem něho semkli řady.

Jak zhruba byl tento vnitřní kruh velký? Mluvíme asi o tuctu lidí v tak rozlehlé zemi?

Bylo jich asi tucet, možná ještě trochu méně, a všichni si uvědomovali, že navzdory katastrofě, která se právě odvíjí, nikdo z nich nemůže vést zemi. Viděli, že jen Stalin může nést režim na svých bedrech. Stalin řešil mezinárodní vztahy, věnoval se kultuře, řídil tajnou policii. Stalin vykazoval ohromné vlohy pro diktátorské vládnutí a oni sami byli jen figurkami. Navíc si nemohli být jisti, co by se stalo, kdyby ustoupili. To byla jedna z věcí, v nichž se dostáváme skutečně do hloubky...

V té době už byli všichni spoluviníci. Každý věděl, že je v tom namočený, každý věděl, že má krev na rukou. Ano, to si uvědomovali. Kdyby ho lidé z jeho vnitřního kruhu opustili, byl by to konec jeho diktatury. Podrželi ho. Nespokojenci, jak jsem už řekl, byli zbaveni vlivu a uvězněni. Nicméně Stalinovi se tato

epizoda s kritickými postoji zadřela hluboko pod kůži. Lidé, kteří měli tu drzost ho kritizovat, ho začali dohánět k zuřivosti. On přece udělal to, co bylo historickou nutností, aby na venkově vymýtil kapitalismus. Ať se stalo cokoli, ať to stálo cokoli. Zaplatil nejvyšší cenu. Měl odvalu a schopnost to udělat a oni měli odvalu ho za to kritizovat, a to ho popuzovalo po zbytek života.

Nyní k teroru. Cituji z knihy Stalin: Čekání na Hitlera: „Do poloviny třicátých let byla kolektivizace hotova, Stalin to dokázal...“

Měl štěstí, v roce 1934 byla dobrá úroda. Rolníci nechtěli strádat, chtěli přežít. Ti, kdo nebyli deportováni, ti, kdo byli zotročeni na družstevních statcích, pěstovali a sklízeli zrní. Nepřišlo sucho ani přívalové deště, takže měli s počasím zase štěstí a Stalin měl také štěstí. Rolníci, které zotročil, se zachránili, zachránili jeho režim a zachránili zemi.

Zlomil odpor. V podstatě začal žít se systémem.

Zlomil odpor, to máte úplně pravdu, a ti úředníci, kteří ho kritizovali, ho nyní nadšeně chválili, protože překonali tu hrůzu, hlad byl zažehnán a kapitalismus na venkově vymýcen. V roce 1934 byl Stalin opět hrdinou.

Správně. „V polovině třicátých let se revoluce a Stalinovo vůdcovství pokládaly za faktory, které umožňují této velké zemi zaujmout své právoplatné místo mezi mocnostmi.“ Rusko se postavilo na nohy a bylo schopno se zařadit po bok Německa, Číny, Británie, Spojených států. To píšete o roce 1936. „Není tu žádná bezprostřední hrozba – sociální, ekonomická, politická – pro zemi nebo pro legitimitu a stabilitu režimu, žádná krize. Ale pak náhle nastává totální krize.“

Ano.

Řekněte nám něco o teroru.

To je věc, která se dá vysvětlit jen obtížně. Čím více o tom víte, tím méně to dává smysl. Vypadá

to, že tato epizoda se vzpírá racionálnímu vysvětlení. Známe už mnoho lidí, kteří na tom ztroskotali. Díky Robertu Conquestovi, který působil zde na Hooverově institutu, známe alespoň rozsah tohoto teroru. Ten ho také správně nazval Velký teror už desetiletí předtím, než se otevřely archivy.

Co k tomu mohlo Stalina dohnat? Kolektivizace byla podle marxismu-leninismu nutná pro přežití režimu. Podle úvah bolševiků nemohli mít socialismus ve městech a kapitalismus na venkově. Při Velkém teroru, který trval od roku 1936 do roku 1938, bylo popraveno nebo zemřelo při výsleších asi 830 000 lidí. Za několik málo let bylo pozabíjeno takové množství lidí. Několik milionů jich bylo zatčeno, opět převážně kvůli smyšleným politickým zločinům, a pak uvězněno a posláno do pracovních táborů známých jako gulag.

Tito lidé byli z podstatné části příslušníky vládního aparátu, samotné strany, armády...

Ano.

Přitom celý tento aparát Stalin využíval k tomu, aby zemi vnutil svou vůli. A nyní se obrátil i proti tomuto aparátu.

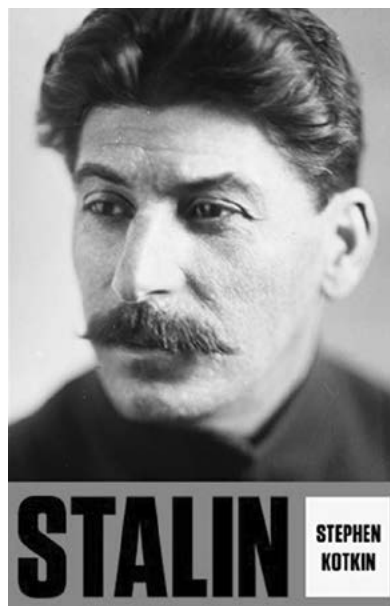
Byli to loajální lidé. Dokážeme pochopit, že autoritářské režimy jdou po svých nepřátelích. Někdy si mohou kategorii nepřátel přizpůsobovat, je velmi pružná. To je docela typické. Například Hitler pronásledoval levičáky. Pronásledoval Židy a Cikány a jiné skupiny, jak víme. Teď si představte jiného Hitlera: Mohl by vyvraždit jádro svého důstojnického sboru? Devadesát procent ze svých 300 nebo 400 nejvyšších důstojníků? Mohl by zavraždit vedoucí nacistické činitele? Gauleitery, kteří vládli provinciím? Důstojníky svých zpravodajských služeb, členy diplomatického sboru, své průmyslové manažery? Mohl by všechny ty lidi zavraždit a v soudních procesech je obvinít a mnohé z nich přinutit veřejně se doznat, že pracovali po celou tu dobu, kdy byli nacisti, jako agenti nepřítelé, to znamená,

že pracovali pro žido-bolševický komunismus, a nikoli jako úředníci nebo důstojníci oddaní nacistické straně? Je nemyslitelné, že by Hitler udělal něco takového, pokud chtěl, aby jeho režim přežil.

Ale Stalin právě to dělal. Vraždil své důstojníky, své diplomaty, své zpravodajce, stranické činitele, státní úředníky. Velkou část inteligence. Ti ale nebyli sami, koho teror zasáhl. Teror postihl i mnoho obyčejných lidí. Ale udivující je na tom právě to, jak jste naznačil, že šlo také o elity, a navíc loajální lidi. Byli oddaní věci komunismu. Byli to ti, kdo pomáhali uskutečnit kolektivizaci.

To byli ti, kteří ho tehdy podpořili.

Ano. To je zapeklitá hádanka. Nakonec jsem se rozhodl, že nechám mluvit samotného Stalina a budu jen poslouchat, co v tom období říká. Proto je v knize tolik uvozovek, někdy u dlouhých pasáží. Splnil to, co řekl? Udělal to, co řekl? Možná to není úplné vysvětlení, protože toto období, jak už jsem poznamenal, se vysvětlení vzpírá. Ale začínáme trochu nahlížet do jeho mysli, jak fungovala.

Stephen Kotkin:
Stalin: Volume I: Paradoxes of Power, 1878–1928,
Penguin Press 2014,
976 stran.

Známe vysvětlení, která neodpovídají skutečnosti. Že se Stalin zaměřoval na ty komunistické funkcionáře, kteří vstoupili do strany před rokem 1917 a v době, kdy byla v podzemí, protože ti na něho něco věděli, něco, co chtěl utajit, a uvědomovali si, že to není tak skvělý vůdce, a on se jich chtěl zbavit a tak podobně. Může být, ale tito funkcionáři komunistické strany, kteří se stali členy před rokem 1917, umírali v období teroru ve stejné míře jako ostatní. Existuje mnoho podobných vysvětlení, která nefungují. To, že nefungují, vyplývá z výzkumné práce jiných badatelů.

Vysvětlení, nebo řekněme spíše příběh, který jsem rekonstruoval já sám, vypadá následovně. Především je nepochybné, že chtěl psychologicky zlomit vůli zbytku svého kruhu. Lidé uvnitř jeho kruhu, jeho nejloajálnější úředníci, si nemysleli, že by ho mohli nahradit, takové aspirace neměli, ale možná někdy jednali podle svého uvážení a možná s ním někdy dokonce diskutovali a navrhovali nějaké věci a projevovali vlastní iniciativu. Všechny je zničil. Několik z nich spáchalo sebevraždu a zbytek psychicky zlomil. To byl nepochybně jeden z jeho motivů. Měnil své diktátorství v despotismus. Své úředníky a přísluhovače zotročil stejně jako rolníky při kolektivizaci. Takové touhy mělo mnoho diktátorů, ale neměli prostředky, aby je naplnili. To umožnily až určité aspekty komunismu. Kniha tyto aspekty vysvětluje – ideologii, třídní boj, uzavřené hranice, propagandu atd. Neměli bychom si ale myslet, že to bylo snadné. Z hlediska režimu byl daný způsob kolektivizace sice možný, ale nikoli nutný. Umožňovala to povaha režimu. Stalinovi umožnila také zlomit nejbližší lidi kolem sebe.

Další věcí byla posedlost Trockým. To, jak hluboce a výrazně se Trockij usadil Stalinovi v hlavě.

Lev Trockij – řekněte nám o něm pár vět.

Trockij byl další z velkých revolucionářů. Ohromná osobnost, spolu s Leninem a Stalinem a některými dalšími hrál významnou roli v Říjnové revoluci

1917 a při konsolidaci režimu. Během občanské války v letech 1918–1921 byl lidovým komisařem vojenství a námořnictva. Sám se pokládal za Leninova dědice a za nejskvělejší osobnost režimu.

Měl nějaké stoupence, ale nebylo jich tolik, jak se myslelo. Ve skutečnosti byl v rámci režimu velmi neoblíbený, ale byl všeobecně známý a slavný stejně jako Lenin a v prvních dnech revoluce byl slavnější než Stalin. Trockij se nikdy nedostal k moci. V boji o následnictví po Leninovi neuspěl, jak jsem doložil v prvním svazku, protože Stalin byl odhodlán převzít moc už na jaře 1922, když ho Lenin v dubnu jmenoval generálním tajemníkem strany. Lenina pak v květnu 1922 ranila mrtvice a stal se napůl invalidou. Od této chvíle byla otázka následnictví naprosto jasná. Pokud by ovšem nebyli schopni odstavit Stalina od moci. Trockij a ostatní se o to pokoušeli, ale samozřejmě neuspěli. Trockij byl výřečný. Raději diktoval, než psal, ale jeho publikované práce měly často vynikající polemickou úroveň. Dával Stalinovi mnoho přídomek, které ho popuzovaly, například „mimořádně tuctový straník“ nebo „hrobník revoluce“. To byly výborné bonmoty, jak bychom dnes řekli, Stalina tím hrozně šťval. Trockij psal knihy, to bylo vše, co mohl dělat. Byl v zahraničním exilu. Stalin ho vypověděl ze země, nejprve do Turecka. Trockij pak byl ve Francii, krátce pobýval v Norsku a nakonec skončil v Mexiku.

A je v tom také ještě jeden faktor – Trockij byl sice v režimu nepopulární, ale na Západě byl hojně čteným autorem.

Ano.

Byl velmi populární v komunistických stranách a mezi jejich sympatizanty ve Francii, Itálii, ve Spojených státech. Skončil v exilu v Mexiku. Do Mexico City ho pozvali sami Mexičané.

To máte naprostou pravdu. Psal ty antistalinovské povahopisy Stalina, které měly úspěch a nacházely čtenáře. Stalin samozřejmě zuřil a pokoušel se

Trockého odstranit atentáty. Ty byly opakovaně neúspěšné.

V roce 1936 ve Španělsku proběhl puč. Byla tu Španělská republika, její levicová, antiklerikální lidová fronta. Španělsko bylo katolickou zemí, spousta lidí zde vyznávala tradiční hodnoty. Armáda nelibě nesla levicovou vládní koalici a provedla puč, jehož jednou z vůdčích postav byl generál Franco. Puč se nezdařil a důsledkem byla občanská válka mezi Frankovými nacionalisty a tradicionalisty na jedné straně a lidovou frontou na straně druhé. Pro část vlády lidové fronty a pro levici byl Franco fašista, i když to nebyla přesná charakteristika. Byl to spíše tradicionalistický pravičák a autoritář, nicméně tradicionalista. V každém případě ho označovali za fašistu a Trockij Stalina obvinil, že nepodporuje světovou revoluci. Ve Španělsku byla revoluce napadena pravičáky, kteří byli označováni za fašisty. Skupina revolucionářů se navíc zamilovala do představy, že by byl Trockij ve Španělsku osobně přítomen, a pozvala ho do země.

Dovedete si představit, co se honilo Stalinovi hlavou? Doma bude možná obviněn z neschopnosti podpořit světovou revoluci a Trockij se může objevit ve Španělsku, a kdo ví, může se dostat k moci v některé části Španělska, v Barceloně, v Katalánsku. Dnes to bude opět ve zprávách. Trockij by se tam dokonce mohl chopit moci, kdo ví. Navíc Stalin měl v okruhu Trockého svého agenta, který mu dodával hrubé náčrty jeho spisů, ještě než byly publikovány. Včetně rozsáhlé práce nazvané *Zrazená revoluce*, kterou Trockij už napsal a kterou zamýšlel brzy vydat. Pojednává v ní o všem, o čem tu mluvíme. Stalin dostal její náčrt. Jeho motivem byla částečně, ať už věřil čemukoli, hluboká posedlost Trockým, strach z toho, co Trockij udělá... Stalinova přehnaná představa o jeho moci a vlivu, přestože Trockij o moc ve Španělsku neusiloval...

Stalinova posedlost Trockým je tedy vedle potřeby psychologicky zlomit lidi kolem sebe druhým motivem.

Bylo popraveno 830 000 lidí. Je zde něco, co jsem nikdy nepochopil. V případě kolektivizace, jak jste už uvedl, můžeme najít nějaké racionální důvody v podobě nutnosti budovat komunismus. Pokud jde o teror, můžeme hledat precedenty u asijských despotů. Můžeme se podívat na Tamerlána s jeho horami z lebek nebo na Čingischána nebo na Ivana Hrozného, aby to bylo v ruské tradici. Ti všichni jsou z této kategorie. Ale co doznání obětí...? Stalin trval na tom, aby se oběti doznamenaly. Ivanu Hroznému nebo Čingischánovi nebo Tamerlánovi je stačilo jen zabít.

Ano.

Stalin chtěl, aby se doznamenali. Máme doznání generála Tučačevského... a to je potřísněno jeho vlastní krví?
Ano, je to tak.

Proč doznání? Proč to bylo důležité?

Jistě, nepřímou by se na tuto otázku dalo odpovědět tak, že to byla v rámci teroru třetí důležitá věc. Šlo o to, že Stalin si představoval, že nahradí elitu novými mladými lidmi, kteří mají blíže k půdě, syny a dcerami rolnictva a dělnické třídy. Prosadí je do postavení, kde budou mít pravomoci, vyškolí je v marxismu-leninismu, a oni pak posunou revoluci kupředu. Masové nahrazení elity bylo něco, co zakalkuloval do svého rozhodnutí rozpoutat teror. Doznání bylo nezbytné, lidé museli být donuceni k tomu, aby se doznamenali ke zločinům, které nespáchali. To ospravedlňovalo jejich uvěznění a popravy. Přitom uváděli další jména, aby se zvýšil počet uvězněných. Každý byl donucen uvést jména svých kompliců v těchto neexistujících zločinech.

Byl to také způsob, jak to vysvětlit veřejnosti. „Zde to máte. Pochybujete, že tito lidé jsou zrádci? Poslechněte si jejich doznání, které podepsali.“ Mnozí z nich se museli objevit před veřejnými soudy, nejen se doznat někde za scénou. Ale i v případech, kde žádný veřejný soud neprobíhal, z nich bylo vynucováno doznání.

Proč?

Částečně proto, že policie dělala svou práci. Policie měla kvóty, kolik lidí musí dostat do vězení. Jak už jsem řekl, bylo třeba pozavírat co nejvíce lidí. Doznání přinášela další jména a ta pak přinášela zase další. Bylo to něco jako pyramidové schéma. Stalin si nechával vynucená doznání posílat v opisech. Upravoval je, přidával informace, které by v nich měly být, nebo instrukce, jak tyto informace při dalších doznáních z lidí vytáhnout. Doznání, která si takto upravil, někdy nosil s sebou. Ukazoval je dalším členům svého důvěrného kruhu: „Vidíte, já vám to říkal. Ten a ten je německý špión. Ten a ten je japonský špión, a vy jste o tom pochybovali.“

Takže tento Velký teror rozpoutal Stalin, jak tvrdil už Robert Conquest. V tom měl absolutní pravdu. My máme nyní k dispozici dokumentaci, kterou by Conquest byl s radostí prostudoval, kdyby mu bylo dovoleno jít do archivů, ale ty byly v jeho době tajné. My už víme, že Velký teror byl z hlediska marx-leninského režimu zbytečným obdobím. Nebylo to nutné jako kolektivizace, bylo to něco, co způsobil Stalin, jeho osobnost, jeho obsese. Jeho hněvivá reakce na kritiku během kolektivizace.

Na generála Tuchačevského. Na důstojnický sbor.

Tuchačevskij byl ve skutečnosti ve vyšším postavení než generál, byl to maršál. Byl jeden z pěti maršálů, z nichž tři byli uvězněni. V místnosti velké jako

univerzitní posluchárna se pak konala schůze důstojníků, kde se četla doznání Tuchačevského a sedmi dalších, kteří byli vězněni a popraveni neveřejně. Stalin jim chtěl ta doznání přečíst. Pak k nim měl projev, v němž ospravedlňoval tresty a vysvětloval, že Tuchačevskij, jejich nejtalentovanější důstojník, ve skutečnosti celou tu dobu pracoval pro nacisty.

Byl to nesouvislý projev, kusy z něj jsou v knize, dlouze ho tam cituji. Stalin byl velmi nekoherentní, a patrně ani ne moc přesvědčivý. Vypadá to, jako by se snažil nějakým způsobem přesvědčit sám sebe. Uprostřed této zmatené řeči náhle vykřikl „Kolektivizace!“. Nu, co mohla mít kolektivizace co do činění s vězněnými důstojníky? Nešlo totiž vlastně o důstojníky, ale o Stalinovy obsedantní představy. Velký teror umožnilo něco v povaze komunismu a tohoto režimu. Prováděl ho a podněcoval Stalin. Kolektivizace je rovněž dílem Stalina. Nevím o nikom jiném v tom režimu, kdo by kolektivizaci mohl provést. Zbytek příslušníků režimu si ji jen přál. Teror je ale něco jiného. Stalin mu vtiskl podobu, jakou měl, ale nebylo to něco, co by chtěli i ostatní, i když mu k jeho uskutečnění blahopřáli.

Převzato z <https://www.hoover.org/research/why-does-joseph-stalin-matter>, přeložil Jiří Ogrocký, mírně kráceno. (Pokračování v příštím čísle.)

Peter Robinson pracuje v Hooverově institutu – think tanku působícím na Stanfordově univerzitě v Kalifornii.

Sté výročí Masarykovy univerzity

Na začátku roku 1919 bylo završeno dlouhé úsilí českého národa o vznik druhé české univerzity v našich zemích. Stalo se tak prostřednictvím zákona č. 50/1919 Sb. přijatého Revolučním národním shromážděním 28. ledna 1919. Masarykova univerzita vznikla nejenom jako uznání potřeby rozšířit možnosti nejvyššího vzdělávání v mateřském jazyce, ale byla i naplněním Masarykovy představy o užitečnosti a potřebnosti soutěže, která žene kupředu nejenom mladší a starší univerzitní sestru, ale ve svých důsledcích celou společnost. Koneckonců v pamětní listině uložené v základním kameni brněnské právnické fakulty, první nově stavěné budovy Masarykovy univerzity, to je napsáno zcela zřetelně: „Posvěcena mnoholetým úsilím o své zrození, Masarykova universita soutěží ušlechtilé na poli kulturním a roste v dílech svých učitelů i svých žáků.“

Rok 2019 je tak rokem stého výročí vzniku univerzity, rokem stého výročí začátku místy až dobrodružného příběhu. *Kontexty* jsou s Masarykovou univerzitou úzce spojeny – vždyť mezi jejími editory jsou tři univerzitní profesori. Další její učitelé a absolventi patří k našim pravidelným i nepravidelným autorům. Nemůžeme a nechceme toto výročí pominout, přinášíme proto texty dvou proslovů, které zazněly na slavnostním obřadu 28. ledna 2019: od stávajícího předsedy univerzitního senátu a od emeritního rektora, který při této příležitosti obdržel jedno z nejvyšších univerzitních vyznamenání – Zlatou medaili Masarykovy univerzity. Vzhledem k jeho významu se k výročí v tomto roce ještě vrátíme.

FOGLAROVSKÉ INSPIRACE PRO STOLETOU MASARYKOVU UNIVERZITU

STANISLAV BALÍK

Rok 2019 není jenom rokem stého výročí naší almy mater. Kalendář je plný nejrůznějších takových stých výročí, která jsou svázána s českou, evropskou či světovou historií. Mohl bych se jako politolog a historik zmínit o prvních měsících Československa, o rozpadu Kramářovy všennárodní koalice, o československé pozemkové reformě, o Versailleské mírové smlouvě, o vzniku Mussoliniho italského fašistického hnutí a řadě dalších událostí a hledat

v nich paralely k našemu současnému uvažování o univerzitě, společnosti a naší vlasti. O tom, jaké okamžité i dlouhodobé důsledky má nerespektování principů správy svobodné společnosti, silové jednání, či naopak vyžadování fikce naprosté jednoty.

To vše ale nechme protentokrát stranou. Zaměříme se na sté výročí události nepolitické, události zdánlivě malé, události pedagogické, jež svými důsledky ovlivnila možná i miliony lidí a která má v sobě skrytou velkou souvislost se světem univerzity, byť ji tak možná běžně nevnímáme. Někdy v roce 1919 se jeden dvanáctiletý chlapec poprvé setkal se skautským oddílem. Spolu se svým kamarádem špatně pochopili novinový inzerát a mysleli si, že se skauty budou moci zdarma cestovat do Anglie. Přišel pak ještě na několik schůzek, v mrazu

prodával i losy Skautské loterie. Při tom si ale uhnal zápal plic a maminka mu skautování zakázala. Přesto se za nějakou dobu vrátil – a bez jakéhokoli přehánění změnil svět, alespoň ten český. Jmenoval se Jaroslav Foglar.

Zamysleme se – pro odlehčení –, co by se stalo, kdybychom porušili Foglarovo tabu a nechali hlavní hrdiny jeho příběhů opustit svět chlapectví a dospět. Dokázala by Masarykova univerzita nabídnout dostatek studijních příležitostí Rychlým šípům a jejich soupeřům? Krátce po svém založení nejspíš ne, po sto letech již snad ano. Možná bychom dokázali přetáhnout Rychlonožku, kdysi zámečnického učně, ze strojírenského oboru na naši Fakultu sportovních studií. Červenáček by snad zakotvil na výtvarné výchově na Pedagogické fakultě, Jindra Hojer, jež zachránili v nemocnici poté, co se napil vody po konzumaci třešní, by chtěl zachraňovat jako lékař životy ostatním. Jarka Metelka by se možná našel ve studiu bezpečnostních a strategických studií na Fakultě sociálních studií. Spravedlivý Mirek Dušín by se jistě připravoval na dráhu soudce na Právnické fakultě.

Možná by nás dnes trendy moderní doby dohnaly k tomu, abychom přijali ke studiu i členy nechvalně známého Bratrstva kočičí pracky. Štětinač se svými zálibami v krysách by si vybíral mezi biologií na přírodovědě a environmentalistikou na FSS. Bohouše a Dlouhé Bidlo by si mezi sebou rozdělily ty fakulty, které berou i uchazeče s velmi nízkými percentily.

Ale zase na vážnější notu – s Rychlými šípy a dalšími foglarovskými hrdiny měla a má naše univerzita mnoho společného, a to přesto, že u nás nestudovali. Především jim i nám svědčí svoboda. A nejenom, že nám svědčí, ale nezbytně ji potřebujeme. Když se totiž k moci dostanou Černí jezdcí, Bratrstvo kočičí pracky či Dabinelovci, nastávají zlé časy nejen pro Rychlé šípy a skauting, ale i pro univerzitu. Mohou přežívat někde v utajení, v ilegality, v pokřivení, nejde však o plnohodnotný život, ale přinejlepším o živoření.

A podobnosti pokračují. Za dva měsíce bude naše Vontská rada – univerzitní senát – volit nového Velkého Vonta. Tak jako si tradice žádala, aby v čele vontské organizace stál někdo mladší, než byl stávající Velký Vont, i naše pravidla si žádají, aby nejpozději po osmi letech došlo ke střídání v čele univerzity; ne sice nutně za někoho mladšího, ale třeba za čerstvějšího. Na začátku dubna budeme volit – kdo z nás dnes ví, jestli to nebude volba mezi Losnou a Mažňákem? Koneckonců asi bychom nic nezkažili, kdybychom to naše volební zasedání zahájili variací pokřiku Vontské rady: „Budme svorni! Modrá je barva naše!“

Pak jsou souvislosti ještě tajemnější. Kupříkladu – má nějakou souvislost mistr Jana Tleskače „tajemný Em“ s novým logem naší univerzity velkým písmenem „eM“?

Jak to dopadlo s Vonty, když v bezedném bahně stoky pod svatojakubským kostelem zmizel vinou starého Mažňáka symbol jejich hnutí – ježek v kleci –, víme. Skončila jejich jednota, „tolik obdivovaná ostatními čtvrtěmi města, vyztužená různými zvyklostmi, obřady, dlouholetou tradicí i organizační výstavbou, sesula se v několika hodinách pod tlakem překotných událostí jako stavba z karet,“ jak se dočteme v *Záhadě hlavolamu*. Jednotlivé ulice se nechtěly podřizovat celku, být poslušny nějaké Vontské rady. Stínadelská výjimečnost, vyplývající právě z jednoty a společného postupu, byla pryč. Tomu jsme často blíže, než si myslíme. Kolikrát jsou naše ulice přesvědčeny, že tu hloupou Vontskou radu nepotřebují a že by jim samotným bylo lépe? Skončily by ale stejně jako po rozkladu vontského zřízení, bez vážnosti a úcty. Často stojíme i před lehčími formami tohoto pokušení uliční samostatnosti – to když odmítáme společný postup univerzity v oblastech, kde to dává smysl. Stejně tak nás ale drží pohromadě nejen respektování Vontské rady a Velkého Vonta, ale i řada zdánlivě archaických a nesmyslných obřadů, zvyklostí, tradic, jaké právě teď podstupujeme. Samozřejmě že ne každá

Vlevo: Rektorát Masarykovy univerzity na Žerotínově náměstí v Brně, foto Aleš Ležatka pro MU; vpravo: univerzitní kampus v Brně-Bohunicích, foto Michal Klajban.

Vontská rada má ideální složení a žádná nemá patent na rozum. Liší se od sebe i jednotliví Velcí Vontové – Schmidt, Zlatuška, Fiala, Bek. Ale dokud je máme, máme naději na silná a respektovaná Stínadla. Jistě, je často složité hledat dohodu a kompromis v procesech akademické samosprávy a v celku univerzity. Ale jinou cestu nemáme.

Stínadelské události při volbě nového Velkého Vonta v sobě nesou ještě jedno silné podobenství, zajímavé pro nás. Katastrofa nenastala v důsledku faktu samotného výběru a následného hlasování, jemuž předcházela nebyvalá nejednota. Došlo k ní v momentu ingerence vnějšího světa vedeného nekalými a zištnými úmysly. Nevidíme v tom jasný vzkaz a jasné varování pro nás dnes?

A konečně největší podobnost. S Jaroslavem Foglarem, od jehož úmrtí v druhé polovině ledna uplynulo dvacet let, sdílíme touhu po lepším světě, který je možný. Ten u něj totiž není symbolizovaný jen létajícím kolem, ale především krásnými mezilidskými vztahy, ušlechtilými lidskými charaktery, skutečným lidstvem. I naším posláním je zlepšovat svět; překonávat dobré lepším; neusilovat o chamtivý zisk nebo marnou slávu, ale skrze rozšiřování rozsahu lidského vědění zušlechťovat přítomnost a budoucnost lidského rodu. A také bychom měli předávat našim studentům a utvrzovat sami v sobě

vědomí, že odpovědnost za každý náš čin je naším údělem.

A co si tedy v těchto souvislostech můžeme přát do dalšího století? Abychom měli také krásné a vznešené sny jako Jaroslav Foglar. Ale také bychom dokázali stejně neúnavně pracovat jako on, abychom uměli dennodenně dělat na tom, abychom se svým snům alespoň trochu přiblížili. Můžeme se při tom inspirovat jeho vytrvalostí – vždyť kolik výchovatelských neúspěchů zažil, kolik ostrakování mocnými si prožil, nezlomilo ho to a neodradilo od běžné, všední, každodenní práce ve výchově, v níž působil neuvěřitelných šedesát let. Stůjme jako on s hlavou v oblacích, ale s nohama pevně na zemi. Budeme-li to dělat, nepromarníme přítomnost naší univerzity, která nám je svěřena. A nepromarníme-li přítomnost, neztratíme naději na dobrou budoucnost.

I když se to moc neví, i členové Rychlých šípů mluvili latinsky. Mohu tedy zakončit přáním, jemuž akademická obec rozumí a rozuměli by i oni: *Vivat universitas nostra per multos annos!*

Stanislav Balík, předseda Akademického senátu Masarykovy univerzity, působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií MU.

TRADICE, KULTURA A POSLÁNÍ MASARYKOVY UNIVERZITY

PETR FIALA

Jistě znáte to slavné rozjímání Vlasty Buriana o medaili ve filmu *Anton Špelec, ostrostřelec*. Já jsem si na to náhodou při dnešní slavnosti vzpomněl. Nevybavilo se mi nejprve to známé: „Já jsem se těšil na tu medaili, daj-li ji mně anebo nedaj-li,“ ale hlavně: „Já bych do toho kop, ta medaile bude můj hrob!“ Napadlo mě to nejspíše proto, že když člověk dostává od vlastní instituce medaili za zásluhy, tak už je to svým způsobem vážné. Jak známo, doma není nikdo prorokem, o to více nad tím musí přemýšlet, když se dostane do takové situace jako nyní já.

Ale upřímně a zcela vážně. Nesmírně si vážím toho, že zde právě v den stého výročí Masarykovy univerzity mohu stát. Je to pro mě velká pocta, a kdybych byl trochu jiný člověk, tak byste mohli i vidět, že jsem dojatý. Ale znáte mě, a tak víte, že toho se ode mne nedočkáte.

Nicméně jednu osobní poznámku mi dovozte. S Masarykovou univerzitou je spojen nejen můj studentský, ale především skoro celý můj profesní život. Brzy to bude třicet let, kdy jsem byl po listopadu 1989 vyzván, abych zde pomáhal založit politologii. Prožil jsem a prožívám tady krásné roky. Členové akademické obce mi také svěřovali nejrůznější funkce v řízení fakulty a posléze univerzity. Neberte to prosím ode mne jako frázi, když řeknu, že jsem si jejich důvěry vždy vážil a že jsem všechny ty činnosti dělal rád. Ve funkci rektora jsem prožil sedm šťastných let. Šťastných určitě pro mne, ale myslím, že šťastných i pro univerzitu. Byla to doba rozvoje a velkých výzev a také definitivního překročení domácích hranic směrem k evropskému významu. Stavěli a postavili jsme kampus, stali se nejžádanější univerzitou, připravili jsme a získali projekt CEITEC, nutný intenzivní kvantitativní

rozvoj jsme posilovali důrazem na kvalitu vědecké a posléze i pedagogické činnosti. Jsem vděčný, že jsem u toho mohl být.

A víte, z čeho mám největší radost a na co jsem nejvíce hrdý? Že tady stojím po dalších sedmi letech a že všechno, na čem jsme pracovali, se rozvíjí a že univerzita je dnes ještě lepší. Žádných sedm tučných a sedm hubených let. Rozvoj naší univerzity je kontinuální, její základy jsou pevné, ve vnitřní kultuře naší instituce převládá to, s čím jsme byli před sto lety založeni: étos modernosti, kvality, souteživosti a vědomí hodnot spojených s poznáváním a vzděláváním. A tato kultura, vnitřní nastavení naší instituce, je doslova poklad – bez přehánění –, poklad, o který musíme pečovat a předávat ho dalším generacím. Umožňuje dobře volit rektory, jít do riskantních projektů, vytváří tlak na náročnost a kvalitu. Étos a kultura naší akademické obce jsou více než manažerské schopnosti jednotlivců, přízeň státu nebo umístění v nějakém žebříčku. Síla naší univerzity je uvnitř. A to máme vědět, toho si musíme vážít a o to musíme pečovat.

Naše univerzita nevznikla z vůle panovníka a přísně vzato ani z vůle státu – i když dnes si připomínáme přijetí jednoho z prvních zákonodárných aktů samostatného Československa, zákona o zřízení druhé české univerzity v Brně. Naše univerzita je ale především výsledkem desetiletí trvajícího zápasu českého obyvatelstva o založení své univerzity, zápasu, který má i lidskou oběť. Naši předkové, často z řad dělnictva a nižších středních vrstev, chtěli pro své děti to nejlepší – a to pro ně představovala univerzita. Toto úsilí, toto přesvědčení, tato prolitá krev, to je nesmírný vklad do založení naší univerzity – tím se může pyšnit málokterá vysokoškolská instituce na světě. Je to něco, před čím se musíme i po sto letech s úctou sklonit, co nás zavazuje, co máme mít na paměti a co musíme naplňovat.

Často jsem z tohoto místa (v aule univerzity) mluvil při slavnostních příležitostech k akademické obci. O ideji a funkci univerzit, o proměně vysokých

škola, o jejich vztahu ke státu a o jejich postavení ve společnosti. Dnes jsem aktivní také v politice, a díky svým politickým úlohám a funkcím tedy vidím univerzity ještě z jiného úhlu. A možná se budete divit, ale mně připadá jejich význam z toho vnějšího pohledu ještě důležitější.

Univerzita je jednou z nejstarších kontinuálně existujících institucí naší civilizace. Společnost dnes prochází obrovskými změnami, technologickými, komunikačními, s řadou sociálních a politických dopadů. Sledujeme paradox, kdy padají různá tabu a tradiční hodnoty, ale současně se zužuje svoboda. Jako bychom také ztráceli orientaci, nevěděli, co je pravda, která má vítězit, co je výmysl, co je ověřené tvrzení a co je jen dojem, pocit, jako by ve virtuálním světě už na ničem nezáleželo. V tomto prostředí musejí zůstat univerzity autonomním prostorem svobody, svobody slov a názorů, prostorem, kde neplatí ani politická korektnost, ani vůle vládnoucích, prostorem, kde se rozvíjí poznání na základě rozumu, metod, kde hledáme ověřitelnými postupy pravdy o světě a sobě samých. Prostorem, kde se spojuje svoboda s řádem a kde se další generace učí, co to znamená.

Jsou to univerzity, kde se v mnohém rozhoduje o budoucnosti naší země. Zda budeme vzdělanou, kritickou, otevřenou a svobodnou společností, nebo zakomplexovaným, uzavřeným a nesebevědomým národem. Zda budeme mít kvalifikované a vzdělané lidi, kteří obstojí v mezinárodní konkurenci. Zda budeme stačit v poznávání, v inovacích, v kompetencích těm nejlepším zemím světa. Na univerzitách se dnes vede zápas o kvalitu naší budoucnosti. A proto musíme univerzity chránit a rozvíjet, ať už na nich studujeme, pracujeme nebo o nich rozhodujeme. Je to náš společný úkol.

Svoje poděkování bych chtěl zakončit slovy prvního rektora naší univerzity Karla Engliše, ke kterému mám blízký vztah (mimo jiné) proto, že spojoval akademickou dráhu s veřejnou a politickou činností. Před sto lety rektor Engliš takto vymezil úkoly pro Masarykovu univerzitu: „Hrdě nese naše univerzita jméno prezidenta Masaryka, avšak právem jen tenkrát, bude-li žít a pracovat (...) v duchu jeho zásad. Pravdu hledat, pravdu říci milou i nemilou, na pravdě budovat osud člověka i národa, pravdu výše klásti než všechny zájmy a ničemu ji neobětovati nás učil profesor Masaryk (...) a to bude prvním heslem naší univerzity. Svoboda myšlení a svoboda přesvědčení budiž nám vůdčí ideou. (...) Avšak vědění a vzdělávání, veškerá osvěta je málo cenná, není-li provázena vnitřní opravdovostí a mravností. (...) Heslem tudíž bude, hledáme pravdu, ale chceme dobro, vychováváme nejen vzdělance, ale i charaktery a lidi. (...) Naše univerzita vzniká v době velké demokracie, a přejeme si, aby tato nesla pečeť jak ve vnitřních poměrech učitelů k studentstvu, tak ve svém poslání pro lid, učíc své syny pracovat pro tělesné, hmotné, duševní i mravní povznesení širokých vrstev lidových.“

Na tomto cíli, na tomto programu se ani po sto letech nic nezměnilo.

Cítím se dnes nejen poctěn, ale nově zavázán, abych ze všech svých sil přispíval a pomáhal k tomu, aby vznešené cíle Masarykovy univerzity byly naplňovány i v budoucnosti.

Petr Fiala (1964), politolog a politik, předseda Občanské demokratické strany, v letech 2004–2011 rektor Masarykovy univerzity.

U Medků

O setkávání přátel v bytě bratří Ivana a Mikuláše Medkových

V rozhlasovém pořadu ČRo z cyklu *Radiodokument* se připomněla rodinná tradice setkávání s přáteli v bytech na Letné, v Památníku osvobození, v Čejkovicích a zejména na Janáčkově nábřeží 49. Do rozděleného bytu Ivana a Mikuláše Medkových od konce 50. až do 70. let minulého století přicházeli skladatelé a hudebníci, spisovatelé, básníci, výtvarní umělci, historikové umění a další osobnosti. I přes nebezpečí, že sem vtrhne tajná policie a návštěvníky pozatýká a obviní z protistátní činnosti, které v té době reálně hrozilo, se tu odehrávaly debaty, posezení, tvořily plány, myslelo se a hovořilo opravdu svobodně. V této atmosféře vznikala či se jí později inspirovala významná hudební, výtvarná a literární díla. Pořad byl sestaven z volného vzpomínání lidí, kteří se těchto setkání účastnili, a je doplněn přepisem záznamu úvahy Mikuláše Medka o jeho díle. V pořadu hovořili: Ivan Medek, Josef Topol, Jiří Kuběna, Jan Koblasa, Petr Král, Stanislav Dvorský, Věra Nováková, Charlotta Kotíková, Eva Kosáková, Viktorie Medková a Tereza Jakšová.

Ivan Medek, muzikolog a novinář

Moje první vzpomínky jsou spojené s mými rodiči a s bratrem potud, že když ho přinesli domů – můj bratr Mikuláš byl o rok a čtvrt mladší než já –, tak táta mamince říkal: „Já jsem Ivánka naučil chodit.“ Tak mě postavil, já jsem samozřejmě ihned upadl, začal jsem rvát, Mikuláš začal taky rvát – tak to bylo naše seznámení. A pak jsme byli celý život spolu, celý život jsme si vypravovali a tohle jsem mu občas připomněl. Bydleli jsme v té době na Letné na rohu Dobrovského ulice a ulice Nad Rudolfovou štolou, do které ústí tunel letenský.

Jiří Kuběna, básník

Krátce před nástupem na Český Šternberk, byl jsem v časném létě, v červnu padesát sedm, jako obvykle na tři čtyři dny v Praze u Vaška Havla. V den odjezdu a pár hodin před odchodem na nádraží, byl takový slunný den, jsem přijal, třebaš nerad, ještě pozvání Jana Zábrany, tlumočené přes Václava, že nás vezme, že je to domluveno, k Mikuláši Medkovi na tehdejší Janáčkovo nábřeží 49. Že je to malíř

surrealistický a magický a že mne zvláště by mohl zajímat. Byl jsem nedůvěřivý a utahaný, nechťelo se mi už nikam, ale nakonec jsem šel.

Ivan Medek

Rodina, jako u každého člověka, to není žádná výjimka, rodina hraje obrovskou roli. Jednak ve vědomí toho člověka – i malého a potom pochopitelně i dospělého –, ale kromě toho v takovém tom pocitu, že člověk je vůči rodině nějakým způsobem zavázán. Svazuje vás. Nemůžete si dost dobře myslet „mně to je jedno, kdo byl můj dědeček, a mně je jedno, kdo byl můj tatínek a moje máma a podobně“ – není to jedno. Je to vždycky pocit odpovědnosti, nejenom vztah.

Josef Topol, básník a dramatik

Mně se stalo vlastně něco zázračného, že po mé premiéře, když mi nebylo ještě ani dvacet, se mi tehdy ozval jakýsi Václav Havel, o kterém jsem vůbec nic nevěděl, ani o jeho rodině, pouze se ozval po mé první hře, kterou zhlédl u E. F. Buriana. Přistoupil

jsem i na rande, u něho na nábřeží, a on mě seznámil především s Jiřím Kuběnou, brněnským básníkem, a ten mě jednoho dne vzal k Medkovi, když jako student kunsthistorie brněnské univerzity prováděl jednou v létě na Českém Šternberku. Zažil jsem tam starého pana hraběte a celou jeho rodinu, prostě mi tam jednou poskytli pokoj asi na týden. A Jiří Kuběna, občanským jménem Paukert, jedno odpoledne řekl: „Tady kousek, když půjdeme po hřebenu kopce, tak žije veliký malíř pražský,“ – nevěděl jsem o něm nic – jmenoval Mikuláše Medka.

Ivan Medek

V roce dvacet devět jsme se odstěhovali do nového bytu, který byl na Žižkově, na úpatí žižkovského kopce, kde bylo vojenské muzeum, tehdy se tomu

říkalo Památník národního osvobození, kde měl táta úřední byt, protože byl ředitelem toho muzea. A tam jsme pak bydleli až do roku třicet devět.

Jan Koblasa, sochař a malíř

Jiří Paukert Kuběna mně jednou řekl v roce 1958, v září: „Heleď, tady jste dva v Praze, který jsou stejného myšlení, zdá se mi. A ty ho musíš poznat, tedy Mikuláše Medka. Tak přijdeš, sejdem se u Národního divadla a půjdeme tam.“

Ivan Medek

Táta byl básník, spisovatel, kromě toho, že byl voják, ale voják byl z povolání, protože si to vojenství, to povolání přivezl z Ruska, ze Sibiře. Ale zůstal v podstatě velmi nevojácký, byl vždycky spíš básník.

Ivan (vlevo) a Mikuláš Medkovi, cca 1951.

A měl pochopitelně spoustu známých básníků. Mezi nimi byli lidé hodně zprava a i hodně zleva. S těmi zprava, což byl třeba Jaroslav Durych nebo Zdeněk Kalista, historik, s těmi seděl a vážně debatoval. S těmi zleva, takzvaně zleva, všechno to bylo velmi nepřesné a dneska bych to už vůbec o nikom z těch lidí nemohl říct, byli to například Halas a Seifert, s těmi se veselil, hádal do dlouhé a dlouhé noci.

Věra Nováková, malířka a sochařka

My jsme se s Mikulášem Medkem seznámili přes Jiřího Kuběnu, s kterým nás seznámil Josef Palivec, manžel Heleny Čapkové – Koželuhové a Palivcové. Když se vrátil Josef Palivec z kriminálu – po deseti letech – tak sem, do tohoto bytu za ním začali jezdit básníci, a mezi nimi Jiří Kuběna, který ho velice obdivoval. My jsme se nastěhovali k Heleně Čapkové právě v době zatčení Josefa Palivce, abychom zachránili byt. A od té doby tady bydlíme. A ten Jiří Kuběna prostě přišel také za námi, my jsme bydleli o patro výš, a po tom seznámení nám řekl: „Musíte poznat Mikuláše Medka.“

Ivan Medek

Táta přišel třeba ve dvanáct v noci a povídá mamince: „Evičko, přiveď jsem kamarády.“ A maminka už věděla, o co jde, tak otevřela ledničku, kde měla vždycky připravené nějaké párky a pár takovejhle věcí, protože samozřejmě přišli z hospody, byli hladoví. A seděli u nás třeba až do rána. A seděli třeba i dýl. Pořád povídali, nikdy nevysypávali popelníky, táta kouřil doutníky a oni cigarety, hádali se, nikdy ale ne tak vážně, aby z toho něco bylo, aby z toho byly nějaké následky. To bylo vůbec zajímavé pro první republiku – ty debaty byly nekonečně ostré, ty kraje, na kterých ti lidé stáli, byly zcela vyhraněné, ale nikdy nikoho nenapadlo, že by mohl jít a toho druhého třeba udat nebo mu škodit u nakladatele nebo ho pomluvit. Tou debatou, která vrcholila například tím, že u Paukertů zbořili kamna, tou to skončilo.

Petr Král, básník a esejista

Ani vlastně nevím, kdy jsme se viděli poprvé, ale bylo to v tom chumlu pražskejch postsurrealistů v šedesátých letech nebo úplně na konci padesátých, v devětapadesátém. No a bylo to asi u něj, já ho vlastně nevidím nikde jinde než u něj v tom bytě na nábřeží Legií.

Ivan Medek

Ta svoboda a důvěra mezi těmi lidmi byla neuvěřitelná. Ale my jsme tohle nevěděli a rozčilovalo nás to, že básníci jsou u nás pořád. A promýšleli jsme způsob, jak je dostat z toho bytu pryč. Tak jsme si vymysleli třeba, že natáhneme z dvorku hadici na zalévání kytěk a stromů, které tam byly, a že je vyplavíme z toho bytu. Samozřejmě se nám to nepovedlo nikdy a nikdy jsme to ani neuskutečnili, ale měli jsme to velmi pečlivě rozmyšlené, seděli jsme na kanapi a uvažovali jsme, jak ty hadice potáhneme nahoru a jak to zaměříme tam do knihovny, kde seděli nad těmi obrovskými popelníky plnými popela.

Stanislav Dvorský, básník a esejista

Bylo to koncem roku 1959, a buď jsme tam s Petrem Králem byli vůbec poprvé společně, anebo nějak krátce po sobě, to si už dneska nejsem úplně jistý. Ale v každém případě to bylo poté, co jsme se seznámili s Vratislavem Effenbergrem, tam jsme byli společně, a ten nás vlastně na Mikuláše Medka navigoval.

Ivan Medek

Němci napochodovali 15. března třicet devět do Prahy a zabrali ten náš byt na Žižkově. Naštěstí už jsme měli tehdy ten dům, chalupu v Čejkovicích, tak jsme odjeli tam. V únoru roku čtyřicet dostala maminka do Čejkovic telegram z gestapa, aby přijela do Prahy a do čtyřiaadvaceti hodin ten byt vyklidila. Ale maminka byla hazardér. Přijela do Prahy, zavolala na špeditérskou firmu Holan a řekla jim, ať přijedou na Žižkov do toho čísla 1300, číslo

popisné, že tam je byt v druhém patře – kde teda nám Němci na těch čtyřadvacet hodin otevřeli ten byt –, a všechno, co je v tom bytě, aby naložili do těch stěhovacích vozů. To znamená knihy, šaty, všechn nábytek, sklo, prostě všechno, tam to nešlo dopředu nějak připravit. A oni tehdy řekli: „Milostivá paní, a kam to povežeme?“ A ona povídá: „No, to já nevím. Já musím teprve nějaký byt najít.“

Charlotta Kotíková, historička umění

Já si na to pamatuju ještě z dob, kdy tam žila jejich maminka, paní Eva Medková. To příbuzenstvo je takový, že paní Eva, rozená Slavičková, byla dcera Antonína Slavička a Míly Masarykové – Brynychov, Slavičkov, Masarykov. Babička to všechno zavinila... No a Eva měla jako druhého manžela generála Rudolfa Medka a měli dvě děti – a dokonce, myslím, že měli i třetí, dcerku... A pak měli Ivana a Mikuláše.

Ivan Medek

A maminka šla na kafe k babičce, ke své mamince, která bydlela ve Všehrdově ulici na Malé Straně, a říkala jí, o co jde. A babička jí řekla: „Tady se tak podívej po Smíchově, tady možná nějaký

byty budou.“ A maminka odtamtud šla pár metrů, zahrnula na nábreží, které se tehdy jmenovalo Pekařovo nábreží, a tam vidí cedulku, že tam je byt k pronajmutí, šla nahoru, viděla, že to je pět velikánských pokojů, tak to hned na místě vyřídila, zavolala tomu Holanovi a oni to tam nastěhovali a hned to tam nechali a bylo. Ten byt byl zřejmě po nějaké židovské rodině, která musela narychlo emigrovat, to jsme se nikdy nedozvěděli, to nám říkali jenom ti lidé tam kolem, a byl do té míry veliký, že se tam všechno vešlo. Když jsme tam poprvé přišli, tak nám maminka říkala: „Kluci, musíme to tady vydržet do konce války.“ No, bydleli jsme tam, respektive moje rodina tam bydlela do roku devadesát pět. Tedy trošku víc než do konce války.

Josef Topol

No já jsem měl někdy v životě potíže s někým se sbližovat. S Mikulášem, myslím, jsme si padli takříkajíc do oka při prvním setkání, a hned vzápětí jsem ho začal navštěvovat v Praze. V bytě na smíchovském nábreží, kde tehdy žil, a tam jsem už zastihl jeho obrazy. Dostávalo se mi často i té pocty, že jsem tam mohl sedávat a viděl jsem třeba, jak ty obrazy vznikají, tím jak jsem tam opakovaně chodil –

Herberta Masaryková,
Charlotta Kotíková, Dashrath Patel,
Mikuláš Medek a Josef Istler v bytě
na Janáčkově nábreží, 50. léta.

prostě chodíval jsem tam, chodíval, a vlastně jsme se s Mikulášem provázeli až do konce...

Jan Koblasa

Bylo to v tom jejich bytě na nábreží, v temném domě, a v takovém rozděleném bytě – měl to rozdělený s bratrem Ivanem a jeho rodinou, takže on tam měl jednu velkou místnost a potom tam měl takovou chodbu, která byla zimprovizovaná na kuchyň, a záchod měli společně a koupelnu. No a tak jste prošel tímhletem temnem a najednou jste vešel do místnosti, kde byly jeho obrazy, a mně bylo hned jasné, že měl Kuběna pravdu a že si padnem do oka. A to se nám taky přihodilo.

Věra Nováková

My jsme vlastně byli jedna generace. Mikuláš byl stejně starý jako Pavel, já jsem byla stejně stará jako Emila. A Mikuláš byl vyhozen z UMPRUM v roce čtyřicet devět při těch studentských komunistických prověrkách, a my jsme byli v téže době vyhozený z Akademie z těch samých důvodů. Takže jsme vlastně byli taková jedna generace a měli jsme analogický osudy.

Jiří Kuběna

Mikuláš Medek, jako tehdy režimem naprosto ignorovaný malíř, zcela bez oficiálních zakázek a mimo jakoukoliv agilitu svazovou či další, byl v komunistickém Československu té doby existencí dost paradoxní. Ze sociálního hlediska vlastně příživnickou, ne-li rovnou neexistující. Byl to takzvaný živel. A nebýt jeho poklidného života rodinného, byl vlastně desperátem, ztracenou existencí. Naštěstí tu ale byla Emila, zaměstnaná tehdy, pokud vím, jako dost vytěžovaná fotografka jedné pražské renomované kulturní instituce, a byla tu též – v době našeho seznámení – malá Eva, řečená podle jedné francouzské literární hrdinky, myslím Sartrovy, Iviš, tehdy bezprostředně v předškolním věku, takže Mikuláš, aspoň pro úřady v občanském průkazu, mohl mít uveden jako zaměstnanecký statut muž v domácnosti.

Eva Kosáková, historička umění

Moji rodiče byli malíř Mikuláš Medek a fotografka Emila Medková. Narodila jsem se sedm let po válce a moji rodiče mě měli u sebe velmi krátce. Až do šesti let mě vychovávala babička. Ale možná jsem si víc užila, když jsem každý víkend jezdila k rodičům – jako by to bylo obráceně, že se dneska jezdí na víkend k babičce, tak já jsem byla přes týden u babičky a pak tedy u rodičů, a možná jsem potom intenzivněji vnímala ty soboty, neděle.

Jiří Kuběna

Jako muž v domácnosti a něžný, ale i věcný a důsledný táta žil v té své dopolední i poobední volnosti s Iviškou, jež chodila do školy a ze školy anebo hrát si s dětmi k sousedům či ven na ulici, ve výtečné symbióze. Iviška mu nejen nevadila v tvorbě, naopak ho mnohokrát inspirovala. A to často u klíčových dětských obrazů, třeba těch rilkovských s míčem či švihadlem, po Emile určitě nejčastěji. Iviška byla ostatně hodná, nebyly s ní problémy. A byla, odchována ateliérovými návštěvami čím dál častějšími, neobyčejně komunikativní, ve všelijakých hrách s armádou různých strýců a tet, když bylo třeba a když se namanulo.

Petr Král

Pro mě to byl takovej, a možná nejvýznamnější vůbec, tajnej střed tehdejší Prahy. Všude kolem bylo spíš mrtvo, nic se nesmělo nebo skoro nic se nesmělo, no a u toho Mikuláše se odehrávalo leccos bytostně svou povahou zakázaného. Ne, že by se tam odehrávaly nějaký orgie – no tak pilo se tam dost, ale spíš tam byla sranda, která nikde jinde nebyla, a taky se tam myslelo víc nebo jinak, než se myslelo venku.

Charlotta Kotíková

Máma jezdila hodně na Varšavskou jeseň do Polska a Varšavská jeseň byl jeden z takových výjimečných festivalů, kde byla možnost se seznámit s tvorbou jak z východního bloku, tak ze západního bloku.

A u těch Medků to bylo takový, že se třeba vždycky mluvilo o určitý výstavě nebo určitý návštěvě. No tak třeba když přijela Dora Ashton z New Yorku nebo Luigi Nono nebo Restani z Paříže, tak prostě se tam sešli. To bylo takový místo, kam tihleti návštěvníci chodili, protože se dozvídali o neoficiálním umění.

Eva Kosáková

A je zajímavé, že třeba za ním chodilo hrozně moc hudebníků a hudebních skladatelů, ale kupodivu ne tak, že by je přivedl Ivan Medek, ale dostali se k nám přes Herbertu Masarykovou, která pracovala také jako hudební vědec, a její dcera Charlotta Pocheová Kotíková posléze měla mnoho přátel mezi hudebníky, ale i mezi výtvarníky. A tak se k nám tito lidé takto dostávali. Byl to třeba skladatel Patkowski z Polska nebo Krzysztof Penderecki nebo Luigi Nono, ten byl častým návštěvníkem.

Charlotta Kotíková

Máma, Herberta Masaryková, byla pianistka a stýkala se hodně s Ivanem, hodně mluvila s Ivanem jednak o koncertech, jednak o hudbě, jednak o Talichovi, protože oba znali dobře Václava Talicha a máma psala jeho monografii. Ale mámina sestra Anna byla kunsthistorička, no a mámin manžel, tedy můj otec, doktor Emanuel Poche byl taky kunsthistorik, takže to bylo propojený, prostě ty světy byly propojený, ten hudební i ten vizuální. No, a protože já jsem studovala kunsthistorii a zajímala jsem se o současný umění, tak jsem vlastně hodně tíhla k té linii mikulášovský, protože tam jsem se dozvídala spoustu věcí. Ty informace ke mně přicházely právě přes Mikuláše, kde se soustřeďovalo hodně dění pozdních padesátých a začátku šedesátých let. Mikuláš Medek byl výrazná osobnost a Emila Medková, fotografa, jeho paní, taky. Spíš bych řekla, že lidi tíhli k němu a on vytvářel určitou kulturní situaci, takový okruh i tím, že toho spoustu znal, ale taky tím, že byl velice vtipný. Oni oba teda, Ivan i Mikuláš, měli určitéj smysl pro humor, ktorej byl výjimečnej, velice suchej, ta-

kovej krátkej, ale vždycky to tu situaci oslovilo úplně přesně, to bylo vždycky jako *on the dot*.

Eva Kosáková

Pak samozřejmě k nám chodilo v šedesátých letech hodně lidí, jako třeba Josef Hiršal a Bohunka Grögerová s Jiřím Kolářem, od nich jsem většinou dostávala knížky, které dělali – oni se dost tehdy, Hiršal s Kolářem, živili tím, že dělali knížky pro děti nebo překládali Ezopovy bajky a Kolář dělal ilustrace –, tak jsem potom tyhle knížky od nich dostávala. Chodil k nám Emanuel Frynta, ten zase pro mě skládal takové různé básničky. Pak k nám občas také zašel Jan Patočka, který s sebou přiváděl různé zahraniční filozofy, například Waltera Böhme, a můj táta, který z války samozřejmě uměl trochu německy, ale ne zas nějak precizně, ačkoliv mu normální mluvení němčinou dělalo problémy, tak kupodivu ve chvíli, kdy debatovali o filozofických otázkách, tak se mu to dařilo formulovat i v té němčině, překvapivě.

Stanislav Dvorský

Pamatuju si, že tam jednou bylo takové setkání, na kterém byl přítomen Josef Hiršal, a byl tam taky vedle Mikuláše i jeho bratr Ivan Medek. A byla to taková docela pro mě důležitá rozprava o rodících se možnostech vůbec nějak publikovat, a do jaké míry

Ivan Medek, Václav Talich a Josef Vlach, leden 1958.

má člověk o to usilovat na veřejnost vystoupit a do jaké míry je třeba být opatrný, řekněme, vzhledem ke kontextu, do jakého by se mohl člověk dostávat, protože to vždycky nebylo na přelomu padesátých a šedesátých let tak jednoduché... No a tam pro mě důležitou větu vyslovil Hiršal, že to, co nevyjde na veřejnost teď, kdy to vzniká, tak jako by nebylo.

Eva Kosáková

Vím, že jsme pro ně taky pořádali – dneska by to asi bylo normální, ale tehdy to tak nebylo – hostiny, protože můj táta strašně rád vařil a měl takovou představu, že musí těm cizincům ukázat nějaké české jídlo. Tak jsme třeba dělali „Husí hody u Medků“, právě když přijel Luigi Nono, a Koblasa tam byl taky, tak se dělaly velké husí hody.

Petr Král

Já jsem tam chodil hlavně si povídat s Mikulášem, a nebyl jsem samozřejmě sám, on prostě myslel celým tělem, a nervama hlavně, nervama, který jsou přímo napojený na imaginaci: a on na nic nereagoval banálně, podobně jako říkal, že když četl Kafkův *Proces*, tak že z toho dostal třídenní horečku, tak stejně bezprostředně a že se to tomu, kdo to slyšel, zařízlo do nervů, mluvil o všech svých zážitcích. Nebo taky se mu ztělesňovaly myšlenky v představy okamžité, takže když jsme mluvili třeba o tom, co je zneklidnění, znepokojení, tak on to hned viděl, říkal: „No to je jako když jdeš lesem a prodíráš se mlázím a tam najednou najdeš hromádku peří.“ To nebylo, že tam jako nějaká koroptev nechala peří, to byl prostě obraz, velmi fyzický, do kterýho se mu ztělesnily myšlenky a pocity zároveň, což je i podstatná vlastnost jeho obrazů, který jsou v té surrealistický tradici vlastně velmi neobvykle fyzický, smyslový a fyzický.

Jan Koblasa

Nesmí se zapomenout, že to byly padesátý léta, konec padesátých let, kdy se ještě v podstatě leccos nesmělo, a tedy to, co jsme dělali my, tak to se vů-

bec nesmělo. A najít někoho, s nímž se o tom dá hovořit, nebylo snadné, protože třeba na Akademii, když jsem byl, tak to mě nesmělo ani napadnout s panem profesorem si o něčem takovém pohovořit anebo se spolužáky, protože těm se zdálo vesměs v pořádku, že se dělá socialistický realismus, a to byl taky zdroj jejich obživy a tím pádem to bylo všechno v pořádku. No a v týchletý době celkového hrozného nepořádku najít někoho, se kterým se dá opravdu hovořit, což se mi s Mikulášem stalo, tak to byl pro mě hotový zázrak. A k ovlivňování samozřejmě došlo, protože já jsem ho hned přijal za svého učitele a z toho se stala potom taková, my jsme tomu říkali dílna nebo ještě spíš jakési chemické laboratorium, ve kterém jsme propracovávali další teorie a ideje... Takže se tam scházeli lidi a to byla taková podvrtná činnost.

Petr Král

My jsme na každý to dílo byli všichni strašně zvědaví. Od obrazu k obrazu vznikalo něco úžasného, tím úžasnějšího, že okolní svět o tom nevěděl, že Mikuláš to tenkrát vlastně dělal, skoro bych řekl, načerno, protože on neměl žádný společenský status, on byl muž v domácnosti, ale ne registrovaný výtvarník, a dokonce měl nějaký dozory nad sebou. To přispívalo tomu mýtu a magickému vyzařování toho díla, který teda bylo úžasný v té době, co jsem tam chodil. To asi bylo jeho nejvíc tvůrčí stadium, a nejvíc, nejvýrazněji se měnilo od díla k dílu. A kolem toho byly zase další historky. Mikuláš živil určitý mýty, neboť on myslel trochu myticky, hned vytvářel nějaké mýty kolem sebe. Takže třeba říkal, že ty obrazy stále víc spočívaly v jakýmsi zraňování povrchů pláten, barevných vrstev, do kterých se pak i rylo nebo on ryl štětcem a švihal do nich provázkem a všechno možný. A když to líčil – tu metodu –, tak říkal: „No a když to švihám tím provázkem, tak občas švihnu sám sebe.“ A prostě se to hned rozvíjelo k mýtu Mikuláše jako obnaženého svatého nebo jak se to jmenuje – *Nahý v trní* a další nádherné obrazy.

Eva Kosáková

Když jsem byla v první třídě, tak jak to bylo tehdy zvykem, chodily učitelky do rodin se podívat, v jakém prostředí děti vyrůstají. K nám přišla paní učitelka Žofie Fuksíková. Rodiče jí dali kávu, posadili ji pod obraz a ona se začala rozhlížet. A bylo vidět, jak v ní narůstá nějaké napětí, nějaký vztek, a řekla, že zavolá sociálku, že není možné, aby dítě vyrůstalo v takovém prostředí, kde jsou takové zvrhlé obrazy jako rozřezaná břicha a podobně. A pak mě tedy rodiče odeslali někam si hrát a nějakým způsobem tu paní učitelku zpracovali. A paní učitelka, když odcházela, tak již byla klidná. Pravděpodobně jí řekli, že už vlastně to období rozřezaných břich skončilo, protože v tu dobu už můj táta maloval dětské hry, a to už jí takovým způsobem nevadilo.

Viktorie Medková, dcera Ivana Medka

Jmenuji se Viktorie Medková, jsem první dcera Ljuby a Ivana Medkových. Narodila jsem se v roce 1950. Maminka byla vynikající klavíristka a koncertovala prakticky až do té doby, než se jí narodily tři děti. No a přátelé, kteří k nám chodili – tak pro tatínka asi byl nejdůležitější Václav Talich, se kterým nejen spolupracoval, ale měli spolu i krásný přátelský vztah, a dokonce, to se musím trochu pochlubit, Václav Talich byl můj kmotr u křtu. Potom v době, kdy otec pracoval v České filharmonii, tak se stýkal s umělci. Přátelil se s Karlem Ančerlem a později s Václavem Neumannem, a myslím, že oni trávili večery společně na koncertech a potom se třeba sešli v nějaké hospůdce a povídali si. Takže já se přiznám, že jsem třeba Karla Ančerla nebo Václava Neumanna v bytě nezažila často, ale spíš si myslím, že to probíhalo v těch koncertních sálech – v Rudolfinu, v Obecním domě, tam trávil otec potom celé večery, když byl zaměstnaný v České filharmonii a i ve FOKu pracoval taky jednu dobu.

Tereza Jakšová, dcera Ivana Medka

V tom bytě jsme bydleli rozděleně – ten byt byl vždycky rozdělený pro dvě a více rodin. V zadní části bydlel Mikuláš ve dvou pokojích, my jsme bydleli ve třech pokojích s rodiči a ten byt dohromady měl 160 metrů čtverečních, takže byl velice prostorný. No a tam se scházela velmi dobrá společnost. U Mikuláše víc výtvarníků, u nás literáti, hudebníci, hodně z duchovní společnosti, z křesťanské společnosti. V šedesátých letech k nám přicházela spousta kněží, kteří právě vyšli z kriminálu – což nám dětem, kterým bylo kolem osmi desíti dvanácti let, přišlo úplně normální, že pán, který přišel, nedávno opustil kriminál. Takže to byla společnost velmi kvalitní a řekla bych, v té době naprosto duchovní elita. Ale ta společnost se kolikrát prolínala a byla propojená, takže úplně říct, že u Mikuláše se scházeli výtvarníci a u nás spíš duchovní společnost, to by asi tak z toho pohledu dneska nešlo.

Jan Koblasa

No a s Ivanem Medkem jsme se tam vídali velice často, samozřejmě, protože to jsme probírali s Ivanem věci nejenom kolem hudby, ale také náboženství. Co tehdy všechno se nesmělo, tak jsme dělali. A já jsem k nim jezdil i do toho jejich letního domu na Sázavu, do Čejkovic, byl jsem tam taky se rozloučit, když mě vzali na vojnu, při kubánský revoluci, to bylo hrozný, tak tam jsem se u nich byl rozloučit a – jak říkám, my jsme byli rodina.

Tereza Jakšová

Z těch lidí, které si osobně pamatuji, tak to byl Aťa Mandl, Antonín Bradna, byl to pater Josef Zvěřina, byl to Bonaventura Bouše, který nás nesmírně všechny ovlivnil. Ale bylo to společenství obrovsky ekumenické, protože tam přicházelo spousta mladých evangelíků v té době – Jan Tydlitát, Honza Litomiský – a tam se debatovalo, diskutovalo, ale oni vlastně tvořili i různé ekumenické plány, myšlenky, které my jsme jako děti často nechápali, ale

oni nás brali mezi sebe, sedávali jsme s nimi i dlouho do noci, hodně se kouřilo, moc se nepilo, protože byla chudá doba. Když jsme si o těch letech povídali s Adou Fryntovou, manželkou Emanuela Frynty, kteří k nám taky chodívali, tak ta říkala: „Sedělo se dlouho do noci, ale pila se často jenom voda, protože na nic jiného nebyly peníze.“ To byla šedesátá léta.

Eva Kosáková

Bohužel si nepamatuju, o čem si tam ti lidé povídali, ale vím jenom, že mně to jako dítěti hrozně vadilo, protože všichni strašně kouřili. A protože nechtěli, aby jejich rozhovor byl slyšet venku, tak byla zavřená okna, a když ve dvě nebo ve tři v noci odcházeli, tak jsme byli všichni polodušení tím kouřem. Takže zážitky jsou velmi subjektivní.

Josef Topol

Bylo období, kdy po Mikulášovi pes neštěk; a žili opravdu v bídě. Ale najednou pak zas bylo období, kdy šel strašně rychle do módy. Hlavně z ciziny sem začali příjíždět kupci, což jsme byli všichni jeho přátelé rádi, protože se vymkli bídě, v který žili. Západ-

Aťa Mandl a Ivan Medek, Český Šternberk, 60. léta.

ní Němci a Italové a Švýčari a už Američani a tak dál – najednou se mu začali hrnout, prostě netrhly se dveře. A Mikuláše si pamatuju, jak vlastně až nostalgicky vzpomínal na tu chudobu a na tu samotu, protože mu tam najednou vpadlo několik lidí, takoví ti povolání – kunsthistorici a výtvarní kritici –, a teď mu začali rozebírat ty obrazy. A o každé skvrně, o každém čtverečku, šipce vedli dalekosáhlé úvahy, jako co to znamená. No snad mu neuškodím, když řeknu, což mi často svěřoval, že on se prostě rychle třeba opil, aby to nevnímal, a utek. Utek z toho, protože to pitvání, ty analýzy, to nesnášel. Několikrát mi říkal: „To já už bych nic nenamaloval, kdybych si myslel, že k tomu přistupuju s tím záměrem, že každá skvrna něco vobnáší, něco znamená.“

Eva Kosáková

V podstatě mi přijde, že se ta situace velmi opakovala. Ivan vzpomíná, jak měli chuť vzít hadici s vodou a ty lidi všesky vystříkat, a já jsem pak zjistila, že jsem měla podobný nápady nějakým způsobem ty lidi vypudit, protože se stávalo, že tam zůstali spát do druhého dne a já jsem potřebovala jít do školy – a člověk vstal a najednou tam byli cizí lidi v bytě, a mně to teda dost vadilo, musím říct. Já si pamatuju, co jsem jednou udělala, když mě tak strašně štválo, že tam byl dlouho Josef Topol. A Josef Topol byl takový ten typ, co třeba dlouho mlčel. Něco řek a pak zase mlčel. Já jsem něco strašně potřebovala řešit s tátou a on tam pořád byl, a tak jsem vzala nůž a hodila jsem ho po něm a on se zapíchl do štaflí na stojanu. A vím, že z toho byl Josef strašně vyděšený – jak to, že desetiletý dítě po něm mrskně nůž. To bylo jako hodně, no, ale celej život si to pamatoval...

Josef Topol

Poslední léta jeho života jsem ho navštěvoval na Letné, kde konečně dostal ateliér. Celej život to neměl, ale pak v Letohradské ulici konečně zas zásluhou Emily dostal ateliér, kde v podstatě dosloužil. Byl to nádherný ateliér, ale nikdy, myslím, tam nebyl

šťastný – ten ateliér totiž kdysi patřil pověstnému malíři Čumpelíkovi, to je mistr stalinských pláten. Hned přes chodbu, v tom podkroví, byl druhý ateliér. Ten zas patřil Otakaru Švecovi, sochaři, autorovi Stalinova pomníku na Letné. A mně se Mikuláš párkrát svěřoval, proč tam nemůže být šťastnej, že myslí, že ho tam chodí strašit. Tam třeba v tom činžáku bylo občas něco s potrubím, tak se ozývalo, ty útroby, až nahoru, a on říkal, to je ten Čumpelík nebo ten Švec, který tam spáchal navíc ještě sebevraždu, naproti, přes chodbu. A sice tam ještě vytvořil svoje veliké obrazy, ale šťastný tam, myslím, nebyl.

Josef Topol

V životě pouze párkrát jsem měl malinko pocit, že jsem potkal génia. O Mikulášovi si to myslím. Mikuláš byl člověk, ktorej měl obrovské přehled, o literatuře, o filozofii, s ním byla rozkoš, radost o čemkoliv si povídat. To nebyl malíř prostáček, ktorej by jenom maloval a nic okolo nevnímal. A taky žil namouduši osudem své země, to byl člověk velice lidský, s obrovským smyslem pro humor, já jsem se nikdy tak nenasmál. Proto jsem zmínil, že myslím, že měl tu pečeť génia, podle mých představ – člověk těchto hodnot se od obyčejných lidí liší hlavně tím, že se s ním nikdy nenudíte.

Eva Kosáková

No, pak teda v sedmdesátých letech, když už byl hodně těžce nemocnej, tak už za ním tolik lidí nechodilo, protože měl tak těžkou cukrovku, že si musel třikrát denně píchat inzulin, a do toho se přidal rozpad kostí a žaludek. Měl takovou zvláštní věc, kterou jsme nedávno vyhodili – udělali mu sádrový lůžko speciálně na míru, on tomu říkal Záhořovo lože, protože měl tak strašný bolesti zad, a když v tom ležel, tak to bylo horší než jinak. A vlastně řešil to potom tím, že jed hrozně moc brufenů, zapíjel to vodkou, a pak mu vlastně proděravěl žaludek a už ani operace ho nezachránila. Byl úplně pryč, v sedmačtyřiceti letech.

Ivan Medek

Mikuláš umřel za hrozných podmínek. Protože byl těžce nemocný – měl dlouhou dobu cukrovku, zlomil si nohu v krčku, ta noha špatně srostla, nechtěl bych říct doslova vinou lékařů, ale v každém případě vinou toho, že nedostal včas dietu a nedostal včas kalcium a takové ty věci, které jsou řekněme elementární. Později si zlomil ještě druhou nohu v krčku a dostal krvácení do žaludku. Umřel vlastně na perforaci žaludeční stěny, na krvácení. A když umíral – to mně potom říkali doktoři a jeho spolupacienti, že pan Medek byl takový divný člověk, že pořád se jenom omlouval těm spolupacientům v tom pokoji, kde jich bylo asi šest nebo osm, že je svým umíráním obtěžuje, aby mu to laskavě odpustili.

Tereza Jakšová

Velmi často k nám chodívali Martin Turnovský, Ivan Moravec, Jan Panenka, to byli osobní přátelé. Panenkovi si posléze koupili domek v Českém Šternberku naproti nám přes kopec, takže to jsme se pak scházeli i s mladými Panenkovými. My jsme mezi těmi dětmi těch výtvarníků, hudebníků měli osobní přátele, protože dcera Ivana Moravce Ivuška Moravcová byla naše velká kamarádka. Ivan Moravec k nám chodíval dělat takzvané přehrávky. Než měl vystoupení, koncert, tak pozval pár přátel včetně našeho táty, od kterých potřeboval kritiku, a dělala se přehrávka. Muselo být absolutní ticho v celém bytě a Ivan hrál, a posléze se debatovalo o tom, jaké to bylo, a pak on měl teprve koncert. Takže to si pamatuji, to byla taková exkluzivní setkání, ale také častá. Chodila k nám i řada kunsthistoriků: Antonín Hartmann, Lída Kybalová, s dcerou Lídou Kybalové jsem posléze studovala, chodily jsme spolu do skautu. Takže ono se to tak jako prolínalo, že zase děti přátel našich rodičů byly našimi kamarády.

Ivan Medek

No a nakonec toho všeho se stala ta podivná věc, pro kterou dodnes spousta lidí u nás prostě nemá

pořádné jméno, a to byla Charta. Vlastní impuls, to znamená proces s těmi hudebníky z Plastic People, ten se mně dodnes zdá jakoby zástupný, i když v tom základním, úvodním prohlášení hraje hlavní roli. Když jsem dostal ten text, který mně přinesl Jiří Němec, pamatuji se, do kavárny U Nováků ve Vodičkově ulici, a povídá mi „přečti si to“, v prosinci 76, já jsem si to přečetl a povídám: „Já to podepíšu, přestože já ty Plastiky vlastně nemám rád. Přesně řečeno – ne, nemám rád, ale není to moje věc. Není to můj druh hudby, já tomu nerozumím, já jsem jinde. Ale pakliže začnou něco někomu zakazovat, tak je mně úplně jedno, jestli je to člověk, se kterým souhlasím nebo ne, protože to je, jako by to zakazovali mně. Jednou zakážou někomu, s kým souhlasím, vzápětí někomu, s kým nesouhlasím, a nakonec to zakážou všem.“ Tak jsem to podepsal. Povídám Jirkovi Němcovi, já si říkám v duchu jednu věc: „Mně umřel táta, mně umřela maminka, mně umřel bratr. Kdyby tady byli, tak by to všichni podepsali. Já to podepisuju za víc lidí. Já to nepodepisuju jenom sám za sebe. Tady to máš!“

Ivan Medek

Ta vlastní emigrace byla samozřejmě spojena s rozhodnutím a s uvážením celé mé tehdejší rodiny. Měl jsem první ženu a tři děti. Ty byly tehdy už dospělé. To mně moji situaci značně ulehčovalo – a všichni, celá rodina, s tím souhlasili. Loučil jsem se s nimi v Praze individuálně, s každým zvlášť, a se synem, který byl tehdy na vojně na Slovensku, jsem se přijel rozloučit tam. Pamatuji si, to bylo moc hezké, koupili jsme si flašku vína, chodili po poli, debatovali, samozřejmě nadávali na režim. A on povídá: „Táto, myslíš, že se někdy uvidíme?“ Já jsem říkal: „No, když dá Pán Bůh, tak se uvidíme.“ Ale upřímně řečeno, ani on, ani já jsme si nepředstavovali, že se uvidíme. Pak to naštěstí dobře dopadlo.

* * *

*V roce 1969 promluvil malíř **Mikuláš Medek** v Českém rozhlase v pořadu Rozhovory o kultuře:*

Ty první obrazy, který vlastně byly jakoby rozmetaný biologický prvky po úplně indiferentní ploše obrazu, to bylo něco takového jako ohledávání světa. Ohledávání světa v jeho dílčích částkách. Jeho útržcích, zlomcích, ano? To druhé období po osmačtyřicátém roce, to bylo v podstatě období, kdy se jednotlivý zlomky reality, v tomto případě biologický reality, spojovaly v určitý prvky, v určitý konfigurace, který už na sebe braly jevovou podobu. Protože to první období, tam opticky reálné nebylo nic, to byly abstraktní tvary, který byly odvozený z biologických struktur. V tom druhém období se tyhle biologický struktury jako by srazily a vytvořily takový fenomény reality, ovšem zase jenom v jejich zlomcích. Ovšem už takovým způsobem, že byly čitelný v optický jevový zkušenosti. To třetí období, po roce padesát jedna, tam se stupňovala tahle tendence k tomu, že z prvků reality, už jevově čitelných, se stala v podstatě figura, a ta figura byla nositelem určitého pocitu ze světa. Pocitu tísně, hořkosti. Tahle figura se ovšem kolem roku padesát osm začíná v obraze organizovat zcela jiným způsobem a začíná ztrácet pozvolna zas takovou tu bezprostřední čitelnost. Zvýrazňuje se v ní ta psychická aktivnost obrazu. Od té doby ten vývoj nějak jde až k těm posledním věcem, který jsou zase trošičku jiný, tady v těch obrazech se jedná o konstrukci určitých psychických událostí nebo psychických situací. Zrovna tak jako ten atom je opticky nepoznatelný a existuje v realitě a lze z něho sestavit přesný model, tak lze sestavit, podle mého názoru, přesný model psychické události na základě určitých metod imaginace a pomocí výtvarných prostředků.

Rozhlasový dokument, publikovaný v roce 2018. Autor: Jiří Vondráček; dramaturgie: Eva Nachmilnerová; zvukový mistr: Roman Špála. Redakce Kontextů děkuje Jiřímu Vondráčkovi za přepis pořadu (při přepisu mluveného slova mírně upraveno) a Evě Kosákové, Adéle Procházkové a Heleně Medkové za poskytnuté fotografie.

„Obdivuji se přírodě, její dokonalosti a její proměnlivosti“

Pozapomenutý brněnský fotograf Adolf Rossi

LUKÁŠ BÁRTL

Adolf Rossi patří k zajímavým a dosud opomíjeným osobnostem československé amatérské fotografie (obr. 1). Za svého života se totiž do fotografické komunity příliš nezačlenil, a jeho tvorba tak měla spíše privátní ráz. Rossi své fotografie pořizoval především pro vlastní potěšení, domácím výstavám a jiným formám konfrontace vlastního díla se spíše vyhýbal. Inspiraci povětšinou nehledal při rozhovorech s kolegy z branže nebo při návštěvách výstav, ale nejčastěji ve fotografických časopisech či knihách a především pak v katalogích mezinárodních fotografických salonů, které obesílal s nevídanou intenzitou a zápallem. Zde, pod rouškou určité anonymity, svá díla konfrontoval s pracemi ostatních autorů z různých konců světa a dosáhl velkých úspěchů.

Opravdu výjimečná je ale Rossiho práce z jiného důvodu. Brněnský autor byl neobyčejný systematik a pořádkumilovný člověk. Své fotografie, katalogy mezinárodních salonů a na nich získaná ocenění téměř po celou dobu svého zájmu o fotografii pečlivě archivoval. Jeho archiv, dodnes pietně zachovaný díky laskavé péči Zdeňka Rossiho, synovce autora, nám tak poskytuje nebyvale detailní pohled do „kuchyně“ amatérského fotografa od konce čtyřicátých let až do roku 1967. Rossiho archiv je tak opravdu jakýmsi „skanzenem“ myšlení a způsobu práce amatérských fotografů dané doby, a to nejen v rámci našeho prostředí – proto se následující text

Obr. 1: Adolf Rossi, autoportrét, 1952.

myslím dá s určitými odchylkami dobře aplikovat na amatérskou fotografii obecně.

Stojíme-li před nesmírně rozsáhlým a pestrým dílem Adolfa Rossiho, nabízejí se vnímavému divákovi ještě mnohem obecnější otázky – totiž jakým úhlem pohledu a jakou metodologií tvorbu fotografa amatéra hodnotit. Pochopitelně by bylo možné na ni aplikovat standardní uměleckohistorická

měřítka, zasadit jeho dílo do kontextu československé a třeba i světové fotografie, kde by ovšem na piedestalu nestálo. Otázka zní, zda k posouzení tvorby fotografa amatéra, který své dílo prezentoval téměř výhradně v rámci jemu blízké komunity, nejde uplatnit ještě jiná měřítka. Zda nemůžeme Rossiho dílo chápat jako naplnění role fotografa amatéra, kterou si sám zvolil a na niž je model dějin umění, stále ulpívající na originalitě a progresivnosti, aplikován chybně a vlastně svévolně. Roli fotografa amatéra totiž Rossi naplnil vrchovatě...

Život Adolfa Rossiho

Přestože v průběhu let vyšlo několik katalogů u příležitosti výstav Adolfa Rossiho a přestože autor sám napsal dokonce vlastní životopis, víme toho o životě brněnského fotografa povážlivě málo. Vlastní životopisné informace jsou většinou omezeny na úplné minimum a dále se texty věnují již Rossiho tvorbě, přesněji jeho aktivitě v rámci amatérské fotografie. K těm několika neustále se opakujícím informacím patří, že se narodil 18. února 1920 ve Velkém Meziříčí, ale již o pět let později se rodina odstěhovala do Brna, kde Rossi následně navštěvoval obecnou a posléze měšťanskou školu. Vzdělání si pak doplnil na vyšší průmyslové škole, kde studoval elektrotechnický obor. Rossi maturoval roku 1939, tedy již v Protektorátu Čechy a Morava. Poněkud tajemně zní chronologicky další věta jeho vlastního životopisu: „Moje první místo jsem nastoupil v roce 1940 u fy Siemens Halske v Berlíně jako konstruktér.“ Bližší vysvětlení, proč a za jakých okolností v průběhu války nastoupil v Německu do navýsost důležité firmy podporující vojenskou mašinerii a zneužívající lidi na otrockou práci, dále nerozvádí. V citovaném vlastním životopisu pak k jeho celé další životní etapě najdeme tyto dvě až cynicky úsporné věty: „Nyní pracuji jako samostatný projektant-elektro, v národ. podniku, v projektovém středisku v Brně. Jsem ženatý, bezdět-

ný.“ Dále už se citovaný text věnuje pouze vztahu k umění a fotografii.

Z útržkovitých zpráv ale přece jen zjistíme mnohé další podstatné údaje. Ten první je, že Adolf Rossi se k fotografování dostal již jako velmi mladý, když ve čtrnácti letech obdržel od rodičů první fotoaparát. Svoji lásku k fotografii a umění jako takovému pak rozvíjel jako autodidakt a také příležitostnými návštěvami přednášek na školách. Blíže ale o žádném konkrétním vlivu na svoje výtvarné směřování nehovoří, stejně tak nepíše o žádných uměleckých vzorech, skupinách či jednoduše blízkých lidech. Rossi sám chápe svoje dílo jako svébytné, bez konkrétních vlivů, což je pro amatérské fotografy mým typické.

Vážněji se fotografování začal věnovat až po druhé světové válce, kdy si postupně pořídil středoformátový Flexaret a později Rolleiflex. V roce 1947 začal obesílat mezinárodní fotografické salony a účastnil se jich následujících dvacet let. Za celou kariéru obeslal více jak 900 mezinárodních fotografických salonů, což je číslo, které myslím nemá v Československu obdoby. V rámci celosvětového amatérského hnutí pak také „kariérně“ postupoval a v roce 1970 obdržel nejvyšší možný titul AFIAP, jenž se uděloval v rámci celosvětových struktur amatérské fotografie. Oporou mu po celou dobu byla jeho žena Věra (rozená Žabinská), která s ním často sdílela fotografické výlety a pózovala tak na mnoha Rossiho fotografiích (obr. 2). Bez její podpory si nelze představit ani Rossiho intenzivní zájem o fotografii, ani zálibu v obesílání mezinárodních fotografických salonů, neboť oboje bylo časově a finančně mimořádně náročné.

Rossiho fotografická aktivita gradovala v polovině padesátých let a naopak slábla na počátku další dekády. Což je také doba, kdy se Rossimu podařilo uspořádat několik relativně velkých výstav v Brně (1957), Velkém Meziříčí (1960), Opavě (1961), Žďáru nad Sázavou a Třebíči (obě 1962). V průběhu normalizace pak jako by se Rossi z fotografické

Obr. 2: Portrét manželky Věry, nedatováno.

scény téměř vytratil a celý jeho další život byl prochnutý určitým pocitem nedocnění, kdy se snažil zhodnotit své fotografie například v rámci obrazových publikací či větší domácí výstavy spíše neúspěšně. Určitým zadostiučiněním měla být v tomto smyslu výstava jeho snímků v Moravské galerii v Brně, konaná v roce 2000 pod kurátorským vedením Antonína Dufka. V průběhu příprav však Adolf Rossi 4. února náhle zemřel, a jejího otevření se tedy nedožil.

Kontext doby – dílo Adolfa Rossiho ve světě dějin umění

Adolf Rossi prokazatelně vytvořil své stěžejní dílo mezi lety 1947–1967. Mimo tento rámec nemá jeho tvorba příliš známých přesahů, a proto se ná-

sledující řádky budou věnovat pouze tomuto období. K pochopení situace je ale nutné alespoň ve stručnosti nastínit obecně dění v československé společnosti a kultuře v tomto mimořádně turbulentním období.

Po druhé světové válce se chvíli zdálo, že umění bude moci navázat na svoji meziválečnou tradici, ale těmito tendencím učinily přítrž politické události. Únor 1948 zdaleka neovlivnil „jen“ politiku a celospolečenskou situaci, ale ustavený komunistický režim také „znárodnil“ umění a dal mu zcela jinou náplň. Umění se velmi rychle dostalo pod státní kontrolu a začalo se v podstatě ihned dělit na umění oficiální, trpěné a „ilegální“. Stát také sdružil jím posvěcené umělce do jednotného Ústředního svazu československých výtvarných umělců, přičemž členství v něm bylo zároveň v podstatě jedinou cestou, jak se uměním žít. Umění se stalo povoláním. Co víc, muselo se podřídít dogmatům takzvaného socialistického realismu, a důraz tak byl kladen na realistickou formu díla a na jeho ideový, socialistický obsah. Takto definované umění pak muselo být zákonitě ve fatálním rozporu s meziválečnou avantgardou, která byla označována jako umění formalistické a buržoazní. Naděje na zachování plynulého vývoje tak rychle vzaly za své.

Výše uvedený proces se pochopitelně týkal také fotografie, jejíž postavení bylo ale přece jen specifické. V době neexistující televize a jiných hromadných sdělovacích prostředků se právě fotografie publikovaná v novinách stala nejučinnějším nástrojem propagandy a pro komunistický režim bylo naprosto nezbytné dostat fotografii pod svoji kontrolu, a to ve všech úrovních. Tedy jak fotografii amatérskou, tak živnostenskou a také řekněme uměleckou. Není na místě zabíhat do podrobností, budiž ale řečeno, že kolem roku 1950 tak došlo k zestátnění celého oboru fotografie a stránky novin a časopisů zaplnily leckdy velmi hloupé snímky rolníků, dělníků, vojáků, dětí a dalších námětů, u nichž byla zcela upozažděna kvalita provedení, podstatný byl jejich socia-

listický obsah. Na estetiku socialistického realismu Adolf Rossi nikdy nepřistoupil a ani ideologicky zabarvené fotografie nikdy nevytvářel. Striktní apolitičnost jeho tvorby musíme ocenit o to více, že jeho zásilky fotografií do zahraničí byly kontrolovány a fotografiemi v duchu socialistického realismu by patřičným úřadům jistě konvenoval.

Situace v našem umění se začala pozvolna měnit kolem poloviny padesátých let. Hybatelem byly pochopitelně opět politické události, totiž smrt Josifa Stalina a Klementa Gottwalda v roce 1953 a kritika kultu osobnosti, pronesená Nikitou Chruščovem o tři roky později. Až tyto události proměnily společenskou situaci, nastala doba takzvaného tání a pomalu se začalo proměňovat také umění. Zatímco ve výtvarném umění jako takovém šlo o řadu různorodých proudů a směrů, ve fotografii se zmíněné uvolnění projevilo nejvýrazněji zájmem o zachycení každodenních běžných událostí. Pro tuto skupinu snímků se vžilo pojmenování poezie všedního dne či všední den ve fotografii.

Jak Rossi uvádí ve svém vlastním životopisu, vážněji se fotografii začal věnovat až po druhé světové válce. Ve stejné době jako Rossi začal aktivně fotografovat také Karel Otto Hrubý, jenž se záhy stal jednou z nejvýraznějších postav brněnské a posléze i československé fotografie. V roce 1952 pak Hrubý nastoupil jako pedagog Vyšší školy uměleckého průmyslu v Brně a působil zde následujících dvacet pět let. Na škole za tu dobu pochopitelně vychoval celou řadu žáků, mnohdy velmi výrazných fotografů. Hrubého pedagogická aktivita měla ale také méně oficiální charakter. Mnoho začínajících fotografů docházelo za ním a za Janem Beranem na takzvanou „stasku“, jakýsi kurz fotografie při Krajském domu osvěty, kde tito dva zkušenější fotografové prezentovali svá díla a zároveň hodnotili snímky méně zkušených kolegů. Kolem „stasky“ se pak postupně naformovala skupina autorů, kteří obesílali mezinárodní fotografické salony a později založili skupinu Vox (skupina fungovala mezi

lety 1965–1972 ve složení Jan Beran, Miloš Budík, Antonín Hinš, Karel Otto Hrubý, Soňa a Vladimír Skoupilovi a Josef Tichý), jedno z nejdůležitějších uskupení fotografů šedesátých let. Všichni zmínění se fotografii všedního dne věnovali společně s dalšími výraznými tvůrci, jako byli Bohuslav Burian, Rudolf Štursa a později též Pavel Dias.

V Brně v dané době kvetla kultura, fotografie i spolkový život. Přesto nemáme žádné indicie, že by se ho Adolf Rossi jakkoliv účastnil. Pravděpodobně nebyl členem Klubu fotografů amatérů, podle pamětníků se neúčastnil zmíněných „stasek“ a fungoval spíše v ústraní. Ani ve svém životopisu, ani na jiném místě se Rossi neodvolával například na vliv Jana Berana či Karla Otto Hrubého, tedy dvou stěžejních osobností brněnské fotografie dané doby, přestože se vysloveně zmiňuje, že na Vyšší školu uměleckého průmyslu (později přejmenovanou na Střední uměleckoprůmyslovou školu), kde Hrubý učil, občas ze zájmu docházel.

Rossi se celý život prezentoval jako solitér a opravdu jím nejspíše byl, ovšem především lidsky. Lokálního fotografického dění se sice příliš aktivně neúčastnil, ale jeho dílo jistě nevznikalo ve vzduchoprázdnu. V jeho celé práci můžeme vysledovat zájem o náměty všedního dne a přinejmenším částí své tvorby se řadí po bok zmiňovaných brněnských tvůrců, z jejichž vzorů mohl čerpat a pravděpodobně také čerpal. Nikdy ale v rámci fotografie všedního dne nedosáhl jejich kvalit, snad i proto, že Rossiho tvorba byla nesmírně pestrá jak po námětové, tak po stylové stránce. K tomuto tématu pak ještě musím dodat, že fotografie všedního dne byly tou dobou nesmírně populární i v rámci mezinárodních fotografických salonů a v tomto ohledu se Rossiho tvorba časově kryje jak s aktuálním děním na domácí fotografické scéně, tak částečně s preferencí mezinárodních fotografických salonů.

Tvorba Adolfa Rossiho je však zvláštní v tom, že na jedné straně fotografiemi všedního dne zapadá do dobového aktuálního dění, na druhé straně

Solo in White, před rokem 1957.

Heavy Rain, před rokem 1952.

In a Harbour, před rokem 1952.

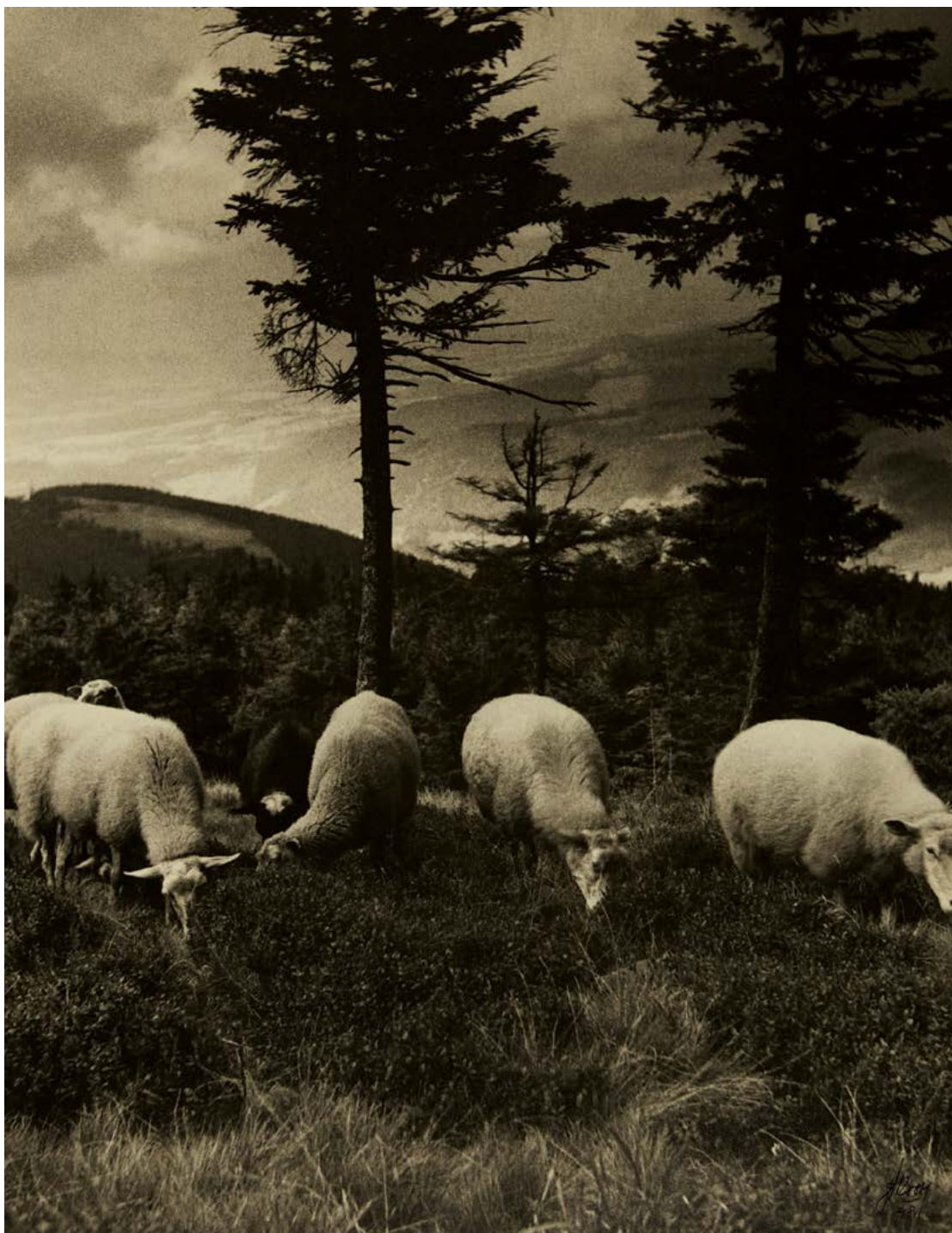
Musing, před rokem 1952.

Memento mori, před rokem 1957.

Sunflower Center, před rokem 1952.

Sheep, před rokem 1948.

And the Motors Roar, před rokem 1954.

je ale částečně vázána na piktorialismus počátku 20. století a z pohledu dějin umění je pak tato část Rossiho tvorby nesmírně konzervativní. Piktorialismus zažíval svoje největší vzepětí v českých zemích v prvních dvou desetiletích 20. století a je charakteristický užíváním takzvaných ušlechtilých tisků, a tedy určitým „oddělením“ negativu od pozitivu, které se od sebe mohou hodně lišit. Piktorialisté kladli důraz na finální artefakt, který mohl být do určité míry také rukodělnou prací a postrádal ostrou kresbu klasického bromostříbrného pozitivu. Byla to díla určená zkušenému publiku, které dokázalo ocenit tonální a barevné kvality výsledné fotografie, a svoje díla tak autoři prezentovali nejčastěji formou výstav, nežřídká spojených právě s mezinárodními fotografickými salony. Námětově pak byli evropští piktorialisté úzce spojeni s klasikou či secesní malbou a grafikou.

Je zřejmé, že Rossiho fotografická práce je od piktorialismu jako proudu výtvarného umění oddělena přinejmenším dvěma desetiletími, v nichž se umění naprosto zásadně proměnilo. Rossi tedy jistě nepatří do piktorialismu ve smyslu epochy dějin umění ani svým životem. Navazuje ale na něj do určité míry námětově, způsobem zpracování těchto námětů a také účelem svých fotografií, které téměř nikdy neprezentoval časopisecky, ale na výstavách a mezinárodních fotografických salonech. Na řekněme „klasickou krásu“ se neodvolávali pouze piktorialisté, ale právě také mezinárodní fotografické salony, na nichž Rossi své dílo nejčastěji poměřoval.

Po poznání celého díla Adolfa Rossiho si však dovoluji tvrdit, že tato charakteristika je jen dílem pravdy a že část Rossiho fotografií se v některých ohledech může piktorialismu blížit spíše ve smyslu obecné snahy po „výtvarném efektu“, který je vlastní téměř celému jeho dílu a jen částečně se kryje s „klasickou krásou“ proklamovanou piktorialismem. Snaha po „výtvarnosti“ je patrná v mnoha dalších Rossiho fotografiích, počínaje těmi vytvořenými pomocí solarizace, jež odkazují po technické

stránce k meziválečné fotografii, až po silně stylizované snímky rostlin a dalších přírodních motivů. Přičemž i u těchto snímků můžeme hledat provázanost spíše s mezinárodními fotografickými salony, než s domácími dějinami umění.

Mezinárodní fotografické salony jako kolbiště sportu fotografického

Pokud dílo Adolfa Rossiho v dějinách české fotografie něčím opravdu vyniká, pak je to Rossiho nebývale hojná a úspěšná účast na mezinárodních fotografických salonech. Celkový počet soutěží, jichž se účastnil, přesahuje neuvěřitelných devět set. Není mi znám žádný jiný domácí autor, který by byl se salony tak úzce propojen. To mne zároveň opravňuje pokusit se jeho dílo vztáhnout k těmto salonům a částečně jej odpoutat od dějin domácí fotografie.

Mezinárodní fotografické salony mají dlouhou historii sahající leckdy na přelom 19. a 20. století. Jejich předobrazem byly malířské salony, které ovšem fotografická klání dalece předčila množstvím uspořádaných akcí a pochopitelně také množstvím vystavovaných autorů a děl. Salony představovaly jakýsi druh uměleckého soutěžení, který byl (a stále je) fotografům mnohem vlastnější než malířům. Důvodů je mnoho. Jednak se již na konci 19. století stala fotografie kratochvílí mnoha „neučených“ lidí a vznikla silná skupina fotografů amatérů, tedy lidí, kteří neměli fotografii za svoji obživu. A jejich potřeba sdílet zkušenosti a konfrontovat svoji tvorbu s ostatními autory byla pochopitelně mnohem silnější než v případě živnostníků. Situaci nelze úplně paušalizovat, ale povětšinou se jednalo o konfrontaci spíše „přátelského“ rázu, což plynulo právě z faktu, že šlo o zájmovou činnost, u které není přísná kritičnost na místě. Za druhé je pak fotografie mezi ostatními uměleckými médii přeci jen výjimečná svým technickým založením, jehož zvládnutí bylo (a stále je) metou většiny amatérských fotografů.

A technická stránka fotografie se, na rozdíl od originality či obsahu uměleckého díla, dá relativně dobře poměřovat.

I z těchto důvodů začaly mnohé mezinárodní salony fungovat již před více jak sto lety a mezi fotografie si získaly velkou oblibu. Podobné soutěže se konaly většinou i na národní úrovni nebo mezi jednotlivými kluby fotografů amatérů. Ve fotografii se jednoduše hojně soutěžilo a dobové české pojmenování „sport fotografický“ je více jak příznačné.

Velký rozkvět mezinárodních fotografických salonů nastal po druhé světové válce. Jednotlivé salony se pochopitelně velmi lišily svojí prestiží, jež byla většinou úměrná množství účastníků, tradicí a kreditem odborné poroty. Odlišnosti najdeme také ve formálních podmínkách, které musel účastník dodržet. Nelze tedy přesně popsat podmínky jednotlivých akcí, ale obecně salony fungovaly tak, že na jejich existenci upozorňovaly inzeráty otištěné například ve fotografických časopisech. Každý autor pak mohl na vybraný salon zaslat limitovaný počet snímků (většinou okolo pěti). Porota daného salonu pak všechny zaslané fotografie vyhodnotila a rozdělila většinou do tří kategorií. Totiž na snímky odmítnuté, snímky přijaté a určené k vystavení na doprovodné výstavě a snímky oceněné.

Ceny byly udělovány po vzoru sportovních utkání. Nejčastěji se jednalo o bronzovou, stříbrnou a zlatou medaili. Leckdy se ale fotografům udělovaly ještě čestné diplomy či například „ceny města“ a podobně. Zřídka se fotograf mohl dočkat pocty typu udělení čestného občanství města, kde se salon konal.

Fotografie se tehdy těšila opravdu značné pozornosti. Specifickým oceněním pak bylo uveřejnění snímku v katalogu, které všechny salony vydávaly. Podoba katalogů a množství otištěných snímků se odlišovaly a odrážely celkem věrohodně důležitost daného salonu. Forma katalogů byla opravdu různorodá, od těch několikastránkových s nemnoha reprodukcemi (jen vzácně byly katalogy zcela bez reprodukcí) až po honosně provedené katalogy

s mnoha desítkami otištěných fotografií, kvalitní grafikou a tiskem.

Jakkoliv posílal do soutěží autor fotografie sám za sebe (výjimku mohly tvořit tvůrčí skupiny), tak většina salonů fungovala také s určitým národnostním klíčem a autoři byli v katalogích a výstavách často řazeni podle země původu. Návštěvníci výstavy nebo čtenáři katalogu tak na první pohled viděli, o jak moc lokální, či naopak celosvětovou akci se jedná. Velké množství zahraničních účastníků bylo pochopitelně prestižní záležitostí. Ani zde nelze zapřít inspiraci sportem. Některé salony byly tematicky zaměřené, jiné měly specifické kategorie (například fotografie přírody, barevná fotografie atp.), a autor tedy musel vážit, do které z kategorií svůj snímek přihlásit.

Je zřejmé, že výše popsaný model fungování salonů nevyhovoval zdaleka každému tvůrci. Jeho slabin bylo hned několik. V první řadě je přinejmenším diskutabilní již samotný princip soutěžení, který lze na svět umění aplikovat jen stěží. Druhou slabinou byly poroty salonů, složené většinou z ne příliš známých autorů, jejichž jména bychom dnes v publikacích o dějinách fotografie sotva našli. Je jasné, že porota salonu a její orientace ve světě umění byla limitem každé soutěže. A na konec byla problematická i formální omezení. Krom standardizovaných rozměrů pozitivů to byl již zmíněný limit počtu zaslaných snímků, který vlastně o autorovi a jeho práci mnoho nevypovídal.

Mezinárodní fotografické salony tak – až na nemnohé výjimky – téměř zcela mýjely největší osobnosti světové fotografie, autory, kteří udávali fotografii směr a nastolovali její témata. To platí přinejmenším o „západních“ autorech, kteří měli jiné široké možnosti prezentace svých děl a mohli také svobodně sledovat tvorbu ostatních kolegů.

V případě „východních“ autorů je už situace složitější. Salony s větší či menší intenzitou obesílali i etablovaní tvůrci a profesionálové, jako například Karel Hájek, Josef Ehm, Tibor Honty, Miroslav

Hák či Karel Otto Hrubý. Jejich hlavní motivací nepochybně bylo konfrontovat vlastní práce s díly zahraničních „západních“ autorů, což především kolem roku 1950 nebylo v Československu jinak dost dobře možné. Styky se Západem byly přetřhány, západní tiskoviny nebyly k dostání a cestovat například za výstavou „na Západ“ bylo v podstatě nemožné. Katalogy mezinárodních salonů, které obdržel každý úspěšný účastník, se tak staly jednou z nemnoha příležitostí nahlédnout do tvorby „západních“ autorů. Co je však nutné znovu zdůraznit, je fakt, že se jednalo o konfrontaci se specifickou vrstvou fotografů amatérů a ne se stěžejními osobnostmi světové fotografie.

Důvody, proč nechal komunistický režim tento „kanál na Západ“ otevřený, nevíme a byly by spíše předmětem spekulací. Je ale nutné zmínit, že pro domácí fotografy bylo obesílání mezinárodních fotografických salonů přinejmenším v průběhu padesátých let spjato s mnoha formálními úskalími. Především bylo nutné, aby každou fotografii před odesláním označil celní úřad a všechny snímky se pak po vystavení na salonech musely k autorovi opět vrátit. Důvod byl prostý, občan nemohl na svých dílech vydělávat a v případě, že se patřičný počet kusů nevrátil zpět, vzniklo podezření z nelegálního prodeje díla. Pokud se tedy nedopatřením fotografie v zahraničí ztratila, jednalo se pro autora o poměrně velký prohřešek, který musel na úřadech vysvětlovat.

Celní úřady tedy zásilky zcela běžně kontrolovaly, což mohlo mít také dost podstatný vliv na jejich obsah, tedy na to, jaké fotografie autor do zahraničí poslal. Myslím, že zde můžeme hovořit o jistém druhu autocenzury, kdy by se zasláním například formalistických experimentů nebo otevřenějších aktů, jež šly snadno označit za pornografii, fotograf vystavoval přinejmenším riziku sledování, či přímo konfliktu s patřičnými orgány. Dovolím si tvrdit, že tato autocenzura pravděpodobně ovlivnila při výběru snímků také Adolfa Rossiho.

Obr. 3: 80 Years, před rokem 1947.

Adolf Rossi začal obesílat mezinárodní fotografické salony v roce 1947. Podle vlastního životopisu byla podnětem k obeslání prvního salonu inzerce uveřejněná v prestižním švýcarském časopisu *Camera*, který skutečně upoutávky zveřejňoval. Rossi tedy s touto aktivitou začal ještě před uzavřením Československa, které nastalo o rok později. Hned roku 1947 přišlo také první ocenění jeho práce, konkrétně získal bronzovou medaili na Zevende Internationale FOCUS – N. A. F. V. Fotosalon Amsterdam 1947. Tuto informaci však nelze s naprostou jistotou ověřit.

Již z prvního roku Rossiho působení na poli mezinárodních fotografických salonů můžeme učinit určité závěry platné pro celou jeho pozdější činnost. V první řadě to byl zájem o všechny salony. Rossi neobesílal jen prestižní akce, ale i soutěže řekněme horší úrovně, které mu přesto stály za pozornost. Nárůst Rossiho aktivity tak byl enormní. Zatímco v roce 1947 byly jeho fotografie přijaty na pět salo-

nů, v roce následujícím již na dvojnásob akcí, roku 1949 to bylo dvacet tři podniků a roku 1950 již čtyřicet. Číslo nadále rostlo a roku 1955 tak Rossi oblesal a uspěl na neuvěřitelných devadesáti pěti salonech. Průměrně se tedy v tomto roce jednalo o necelé dvě úspěšně (!) oblesané soutěže týdně. Což je číslo v československém kontextu ojedinělé a pravděpodobně velmi výjimečné i v kontextu světovém.

Za druhé pak víme, že Rossi oblesal tou stejnou fotografií několik salonů zároveň a čekal na výsledek, který pochopitelně přišel s určitým zpožděním. Některé jeho snímky tak získaly ocenění opravdu po celém světě. Takto ovšem pracovala celá řada autorů. Méně obvyklé už ale je, že Rossi jednu a tu stejnou fotografii posílal na salony i v poměrně velkém časovém rozpětí. Snímek *80 Years* (obr. 3) tak Rossi zaslal na soutěž naposledy až v roce 1967, tedy dvacet (!) let po jejím prvním otištění, kdy byla podle jeho záznamů akceptována na salonech ve Španělsku a v maďarském Ceglédu. Podobných příkladů bychom mohli v Rossiho díle nalézt celou řadu. Ocenění jedné a téže fotografie v tak velkém časovém rozpětí mimo jiné svědčí o konzervativnosti některých mezinárodních fotografických salonů, jejichž „vkus“ a potažmo „vkus“ jejich porot se v čase proměňoval jen velmi málo.

A konečně za třetí si můžeme udělat obrázek o tom, jaké fotografie Rossi na salony od začátku posílal. A můžeme říci, že v tomto ohledu se jednalo o jakousi „sázku na jistotu“, kdy například portrétní snímky starých lidí, záběry z ulic měst, detaily architektury, bukolické krajiny či například detailní fotografie přírodních motivů a zátiší tvořily oblíbené a úspěšné náměty. Pochopitelně šlo také o jejich provedení a v tomto je archiv snímků a katalogů Adolfa Rossiho opravdu unikátní, protože k jinak velmi vágnímu názvu přijatého snímku, který byl v katalogu vždy uveden, můžeme přiřadit konkrétní dílo a utvořit si tak obrázek o způsobu zobrazení daných námětů. A to se nám u většiny

ostatních autorů, pro nedostatek relevantních podkladů, podaří jen zřídkakdy.

Následující rok, tedy 1948, přinesl v Československu především podstatné politické změny, jež ale měly, jak již bylo řečeno, dalekosáhlé dopady také na svět umění. Komunistický režim zavedl přísnou cenzuru a také promyšlenou kontrolu výtvarného umění. Je až s podivem, že mezinárodní fotografické salony – jak se zdá – nebyly cenzurou v tom pravém slova smyslu významně zasaženy. Jakkoliv byla kontrolována korespondence se zahraničím, tak Rossi jak v tomto roce, tak také v letech následujících oblesal salony po celém světě, včetně „nepřátelských“ zemí, jako bylo Západní Německo, Rakousko, Velká Británie, či dokonce USA. Přičemž z pohledu dogmat oficiálního výtvarného

Obr. 4: Jedna z fotografií sakrálních interiérů, jež A. Rossi zaslal na mezinárodní fotografické salony poprvé v roce 1949.

proudu socialistického realismu byly Rossiho fotografie spíše problematické. Nenajdeme na nich sice nic politického či k režimu kritického, ale tolik požadovaný socialistický obsah bychom v daných snímcích hledali jen těžko. Jednoduše v nich žádný není. Výjimečně si Rossi dokonce dovolil zaslat do zahraničí fotografie například sakrální stavby či jejího interiéru, což byly náměty spíše trpěné a jistě nebyl problém podobné snímky do zahraničí jednoduše „nepustit“ (obr. 4). V roce 1955, tedy v době již mírného uvolnění, pak Rossi odeslal do zahraničí fotografii katolické mše, jež byla přijata na salonu v Chicagu (!). O rok později pak byl na salonu v Périgueux přijat Rossiho relativně naturalisticky provedený a pro jeho tvorbu velmi netypický ženský akt. První formální experimenty využívající například solarizace, které byly z pohledu oficiální kultury zcela nepřijatelné, však Rossi přeci jen odeslal až v roce 1957, kdy již celá společnost a potažmo kultura dýchaly o poznání svobodněji. Zda za to mohla autocenzura, popularita podobných technik v rámci salonů, která se datuje právě ke konci 50. let, nebo prostý tvůrčí vývoj, můžeme pouze spekulovat, byť osobně se přikláním ke kombinaci prvních dvou popsanych okolností. Každopádně i tento fakt stojí za velkou pozornost.

Z roku 1948 pochází také první Rossiho fotografie zaslané na mezinárodní fotografické salony, které zřetelně odkazují k estetice fotografie počátku 20. století a částečně snad k piktorialismu. Ne sice technikou – jedná se o klasické bromostříbrné pozitivy – ale svým námětem (krajina, portrét) a jeho velmi konzervativním zpracováním s odkazy na klasické malířství. Takovéto krajiny Rossi vytvářel až hluboko do padesátých let.

Další důležitou kategorií se hned zpočátku pro Adolfa Rossiho staly fotografie přírody, ve smyslu nejružnějších detailních až makroskopických snímků živočichů či fotografií přírodnin, povětšinou aranžovaných jako zátiší. Ty pak brněnský autor zasílal často také na specializované salony „fotografie pří-

Obr. 5: Dancing Fairies, před rokem 1952.

rody“ (*nature photography*), jež byly jakousi zvláštní odnoží mezinárodních fotografických salonů.

Jen o rok později, tedy v roce 1949, odeslal Adolf Rossi na salony fotografie, jež reflektují všední den, všední život. Z roku 1952 pak pocházejí první snímky z divadelního prostředí a fotografie baletu. Hned ve stejném roce Rossi poprvé využil efektu pohybové neostrosti a jeho snímek *Dancing Fairies* byl neobyčejně úspěšný (obr. 5). Do roku 1960 jej přijaly poroty třiačtyřiceti mezinárodních salonů. Stejného principu pak Rossi úspěšně využíval až do konce padesátých let a jeho nejlepší snímky baletu a divadla byly přijaty na desítky mezinárodních salonů (nejlepší z nich například na 72 salonů). Rossiho dílo je od té doby s fotografií baletu a divadla neodmyslitelně spjata a mnohými jsou tato díla považována za vrchol Rossiho tvorby.

Krom toho nám ale tytéž fotografie mohou sloužit jako výborná ukázka Rossiho přístupu k tvorbě, která má, domnívám se, opět obecnou platnost pro amatérskou obec. Rossi nejen že fotografoval mnoho let principiálně totéž a využíval stejných efektů (tedy v případě baletu především zmiňované pohybové neostrosti, později solarizace atd.), ale leckdy se na salonech prezentoval pouze variantami téhož záběru, případně snímky, jež vznikly evidentně jako

sekvence jedné situace (obr. 6). Jednotlivé varianty pak poslal na různé salony, jako by se nemohl rozhodnout, která z nich je lepší, či snad jako by nechával konečné rozhodování na porotách salonů. Chápeme-li umění jako vysoce přesnou a dokonale artikulovanou záležitost, je tento postup jen stěží možný.

Krom baletu volil Rossi tento přístup i u mnoha dalších námětů. O evidentní sekvenci se jedná například v případě snímků motoristických závodů, kdy fotograf každý ze snímků pořízených bezprostředně po sobě poslal na jiné fotografické salony. Někdy Rossi použil dokonce tentýž snímek, pouze jej zpracoval jinou technikou (například solarizací), a jindy dokonce stačilo snímek jinak orientovat, mírně pozměnit natočení předmětů či udělat výřez. Již zmíněný ženský akt, nazvaný pravděpodobně *Camila*, tak Rossi poprvé poslal na salon v roce 1955 a o šest let později zaslal na jiný salon fotografii vzniklou evidentně jako varianta staršího snímku. Takových příkladů najdeme v Rossiho díle celou řadu.

Počátkem šedesátých let se Rossiho účast na mezinárodních salonech začala povážlivě snižovat. Z dochovaného materiálu bohužel nepoznáme, zda se jednalo o menší počet obeslaných salonů, nebo o menší počet úspěšně obeslaných salonů. Přehled

totiž máme pouze o druhé z kategorií. A Rossiho úspěšnost rapidně klesala. V roce 1962 tak byly jeho snímky přijaty pouze na dvanácti salonech. Co je možná ještě podstatnější, jednotlivé snímky byly oceněny například „jen“ na jednom či dvou podnicích. Za roky 1965 a 1966 to pak bylo již méně jak dvacet salonů. Proč tomu tak bylo, můžeme dnes již pouze odhadovat. Pravděpodobně se jednalo o kombinaci Rossiho snižujícího se zájmu a také určité konzervativnosti jeho tvorby. Poslední salony Adolf Rossi úspěšně obeslal roku 1967 a své působení na tomto poli uzavřel přesně po dvaceti letech.

Vzory a inspirace

V textu jsem již několikrát zmínil, že tvorbu Adolfa Rossiho lze vztáhnout spíše k mezinárodním fotografickým salonům, jejich katalogům a popřípadě dalším tiskovinám než k domácímu fotografickému dění. To plyne jednak z určité Rossiho izolovanosti v rámci československé fotografie a také nepochybně z jeho snahy vytvářet díla taková, aby byla na salonech úspěšná. Toto tvrzení je možná poněkud odvážné, ale při pohledu na rozmanitost Rossiho fotografií zasílaných na salony, je jasné, že jeho referenčním bodem byly dříve obdržené salonní

Obr. 6: Sekvenční snímky ženského aktu, zaslané na různé mezinárodní fotografické salony s odstupem šesti let.

Obr. 7: Ukázky doprovázející texty o solarizaci a pohybové neostrosti ve švýcarském časopisu *Camera*.

katalogy a snímky v nich otištěné, popřípadě fotografické časopisy, které vlastnil.

V Rossiho pozůstalosti se našly například vyvázané svazky časopisu *Camera* z let 1946–1950. Z jeho životopisu víme, že inzeráty v tomtéž časopise jej přivedly k obesílání mezinárodních fotografických salonů a lze se domnívat, že Rossi tento časopis přinejmenším kolem roku 1948 odebíral pravidelně, popřípadě se k časopisu v uzavřeném Československu dostával jinou cestou. V tomto švýcarském periodiku mohl také nalézt řadu inspirací pro svoji práci – například využití solarizace či pohybové neostrosti (obráz. 7). Zajímavé je, že Rossi tedy například o solarizaci jistě věděl, ale sám ji pro fotografii zaslanou na salon využil až v roce 1957, což vede k již naznačeným úvahám o jisté autocenzuře ve vztahu k celním úřadům, které by podobnou fotografii například na počátku padesátých let mohly označit za nevhodnou, což by pro Rossiho zřejmě znamenalo nejruznější potíže. Druhým možným vysvětlením je, že Rossi čekal, až budou podobné experimenty v rámci salonů populární, a pak je začal dělat také. Pravdu

lze hledat jen těžko, faktem je, že doba kolem roku 1960 přála na poli mezinárodních fotografických salonů formálním experimentům o poznání více.

Rossiho rozhled v rámci cizojazyčných periodik ale rozhodně nekončil u švýcarské *Camery*. V jeho pozůstalosti se našly celé ročníky německého časopisu *Die Fotografie*, francouzského *Photo Monde* a anglicky psaného časopisu *ART Photography*. Ve všech byly v relativně hojném počtu uveřejňovány Rossiho fotografie. Co víc, najdeme v nich dokonce texty o Adolfu Rossim a jeho tvorbě, povětšinou v souvislosti s fotografií baletu či divadla. Tyto články nelze bagatelizovat, byť se povětšinou věnují spíše technické stránce věci a nepředstavují ani tak pohled historiků umění jako spíše technický pohled na jeho dílo, a tím pádem najdeme v textech i stále se opakující informace.

* * *

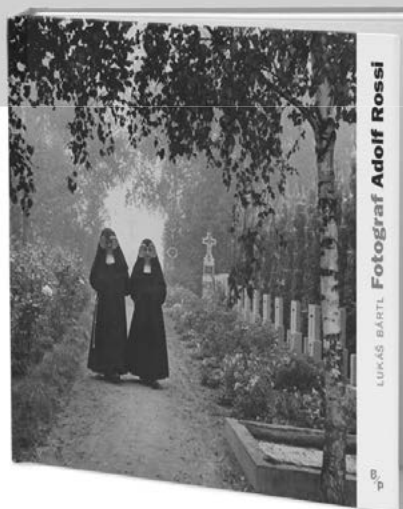
Dílo Adolfa Rossiho je v mnoha ohledech dílo výjimečné a zároveň klade celou řadu otázek, na něž není odpověď úplně jednoduchá. Tvořil to,

čemu věřil, a to je v umění hodno úcty. Přesto jak z Rossiho životopisu, tak z textů Aloise Plichty, který byl nejen vykladačem Rossiho prací, ale též jeho přítelem, velké vnitřní uspokojení autora asi nevyčteme. Rossi se totiž domáhal uznání nejen na poli mezinárodních fotografických salonů, kde se mu ho dostávalo plnými doušky, ale také od obce historiků umění a umělců, která jej pro konzervativnost díla mohla docenit jen stěží. Dějiny umění by si z Rossiho díla jistě vybraly několik málo snímků, ale tento výběr by jen zkresloval fakt, že Rossi byl v první řadě amatérem, vztahujícím se k mezinárodním fotografickým salonům, a jeho práce tak nemusela obsahovat dějinami umění tolik oceňo-

vanou originalitu, kontinuitu, myšlenkovou konzistentnost a jistou transcendentálnost. Dějiny umění však oceňují také vnitřní pravdivost a v tomto ohledu cením dílo Adolfa Rossiho jako mimořádně čisté a kongruentní, a v dějinách československé fotografie by tak mělo nalézt své místo.

Ukázka z připravované publikace Lukáše Bártl *Fotograf Adolf Rossi*. Vyjde v březnu v nakladatelství Books & Pipes Publishing.

Lukáš Bártl je historik umění, působí jako pedagog na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Fakultě umění Ostravské univerzity.

Lukáš Bártl FOTOGRAF ADOLF ROSSI

Brněnský fotograf **Adolf Rossi** (1920–2000) patří k mimořádně zajímavým osobnostem české amatérské fotografie 20. století. Přestože jeho dílo se více méně uzavřelo před více jak padesáti lety, nevznikla doposud žádná autorova monografie, která by představila obrovskou šíři jeho tvorby. Rossiho dílo bylo totiž ovlivněno jak piktorialismem počátku minulého století, tak avantgardou, ale i dobově populární fotografií všedního dne.

Svou tvorbu vztahoval Adolf Rossi k zahraničním a k mezinárodním fotografickým salonům, čímž zaujímá v dějinách české fotografie výjimečné místo. Za dvacet let se účastnil více jak devíti set soutěží a dosáhl na nich mimořádných úspěchů.

měkká vazba

240 stran

původní cena 275 Kč

206 Kč cena po slevě 25 %
na www.bpublish.cz

Vychází v Books & Pipes Publishing
www.bpublish.cz

obchod@bpublish.cz
www.facebook.com/bpublish.cz

**BOOKS
& PIPES**
PUBLISHING

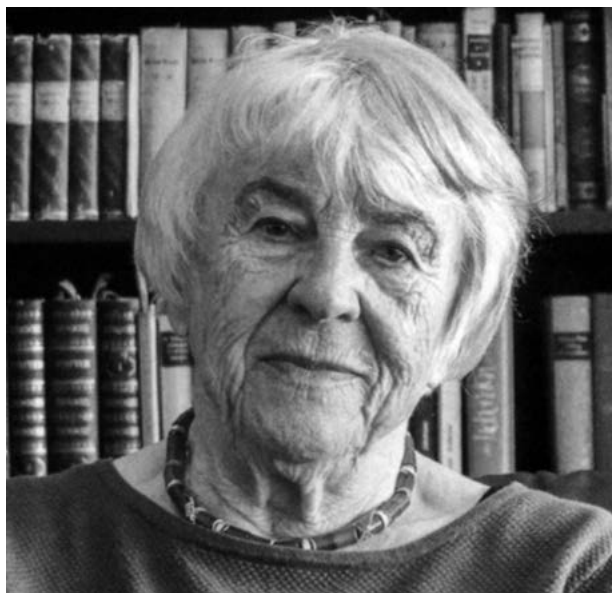
Ilse Tielsch – básnířka a kronikářka jižní Moravy

JIŘÍ MUNZAR

V německy psané moravské literatuře, bohaté na autory různých žánrů, vynikají dvě ženy, které dosáhly ve světě mimořádné popularity. V 19. století to byla i do češtiny hojně překládaná prozaička Marie von Ebner-Eschenbach, pocházející ze Zdislavic u Kroměříže, v současné době to pak je u nás dosud málo známá prozaička a básnířka ILSE TIELSCH, která se letos dožívá devadesáti let.

Ilse Tielsch se narodila 20. března 1929 v Hustopečích, kde byl její otec dr. Fritz Felzmann lékařem. Po šťastném dětství, plném také kulturních dojmů (její otec se zajímal o hudbu, sám hrál na klavír a byl velkým citem E. T. A. Hoffmanna; přímo v jejich domě se nacházela městská knihovna), uprchla těsně před koncem války do Rakouska. Po mnoha peripetiích nakonec ve Vídni vystudovala germanistiku a žurnalistiku a roku 1953 získala doktorát z filosofie. Působila v různých povoláních, od roku 1964 se věnuje pouze literatuře. Je autorkou řady románů a kratších próz, esejů a cestopisů, rozhlasových her i poezie. Její díla byla přeložena do mnoha jazyků. Do češtiny byla dosud přeložena jedna méně významná próza, v letošním roce však pravděpodobně vyjde česky její poslední román *Poslední rok*, o němž bude dále pojednáno.

Z jejích rozsáhlejších prozaických děl je nejvýznamnější románová trilogie *Pyramida předků* (*Die Ahnenpyramide*, 1980), *Hledání domova* (*Heimatsuchen*, 1982) a *Plody slz* (*Die Früchte der Tränen*, 1988), v níž líčí osudy své rodiny. (*Pyramida předků* byla srovnávána s *Buddenbrookovými* Thomase Manna.) Neobyčejně velkou úlohu v její tvorbě hrají vzpomínky na dětství v moravském maloměstě: samostatně tak vyšla řada kratších próz,

Ilse Tielsch

např. *Ulička v jihomoravském maloměstě* (*Eine süd-mährische Kleinstadtgasse*), *Vzpomínky na dědečka* (*Erinnerungen an Grossvater*) a mnohé další.

Poslední větší prózou, která byla velmi kladně přijata kritikou i čtenáři, je již zmíněný román *Poslední rok* (*Das letzte Jahr*, 2006, 2. vydání 2017), který se opět odehrává v malém jihomoravském městečku roku 1938. Hlavní postavou, která vše

vypráví, je osmiletá Elfi Zimmermann, dětsky naivní a velmi romantická. Se staršími romány, zejména s *Pyramidou předků*, má podobnou kulisu, jiho-moravské maloměsto, rovněž jsou zde patrné silné autobiografické rysy. Oproti dřívějším dílům je zde však jen jedna dějová linie, vše je poněkud prostší, objevují se i lyrické či lyrizující partie. Jakési zjasněné vzpomínky na vlastní dětství. Zpočátku je tu poklidná atmosféra, vše je v pořádku, panuje řád a pohoda: Češi, Němci a Židé vedle sebe. Jen pozvolna se situace mění, počínají se objevovat stíny, idyla je víc a víc narušována. Většinou jde jen o náznaky, velkou roli hraje dětská naivita. Elfi nejprve nemůže pochopit, proč zmizí její židovská přítelkyně a mnozí sousedé, proč se strýček Kurt rozchází se svou židovskou snoubenkou a proč si její rodiče stále jen šeptají. S příchodem německé armády tato idyla definitivně končí.

Významné místo v díle Ilse Tielsch zaujímá poezie: vydala celkem devět sbírek. Je to lyrika velmi

mnohotvárná, často se objevují vzpomínky na dětství a rodnou Moravu. Básním inspirovaným Moravou byla také při výběru ukázek dána přednost.

V poledne na jižní Moravě

Nelekej se
když tě zasáhne
vůně lip
když na výšinách mák
ohnivé signály dává
když vítr do polí fouká
a vytváří vlny když
žlutásek
se lemem svého křídla
dotýká tvého srdce

plachetnice
z poledních tónů
připlouvá k tvému břehu
neváhej
zapomeň na své jméno
nastup
den zatajuje dech
ve vlnách pěnivých mraků
vznášíš se
nad úbočími
kopců

Mosty

Postavme mosty
říká on
z kamene a oceli
jež nezničí tíže
obrněnců
kteří nás chrání

Ilse Tielsch:
*Das letzte
Jahr*, Edition
Atelier 2017,
152 stran.

Splétejme ohebné
říká ona
líány a zelené větve
nosné lávky z břehu na břeh
pro kvapné kroky těch
jež před obrněnci prchají

Já stavím z toho co mám
říkám já
a vrhám své srdce přes propast
nechává stopu temnotou
to vám nabízím jako nouzový můstek
je úzký
ale unese

Hledání dětství

Daleko
bych musela běžet
kdybych chtěla
hledat své dětství

v sešlapaných malých botách
kapsy plné
lásky
deštěm
a sněhem
přes kopce a
úvozy
přes sutiny
a pobořené domy
a přes příliv a odliv
a přes sedm
moří
až k černé propasti
na konci světa
mé dětství

už nelze dosáhnout
bylo polapeno
ukřižováno
pohřbeno
a nyní sedí po pravici
Boha
všemohoucího Otce
bosé v tenkých šatečkách
a očekává
vzkříšení
živých
i
mrtvých

Ty, jenž jsi stvořil stromy

dopřej nám stromy

objímají
Tvé nebe
svými pažemi
kreslí
Tvou tvář
svými prsty

koření
v Tobě
prorůstají
námi

zachovávají
poselství

dej nám
v jejich korunách
zpívat o Tobě
dej nám se zvěčňovat
v jejich kůře

dej nám
ve slávě
jejich jar
jen tušit
Tvé zmrtvýchvstání

Za jasných nocí

sedává můj dědeček
v koruně
hrušně
loveckou pušku
na klíně
a píská mi
stupnici
na flétnu

jeho fousy
obruštají třikrát
okolo domu
vysoko nad střechou
odstavil
Velký vůz
a já tančím
na jeho oji
trhám
hvězdnice
a slyším výt
ze dvora psa

až sem nahoru
voní
seno
a zajíci

Když se mě ptáš

nač
hoří lucerna
v mé zahradě
když přece nikdo
ke mně nepřijde

když se mě ptáš
nač
jdu touto cestou
na jejímž konci
nestojí žádný dům
když se mě ptáš
k čemu
naděje
a soužení
a cíl
dny a noci
a chléb

zeptej se pramene
proč vyvěrá

Vylepšení

Dělali jste všechno špatně
říkají děti
špatně jste žili
špatně stavěli
špatně hospodařili
špatně snili
špatně milovali

Nechceme žít jako vy
nechceme stavět jako vy
chceme hospodařit jinak
snít jinak
milovat jinak

Dělejte to lépe než my
říkám
dělejte všechno
všechno
lépe

Ale jak?

Kde bydlím

Dobrý večer
píše můj computer
dobře
že jsi zase doma
chybělas mi
píše můj computer
Tak to jsem tedy
moc ráda

Morava

Prosím vás nevyslovujte toto jméno
lehkovážně
jako by to bylo jen slovo
které je pro pořádek
napsáno na mapě
to slovo jež mi v srdci hoří
jež mi na jazyku chutná hořkosladce
jako med smíšený s krví

kdybyste se mě tázali
mohla bych vám vyprávět příběhy
velice staré i zcela nové
o lásce která nepomíjí
a o obrazech jež nevyblednou

o neklidu jenž přichází s březnovým větrem
bych vám mohla vykládat
o skřivanu jenž stoupá k nebi
o třpytu léta nad poli
o královské modři chrpy
a o planoucím ohni máku
o vůni půdy již přináší podzimní mlha
(vzduchem se vznáší pavučinky
a opřádají mě)
o nádherných hnědých kaštanech
v alejích
(jak oblak špačků se mihne nad vinohradem
a jak si vrány vážně vykračují osetým polem)

ach mohla bych vám vyprávět příhody
o meluzíně vichřici
jež ulicemi skučí
rozsévá zrníčka ledu
a lomcuje okny tak
že skla se roztrásají
o sněhové vánici
a o oblacích páry jež se řine
z tlam koní táhnoucích saně
(hrozny vína sladké jak med
jež visí ve spižárnách a
zlatavá kukuřice ve světle domácí lucerny)

mohla bych vám vylíčit
temně modrý sametový plášť klekánice
na lemu vroubený zlatou stuhou
hodně toho vím o nebezpečném kouzlu
hory pokladů ve které to mocně jiskří
(šalba to ďábla – chytře počítá
se slabostí a chamtivostí lidskou)
o zakopaných kostelních zvonech
(o půlnoci je slyšet jak zvoní
jak opouštějí mrtví hřbitov a klepají
kostnatými prsty na tvé dveře)

ne prosím neptejte se mě
neb slova ničí světelnou sílu barev

a já bych už nemohla přestat vyprávět
o této zemi plné pohádek ale též
plné džbánek plných slz a velké bídy
(mám tam ještě hroby
s mrtvými již na mne vzpomínají
jejich paměť je pevná)
o dětských úzkostech v šustícím listí
a měsíčně bledých závojích
jež se chvějí v nočním větru
ale též o chudince Róze se zlatými vlasy
jež vyňala Ježíška z jeslí a houpala jej
neb myslela že je to její dítě
a ty staré příběhy, které už nikdo
nechce slyšet a nemělo by to konce

proto raději mlčím a prosím vás jen
abyste uvážlivě zacházeli s tím slovem
jež mi je do srdce vypáleno
(v tom společném jazyce lásky)
s tímto jménem jež píšete na mapy
jako by to byla nějaká země
jež leží tam za kopci
(sedmkrát sedm a ještě jednou sedm k tomu)
tak daleko
tak blízko

Šumava umírá

Divoký les
jedle vysoké jak věže
jeho rozcuchaný smrkový vous
dostává svrab
má mor
našeho páchnoucího století

(ty Šumavo krásná ty
zelená
šumící koruny stromů a vřes

květy fuchsie brouci vážka
žába se zlatým okem)

na smrt nemocná je Šumava ta prastará
už není to svátek pro dětské nohy
už není to místo pro pohádky
jen ještě bludička
nad slatinou
jen meluzína vichřice
kvílí u rozpadajících se zdí

žádné houští pralesa
žádný pach kouře nad milíři
možná že uhlíř teď bloudí
ulicemi
Frankfurtu nad Mohanem
a v noci ve snu
vidí hejkala Stilzela pasáka koní
aneb se muž z rudého mechu
prochází jeho pokojem
hlavu pod paží

(Šumavo krásná ty
zelená
polštáře mechu třeslice
jeřáby
vydra a mlok)

mlčím píseň
ty víš už kterou
míním
jdi tam a vykopej své kořeny
budoucnost bude suchá
a šedá

Přeložil Jiří Munzar.

Jiří Munzar, germanista, profesor dějin německé literatury na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Rubrika s názvem „Básníci čtou básníky“, jež se objevovala několik let v časopise Kontexty, byla úspěšně završena knižním vydáním stejnojmenné publikace editované Františkem Mikšem (CDK / Books & Pipes Publishing, 2018). Nyní přetiskujeme poslední dva časopisecky nezveřejněné příspěvky.

Pro zájem čtenářů i autorů se redakce časopisu rozhodla v rubrice pokračovat v mírně upravené podobě pod změněným titulem „Vaši nejmilejší básníci?“ Chceme tak umožnit přispět do rubriky těm, kdo mají poezii rádi a patří k jejich inspiračním zdrojům, avšak sami ji nepíší či nepublikují. Nový název současně odkazuje na jednu z šestatřiceti slavných otázek spisovatele Marcela Prousta (1871–1922), která byla pokládána v různých dobách různým osobnostem. Autoři tak mohou od druhého čísla tohoto ročníku představit své oblíbené básníky, vyjádřit svůj obdiv k poezii a popsat důvody, proč ji čtou a jak je inspiruje.

Básník to ví a zná

ELKAN HAYEK

Básníky jsem četl, s některými se znal, s mnohými se setkával v knihách, jejich verše jsem recitoval. Provázejí mě životem a jejich stopy najdete i v mých básních. Mluvím v nich často se starými básníky, obracím jejich slova tak, aby rozzářila ta má. Měsíc na obloze vidíme také jen díky odrazu slunečního světla. Moje poezie se vyhřívá, koupe a rozsvěcuje ve svitu jejich veršů. Mých básnických sluncí je mnoho, září s odlišnou intenzitou v různých dobách, je to nebe plné světél, barev, hudby, pravdy a snů.

Ale nechme mluvit básníky... bez ladu a skladu, bez procházení knihovny či literárněhistorických systematik, jen tak, jak se jejich slova vynořují v paměti, jak se sama hlásí, aby nás oslovila.

Slunce, nebe, vesmír... koho by nenapadl Otokar Březina, který jako by k nám přišel z jiného světa. Galaktické obrazy, které nás vtahují a odnášejí do hlubin kosmu, ale je tu i pozemská tíže, když „šla žitím matka má, jak kajícínice smutná, / den její neměl vůně, barev, květů, jasu“. A strhávají nás chvíle slávy, „... kdy duše volná, v majestátu svém / nad staletími se snáší světelným, vířícím cyklónem, / od-

věké vegetace rozmetá, a hospodář na nivách času, / v červenci pohledu svého nechává zrátí nová bohatství klasů.“ Jenže vzápětí:

Na všechnu slávu svého snu, nádheru noci
plamenné,
zapomenul jsem při pohledu na bratří svých ruce
zemdlené,
krvavé, hněvem sevřené a v smíchu moře
ozvlněného
přerážené údery vesel, když se chytali člunu
přeplněného.

Ne, nejsou to samoúčelné mystické světy, to nás vtahuje poezie o nás a věcech kolem nás. „Pro jemné usmání zraků, neoklamaných gigantickou Halucinací, / sladko je žít!“ A „sladko je číst“ Březinu.

Nesmírně inspirující literární svět vystavěl Březinův přítel Jakub Deml. Nepřestávají nás uchvacovat nejrůznější formy, styly, obrazy a nepřestávají nás provokovat rozpory, i ten – u Demla tak pozoruhodně zveřejňovaný – mezi básnickou velikostí

a lidskými slabostmi. Připomenu kus básně, která není pro Demla vlastně moc typická, ale je velmi známá. Pár jednoduchých slov, úspornost – a stavu duše i náladě náhle rozumíme:

Jindy kterákoli věc
žila, zpívala, dojala.
Nakonec
dojímají všechny...
Možno jest
spáliti papír: hledíš, jak řádky hoří,
hledíš –
rozbije se džbán,
klobouček někde leží pohozen:
těžko je zvednouti cokoliv,
svou duši zvedáš, slzy padají,
vzpomínáš.

Zůstávám na Vysočině, mohl bych se po právu zastavit v Petrkově u Bohuslava Reynka, ale není dost prostoru a času. Pro mě je jedním z největších básníků Jan Zahradníček, jehož dílo teprve bude plně doceněno. Před tragédií jeho lidského osudu se nezbyvá než pokorně sklonit, před hloubkou a silou jeho poezie taky. Třeba skladby *La Saletta* a *Znamení moci* mají básnickou i prorockou moc, ale i přesnost v zachycení lidských slabostí a jejich zneužití totalitními ideologiemi:

Ještě si vykračoval
pan Kráva
tvář plivátko
své smýšlení připjaté na kabátě
poslední harcovník poslední vzpoury
předem prohrané
po níž už nezbyvalo proti čemu se bouřit

A jen nesmírně zatvrzelé srdce by nedojímal *Dům strach* či *Čtyři léta*, verše ze žaláře, tak drazé zaplacené... Mezi nimi básně o tragické smrti jeho malých dětí:

Zem křížem znamenáš,
a nežli položíš jej, na srdce tiskneš květ.
Neboť tam a ne v zemi ty dva drahokamy
z koruny bolesti tvé, tam za vodami
sklopených očí tvých, u splavů krve
mateřské skryly se, jak skrývaly se prve.

Po hrozném zbloudění tam schoulily se,
tam spí,
když ze zvědavosti a jen tak za rozmaru
po mostě smrti přešly přes strž zmaru
a cestu nenašly zpět k slunečnicím,
k panenám, králíčkům a dvířkám vrzajícím.

Z pozoruhodně básnicky bohaté Vysočiny se nedá jen tak utéct. Z Kunštátu se hlásí František Halas, který „se tam vrátil...“ Ale jsou tu otřásající pozdní verše z *Potopy*:

Hermelín na zdechlinu
prst' pije morek z kostí
hrdlořez s mázem blínu
vyšňořen do marnosti

Jiný osud, jiná východiska, a přesto podobný pocit jako u Zahradníčka, doba, která je nemocná, „zadkem moru vytřena / je bída krajina // Čas slabíkuje Ni co ta.“ A naděje?

Jak ruce spadlé v bezmocnu
přec ještě verše poslední
Potopo Potopo Už jdu
Bože jen se rozhlédni

V Kunštátě ještě zůstaňme, ale už jsme vlastně v Praze:

Možná, že u vás v Kunštátě
chvěla se srdce zvonů,
když slyšeli jsme dojatě
tu zprávu z amplionů.

O srdci tvém, jež do útrob
pokleslo unaveně,
o tom, že přibyl nový hrob
a o básníka méně.

Kdopak to bravurně a s lehkostí skládá ve verších
zpravodajský komentář? To Jaroslav Seifert se loučí
se svým přítelem Halasem. Seifert není jen mistr
lehkých veršů a bezchybných rýmů a ani pouze čí-
tankový pěvec lásky. Neokázale statečný básník psal
později také krásné volné verše. „Královský letohrá-
dek“ je jedna z mála básní, kterou jsem dříve, než
jsem ji četl, slyšel kdysi recitovat, a to překvapivě
z Hlasu Ameriky. Nikdy jsem už ty verše nevymazal
z hlavy:

Kdykoli zadívám se na Prahu
– a dívám se na ni stále a vždy bez dechu,
protože ji miluji –,
obrátním mysl k Bohu,
ať se mi schovává už kdekoliv,
za hvězdnou mlhovinou
či jen starým paravánem prožraným od molů,
abych mu poděkoval,
že propůjčil tu velkolepou scénu i mému životu.

Mně i mým radostem a bezstarostným láskám,
mně i mým slzám bez pláče,
když lásky odcházely,
i mému hoři přehořkému,
když ani verše nesměly zaplakat.
Miluji její ohořelé zdi,
ke kterým jsme se přimkli za války,
abychom vydrželi.
A nevyměnil bych je za nic na světě.
Ani za jiné,
i kdyby mezi nimi tyčila se Eiffelka a tekla smutně
Seina,
ani za všechny zahrady ráje
plné kvítí.

A přitom je to o Praze, kterou mám sice taky rád,
ale Brno to není. Brno je to „město, které tolik mu-
sím“ – a jsme u Jana Skácela: „Hle jižní Morava kraj
merunek a vína / a Janička tu v písni zabili / a u jezír-
ka blízko Podivína / střevíček bílý víly ztratily“.

Těch jeho básní, co by se chtělo citovat! Ale když
„básníci čtou básníky“, tak se přirozeně připome-
nula ta o brněnských básnících:

A osamělí po hospodách
sedáme vždycky dva a dva
Bochořák Klement bez sebe sám
a v Bellevue bez Kainara já

V jedenáct zavírají Sníh
padá a Mikulášek kráčí
ze široka a o berlích

přes park a rovná času lem
A odpichuje dálku k hvězdám
berlami jako kružítkem

Ano, o všech Skácelem zmíněných básnících by
se tady dalo psát. Jenomže Brno – ani velké „jako
Brno“ – nestačí. Českých básníků, kteří ke mně
mluví, bylo tolik... Třeba mladý Šrámek, co měl
přec rád „života bídu“, rozverně nostalgický Franti-
šek Gellner, teskný Havlíček, skoro patetický Bez-
ruč, který „z bodláčí, z pokřivky nehezké, z trní a ze
slz byl uvit“... i ti současní, píšící i zpívající. Jenže
koho ještě jmenovat? Divíse, Hejdu, Jirouse, Wer-
nische...? Kdekdo se bude zlobit, že jsem na něj
zapomněl (už vidím přísnou tvář Zdeňka Rotrekla,
jak mi tam shora připomíná sebe i jiné, co tu měli
být...). Je jich mnoho a Bohu díky za ně!

Svou poctu českým básníkům uzavřu historkou
o jednom jediném verši. Mezi těmi, které nosím
v hlavě, je i tento z Ortenovy „Deváté elegie“: „Chci
odjet, Bože můj! Proč nejsi nádraží?“ Jednou jsem jej
chtěl přesně citovat, sáhnu do knihovny pro nějaký
výbor z Orteny a čtu: „Chci odjet, Bože můj! Proč

nejši na nádraží?“ Proboha, to vůbec není totéž, ono „na“, co je tam navíc, úplně mění smysl, ztrácí se to důležité, Bůh na nádraží není Bůh nádraží, a vůbec. Jak jsem se tak mohl zmýlit? Jak jsem mohl ve své hlavě přetvořit Ortenův verš? Nestává se mi to.

Po několika letech náhodou otevřu Ortena, sáhl jsem ovšem po jiném výboru, a hle, stojí tam „Proč nejsi nádraží?“. Můj i Ortenův svět jsou zase v pořádku.

Procházel jsem potom různá vydání s „Devátou elegií“, jak je mám v knihovně. V *Sám u stmívání*, výboru vydaném Mladou frontou a uspořádaném Zdeňkem Ornestem (a kdo jiný by to měl udělat dobře) v roce 1982, je to bez toho otravného „na“, stejně tak ve výboru pořízeném Janem Adamem v Klubu přátel poezie *Tisíc nahých trápení* z roku 1985. Avšak odeonský výbor Jiřího Holého (a ten by to měl mít také dobře...) *Veliké stmívání* z roku 1987 obsahuje ono nešťastné „na“.

Jedno slovo mění verš a ten mění svět. Jsem rád, že Bůh může být nádraží. Ať už to tak Orten skutečně napsal nebo nenapsal, pro mě to tak napsal, protože tak jsem to četl, tak jsem tomu rozuměl, tak jsem to přijal. Poezie je nejen krásná, je i důležitá. Pro mě jako jeden z možných způsobů vyjádření a výkladu světa. A proto může záležet i na dvou písmenech.

Jenže není jen česká poezie. Světový poetický svět je ještě bezbřežější. Bible, Tao te ťing, Dante, všude tolik chytré krásy. Co vybrat? Nezapomínejme na básnířky! Žádný „gender“ není důvodem, to ony tak krásně píší.

Třeba Anna Achmatovová, která od vězeňské brány šeptá slova o bídě a velikosti, o osudu básníka v nelítostném Rusku a nelítostném století:

A jestli se jednou v této zemi lid
rozhodne můj pomník někde postavit,

já tu velkou poctu přijmu v pokoře,
jenom prosím, aby nestál u moře

na břehu mých dětských her i soužení
– s mořem si už nejsme dávno souzeni –

ani v carském parku za tím rozcestím,
kde mě dodnes hledá osamělý stín.

Postavte mi pomník za zdí u cely,
kde jsme tři sta hodin čekat musely,

abych slyšela i v hluchém záhrobí,
jak tmou policejní klakson zatroubí,

jak odporně skřípe brána zavřená,
jak zvířecky křičí chorá stařena.

Ať mi ještě z mrtvých očí bronzových
jak veliké slzy kane zvlhlý sních,

ať vrkají v soudním dvoře holubi
a na Něvě šátek mává z paluby.

Nebo jak mrazí v zádech, když se na jiném místě Sylvia Plathová vyrovnává se svým německým otcem, a napíše: „Každá ženská zbožňuje nějakého fašistu, / holínku ve ksichtě a surové, / surové srdce nějakého surovce jako ty.“

A další velká básnířka, tentokrát německého jazyka, nám přiřadila moře. Kdepak jen Shakespeare! Ingeborg Bachmannová v básni „Čechy leží u moře“:

Jak obstály i Čechy a v jeden krásný den
je obdařili mořem – teď leží u vody.

Já ještě hraničím se slovem, s druhou zemí,
hraničím, zlehýnka, teď se vším čím dál víc,
já bohém, tulák, Čech, co nemá nic a nic ho nedrží,
než schopnost vidět z moře, jež je sporné, svou
vyvolenou zemi.

Jak bychom si ji za to mohli nevážit, mohli ji
nemilovat? „Bez moře všechno malý národ ztratí, /

Shakespeare, škoda, ty's nám je chtěl dátí," napsal prozíravě už Viktor Dyk. Mám moře rád a taky o něm píše, i když jsem tak nikdy nenazval svoji sbírku, jako třeba Pavel Kolmačka. Mimochodem moc dobrou.

Všechny tři zde zmíněné básnířky měly tragický osud. Nebylo to pro mě kritériem výběru, prostě to tak je. Připomínám to, i když netuším, proč vlastně. Možná pro pořádek, možná z úcty, možná pro otisk osudu v jejich verších.

Kde skončit... Ještě se sem neúprosně dere třeba Ezra Pound. Mluvívám s ním i ve svých verších. Já vím, ty jeho pitomé názory, jenže je to Básník, který se snažil „napsat Ráj // Nehýbej se / Nech mluvit vítr / to je ráj. // Ať mi Bohové odpustí to, / co jsem učinil / Ať ti, které miluji, se snaží mi odpustit to, / co jsem učinil.“ Názory jsou pryč, doba taky, šílenství taky, verše ne:

Ale krása není šílenství,
ač mé chyby a má ztroskotání mě obklopují.
A nejsem polobůh,
nemohu to scelit.
Když láska nevládne v domě, není tam nic.

Howgh, amen, tak nějak to přeče je.

Nechce se mi končit. Ještě by tu měl být zmíněn třeba Chesterton, ano i on, když dokázal napsat: „Daleko od tvých slunečních vrchů / viděl jsem sen: jak ze světél svých / zvedly se ulice, po kterých šlapu / k hvězdnatým ulicím na nebesích.“ Nebo Enzensberger, který si všiml, že „Modré nebe je modré. / Tím je o modrém nebi / všechno řečeno.“ Nebo Pasternak, Brodskij, beatnici, Galway Kinnell... A jak bych mohl zapomenout na starého dobrého Williama Blakea: „Láska je v soucitu se vším trápením, / v útěše dané cizí bolesti: / v temnotách noci a zimním sněžení, / v nahých a šťvaných – tam hledej ji!“

Je tolik básní, co by tu měly být, mohl bych jich ještě mnoho přiřadit tam, „kam patří / ke kaž-

dé situaci jiná básnička“, „všude by byla nespávaná / nespoutaná poezie / život tisíce básní / život jedna báseň“. Ale to už sem vlastně nepatří, to jsem se nechal unést, to napsal Elkan Hayek, tedy možná já...

Skončeme raději něčím, co je jisté, silné a osvobuzující. Pozoruhodná moc básníka, jak ji vyjádřil Czesław Miłosz:

Ty, jenž jsi ublížil prostému člověku
a jeho křivdě dovedl ses smát
i hordu tatrmanů najímat
k matení pojmů o dobru a zlu,

i kdyby se ti všichni kořili,
tvou ctnost a moudrost sborem chválíce,
tvůj obraz v zlato ryli na mince,
šťastni, že další den zas přežili,

nebuď si jist. Básník to ví a zná.
Můžeš ho zabít – narodí se jiný,
sepsány budou slova tvá i činy.

Lepší by pro tebe byl zimní úsvit s jíním,
provaz a větev tíhou sehnutá.

Věříte tomu? Já ano. I proto čtu básníky...

Elkan Hayek (1946 nebo 1964, údaje se rozcházejí) navazuje ve své básnické tvorbě na tradice moravských Židů, jeho pradědeček Elkan Moses Hayek von Gaya (1844–1904) působil jako neoficiální chasidský rabín na východní Moravě. Současně se v jeho básních projevují vlivy západomoravské katolické větve jeho rodiny. Hayekova intelektuální poezie plná kulturních odkazů odráží mnohovrstevné dějiny střední Evropy. Hayek neposkytuje ani neverifikuje biografické údaje. Působil pravděpodobně mj. jako redaktor, opakovaně pobýval v zahraničí. Česky vydal básnické sbírky *Rozdělování nebe* (2010) a *Modroznebesnášeč* (2014).

Pod sněhem už klečí květy připravené ke startu

HYNEK VILÉM

Vydal jsem knižně několik sbírek pro děti, takže začnu u dětské poezie a postupně se budu posouvat dál. Nejspíš by se čekalo, že jsem inspiraci hledal u skvostných „dětských“ básníků, jichž máme v české literatuře celou řadu, například u mého oblíbeného Emanuela Frynty. Snad trochu, ale to až později. První a nejsilnější impuls přišel odjinud, možná překvapivě od předčasně zesnulého a málo známého surrealistického básníka Karla Hynka (1925–1953). Samizdatový strojopis jeho básní se mi dostal do ruky už někdy v roce 1986 a později, v roce 1998, vyšly jeho sebrané spisy knižně v nakladatelství Torst. Přestože jeho dílo není vůbec určeno dětem, zasel do mě svou bohatou obrazovostí a hravostí něco, co už trvale zůstalo. Hned na úvod proto jedna Hynkova rozverná báseň, poetická a něžná, snad z ní je zřejmé, proč právě on:

POD SNĚHEM UŽ KLEČÍ KVĚTY PŘIPRAVENÉ KE STARTU

Vítr tiše hraje a slunce mu nakukuje do partu
Jdeme spolu hlídat lásku jdeme jak vojáci na vartu

Zajíčkové prchají a nechávají bobky u svých důlků
První hráči kuliček! V dálce komín kouří lulku
A zimomřiví školáčkové se jdou ohřát do útulků

Přirovnat sníh k cukru to je stará dobrá metafora
Slunce ta zasněžená pole pluhem tepla orá
Alenko Tvůj úsměv nikdy nezmrzne a ani neokorá

Zvony vzlétly k nebi z oprýskaných věžiček
Venkované nabírají svou polévku do lžiček
Máme hlad a Tebe zebe můj miláčku podbříšek

Velké saně jedou k mostu silnicí mezi závějemi
Nasedáš Ty nasedám já a jako na americkém
filmu je mi
Miluji Tě milují Tě všichni sněhuláci když
vzduch voní liliiemi

V bláznivé surrealistické hře z roku 1950 *Jelatudý dáma*, kterou Karel Hynek napsal spolu s Vratislavem Effenbergerem, proniká v desátém obraze k cestujícím do kupé zvuk z nádražních tlampačů:

1. TLAMPAČ
Rychlík z Paříže
přijede dnes později
vezl lanýže
ukradli je zloději
2. TLAMPAČ
Ukradli je zloději
vem to nešť
na desáté koleji
stojí rychlík Praha-Pešť
3. TLAMPAČ
Osobní vlak z Pardubic
veze párek holubic

opakují
Osobní vlak z Pardubic
veze párek holubic

1. TLAMPAČ

Vlak z Varšavy se už nevrátí
Srazil se s jiným na trati
Žel cestující nemohli vyskákati ven
Zvláštní vlak pro dědice bude vypraven

2. TLAMPAČ

Prosím pozor
Záchranné brzdy chlupaté na omak
Tak jsou vybaveny spací vozy společnosti
Hannomagg

Opakují
Záchranné brzdy chlupaté na omak
Tak jsou vybaveny spací vozy společnosti
Hannomagg

(...)

A tak dál a tak dál... Z Hynka tryská gejzír bláznivých nápadů, zřetěžené metafory a nezvyklé barvitě obrazy. A přestože je básníkem „pouze pro dospělé“, ve většině básní najdeme něco dětsky hravého a inspirativního: „Dva uličníci hrají tenis přes železniční závory / Míče prolétávají okénky rychlíku, jako vlaštovky prolétávají starými průjezdy.“ Jinde narazíme na rozkošnou miniaturu o uvozovkách, která by klidně mohla být zařazena do školních čítanek: „Jak čestný špalír u vozovky / Kudy půjdou zpříma řeči / Salutují uvozovky / Jedna vstojí druhá klečí.“ V básni „Stojím s prachovkou v ruce v muzeu vzpomínek“ si vtipně pohrává s letopočtem 1976 (povedený ročník!): „Jednička je bič v klidu / Sedmička zvlněný bič / jenž dopadne každým okamžikem na devítku / Její ubohou hlavu / Šestka je ponížená zbitá devítko.“ Ve „Hře na fenty“ pro změnu vychází z oblíbené dětské postřehové hry „všechno lítá, co peří má“ a se zaujetím prozkoumá

všemožné (i nemožné) variace, které mu básnický jazyk ve spojení s tímto říkadlem nabízí.

Všechno lítá co má peří
Klika lítá – u lítacích dveří
Sova lítá – když se šerí
Otec letí – ke své dceři

Všechno lítá co má peří
Včela lítá – nad bílými keři
Kocour lítá – kdo mi věří?
Lítaj pražští pozouněři

Letí hvězda dolů z mračen
Nad vsí letí hejno kačen
V míči je vzduch pevně stlačen
Když letí je fanda nadšen

Letí posel od kancléře
Facka lítá v atmosféře
Host vyletěl bez halěře
Touha letí v Habaneře

(...)

Z významných básníků, kteří psali i pro děti, mám rád především Ivana Martina Jirouse. Jeho sbírka *Magor dětem*, sestávající z básní, které psal v dopisech z vězení svým dcerám Františce a Martě, pro mě byla zjevením i inspirací. Je barvitá (nádherná úvodní „Františčina kohoutí píseň“) a hodně originální, ale přesto jednoduchá a nekomplikovaná, místy zlobivá, ale celkově zbožná: „...proč mají myši kožíšky? / Zeptej se na to Františky. / Proč mají fousy kočičky? / Zeptej se na to Františky / A Františka ti odpoví / Pán Bůh je chce mít takový.“ Rád bych ale věděl, co si současní strážci čistoty dětské literatury a zdravého života počnou hned s následující „Pohádkou pro Františku“, zda nebude muset projít cenzurou. Čarodějnice s polednicí v ní ochucují polévku rumem, který má „barvu zlata

a voní jako starý mech“ (tuhle charakteristiku mohl „nabásnit“ jen Jirous!). Čarodějnice naliže trochu rumu do polévky, víc do sebe a podá láhev polednici. Ta si notně přihne a obě začnou prozpěvovat:

Může bejt prázdněj celej dům,
avšak na polici měj vždycky rum!
Může ti doma chybět mouka,
může ti doma chybět pepř,
však flaška na tě musí koukat
z police vždycky, to mi věř!

Nemám rád u poezie zbytečnou komplikovanost a přeintelektualizovanost, i proto píšu hlavně pro děti. Mám rád poezii radostnou, hravou, jednoduchou, pozitivní, nikoli současné „skuhrání z mělčin“, abych „ukradl“ obrat z básně Pavlu Kolmačkoví (ještě se k němu dostanu). Mám však slabost pro rozervance, tedy pouze ty, co byli skutečnými Básníky s poetickou a citlivou duší. Hynek jím byl, jak ještě ukážu. Magor taky. Věčný bouřlivák a kající-ník: „V neštěstí se vždy hbitě / vracím k religiozitě / jak se však trochu zabydlím / tak se zas ani nemodlím,“ píše v úvodu jedné básně. K religiozitě se vracel, i v tvorbě, především ve vězení, kam ho pětkrát poslali komunisté. On to ale viděl jinak, jak jsem si před mnoha lety překvapeně přečetl v jednom samizdatu, kde s ním byl krátce po jeho propuštění z vězení rozhovor: nezavřeli ho komunisté, kteří jsou mu ukradení, ale Pán Bůh jejich prostřednictvím, protože už se nemohl dívat na to, jaký je hříšník a darebák. Lépe své pohrdání tehdejší mocí nemohl vyjádřit.

Neplavil jsem se po mořích
a přece sedím v lodi
nade mnou nebe ve mně hřích
dva vězni lodivodi

Namísto stěžně vztyčen kříž
Tak pořád doufám že mě něžně
nad vodou podržíš

Magorovy básně z vězení či undergroundu jsou silné a osobně prožité, často drsné a vulgární, někdy až moc, ale má to své opodstatnění. Osobně mám radši jeho jemnější polohy. Například tuto, báseň „J. J.“:

Na okraji
na okraji vidlí, vidlí
čtvero andělů
čtvero andělů bydlí, bydlí

Má milá má
má milá má železné hrábě
občas jimi
občas jimi srdce prohrábne

A po ránu
a po ránu křídélka zvlhlá
rozprostírají
rozprostírají
aby uschla

Na záhonech kvetou lilie
po tváři Pán
po tváři Pán slzy lije

A zobáky
a zobáky čistí si
peří
pod křídly chránění
pod křídly chránění věří
věří

A nebeská
a nebeská – aá švadlena
hledá jehlu
hledá jehlu v kupce sena

A na větvi
a na větvi směje se pták
A na poli
a na poli dozrává mák

A okov se
a okov se noří dolů
aby tam nabral
aby tam nabral
vodu
vodu

A na špičce
a na špičce té – é jehly
matky andělů
matky andělů slehly, slehly

„Každá báseň je svým způsobem polibek, který člověk dává světu. Ale z pouhých polibků děti nebudou,“ prohlásil prý kdesi Goethe. Možná nebudou, ale jaký by to byl svět bez polibků? A možná i budou, kdo ví. Co třeba takový Fráňa Šrámek, anarchistický buřič a radikální pacifista, ale především jímavý milostný a přírodní lyrik. Jeho „chtěl bych tě potkat v lukách“ (báseň „Splav“) je radostnou ódou na přírodu, lásku a početí:

V lukách je vlání
na všechny strany, pokorné odevzdávání.
V lukách je nejprostší života stůl,
rozlomíš chleba, podáš ženě půl,
chléb voní zemí, bezpečný úsměv svítí,
až k pláči je prostý věneček z lučního kvítí,
a oblaka jdou, přeběhlo světlo, přeběhl stín,
muž má touhu rozséváče, žena má úrodný klín...

Nebo František Hrubín, začátek básně „Rajský pastel“ ze sbírky *Nesmírný krásný život*:

Jehličí drtil jsem ti dlaní
Na nahém těle. Vonělo jako les.
Já řeka protékal jsem tebou.
Tělesné nebe. Nebe bez nebes.

Uměl to i Nezval, některé jeho básně jsou tak jemné a procítěné, že mu je člověk ani nevěří. „Prochází tebou pramen krásy, ale sám krásný nejsi,“ četl jsem o jakémsi básníku. Sedí to i na Nezvala, přesně. Báseň „Krajina“ ze sbírky *Blíženci*:

Mezi jahodami v lese
je atlasový divan
Nad ním se třese
a zpívá skřivan

Na té louce je španělská stěna
a na otomanu v dolíčku
spí nahá žena
a na prsou má rosníčku

Rosnička zpívá
pomněnky se krčí
dáma spí a zívá
Zvolna přší

Pak je tu ovšem znovu Karel Hynek, o víc než generaci mladší než Nezval. Šestisetstránkový svazek jeho sebraného díla není čtením pro puritány a básníková otevřenost může leckoho zaskočit. „Spíše nadbytek než nedostatek upřímnosti. Tím lépe, neboť tak zvaná pravá míra by byla jen nepravou mírou,“ píše o Hynkově díle Vratislav Effenberger. Hynek byl voyeur posedlý ženami a erotikou, navíc vášnivě a beze studu zaznamenávající: „Tyto dveře vedou do pokoje ženy, kterou miluji / Klíčová dírka je vlhká od mých dojatých očí / Umaštěná od dychtivého ucha / Znáám její hlas, jímž uklidňují na Klárově vzpurné slepce / Její chůzi která rozkolébává vratkou lampu s měsíčním světlem / Kolik byste řekli, že je stupňů Celsia v jejím klíně.“ Žádostivost očí a chuť něco vystihnout psaním jsou podle Czesława Miłosze dva klíčové atributy básníka. Hynek měl obojího nadbytek. Jeho milostné básně i krátké prózy se utápějí v záplavě barvitých představ a podobenství, jsou nervózně rozechvělé, impulzivní, živočišné, ale i něžné a hravé.

Souhlasíte se mnou? Jsou velké ženy s těžkou majestátní krásou a jsou ženy malé s dynamickým půvabem, spíše děti s huňatým klínem a oblémi prsy. Ty majestátní vypadají dobře ve večerních šatech, lépe v interiéru než v exteriéru, protože je nemůžete zdvihat do náruče a nosit je přes poražené kmeny a přes brody. Malé jsou pohyblivé a roztomilé, ale v elektrickém světle a ve společenských šatech vypadají jako holčičky převlečené do matčiny garderoby. Vy, má drahá přítelkyně, vyhovujete požadavkům reprezentace a přitom je možno snadno zdvihat na koníčka Vašich sladkých padesát pět kil.

Kdybych vám zavázal oči a zavedl Vás ke své hrudi, myslela byste, že jste se octla v hodinářském krámku. Mé srdce, pravda, tiká všelijak, ale pomyslím-li na Vás, zvoní jako budíček. (...)

Co všechno si přeji:

Abyste byla stále oblečena v cukru, nepřevlékejte se nikdy do soli! Holoubci vrkají svoje cukrů, nečtěte nikdy romány od Zoly.

Abyste byla stále roztomilá, pila jste s grácií sherry i půllitr prazdroje. Vyzrajte na čas, na toho vodomila, jak na něj vyžrály vína a hudební nástroje.

Abyste měla ještě dvě nadra, jež bych si mohl půjčovat. Ještě dvě oči, dvě hnědá jádra, a ruce, jež mohou srdce lynčovat.

Vaše půvaby nebudou nikdy antikvami. Budou vycházet v novém vydání. Recept? Úbory, kosmetika a lázně parní a malé porce jídla k snídani.

A jako poslední z milostné řady znovu Ivan Martin Jirous, něco ze života:

I.

Na poli lilií
milá a milý
plevel plevi

Lilie se k nim nakláněly
sami v té běli zůstat chtěli

Svatební zvony v dálce zněly
za lesy za údoly

II.

Milá a milý
vlezli si do podpílí

Na hromádku pak šaty kladli
nad nimi svlékaly se klády

Piliny na ně padaly
jak se milovali

III.

Milá a milý
nad hrncem stáli s povídky

Povídla tajemně bublala
milá milého milovala

IV.

Pod pivovarským komínem
objímal milou kolem ramen
milý
Řekla mu milá:
Tak mě pohlad'
cítíš jak voní slad?
A tiše pivo pili

V.

Plazí se podzim podle vod
Na hrázi rybníka milý s milou
pláčou nad láskou utonulou
uvízlou ve vrších

A v mracích studí první sněh

A nyní slíbený Pavel Kolmačka, introspektivní a vážnější tóny. Sbírka *Moře* (2010), koloběh života a povinností, očekávání dítěte, rození a rodičovství, úzkost a nejistota, rozbourané „moře“ tam venku za zdí, oknem se valí vlny zvuku a někdy i zlověstného ticha: „LEŽÍME na dně hvězdné noci. / Nespíme, ticho zuří.“ „V MEZEŘE času plujeme bez kompasu. Prám se otřásá, praská, krunýřem zdola naráží mořská želva. / Veslo se vzpírá, pod hladinou ovíjí je had. / Vpředu plá spadlá hvězda, požár světa, jantarová hora, jediný bod vprostřed vod. / Ať již je probuzení, / daleko / v jiném snění, / v kuchyni s hodinami, / s rukou, jež stírá / z čela pot.“

ÚSTUP noci
ukazuje
že se točí zem
vše při starém

* * *

PLODOVÁ VODA stojí nehybná a teplá.
Pulsuje tepna. Pracuje srdeční pumpa.

Rozechvěle venku volá hlas – bublina
stoupá želatinou ticha.

* * *

ZÁKAZ hovoru,
ztichlá strojojna.
Na dekách mezi torpédy
Leží lodníci.

V děloze
zavřeně láhvi
vznáší se pevný bod,
plod.

* * *

Slyšíš, jak za zdí
skrčené v prohlubních lůžek
oddechují děti?
Jak okolo nich pluje
barevná ryba,
klikatí se had,
máchá křídly racek?
Jak nad hladinu trčí
zaťatá pěstička,
našpulená ústa,
bělmo mezi víčky?
Jak na mělčině
ověšené řasami
spočívá míč, kyblík,
z klacíků zhotovená zbraň?

„Existuje mnoho básníků, kteří dokážou výborně vyjádřit věčné zoufalství, ale jen nemnoho těch, a to i mezi nesmrtelnými, kteří umějí vyjádřit pět minut uspokojení,“ napsal Chesterton. Vybírám jednu o uspokojení ze světa, ze světa takového, jaký je. Polská básnířka Wisława Szymborská, závěr básně „Okamžik“ ze stejnojmenné sbírky, v překladu Vlasty Dvořáčkové. Další krásný polibek světu, abychom se vrátili ke Goethovu výroku:

Nyní je devět třicet místního času.
Všechno je na svém místě v spořádané shodě.
V dolině potůček jak potůček.
Stezka v podobě stezky odevždy dovždy.
Zdánlivě les jak les na věky věků amen,
nahore ptáci v letu v roli ptáků v letu.

Kam zrak dosáhne, vládne zde okamžik.
Jeden z pozemských okamžiků,
těch žádávaných, aby prodlíly.

A o pár stránek dál zcela protikladná báseň. Znam o světě v pohybu a o násilí, bez místa, bez času. Podobné scény patří k polské historii, ale mohly by klidně patřit i k dějinám jiných národů:

Nějací lidé na útěku před nějakými lidmi.
V nějaké zemi pod sluncem
a nějakými mraky.

Nechávají za sebou nějaké svoje všechno,
osetá pole, slepice a psy,
zrcátka, ve kterých se právě teď zhlíží oheň.

Mají na zádech džbáanky a uzlíky,
čím prázdnější, tím den ode dne těžší.

Potichu koná se tu čísi umírání,
v povyku čísi komusi z rukou chleba rvaní
a čísi mrtvým děckem potrásání.

Před nimi pořád nějaká cesta ne tudy,
nějaký most ne ten, přes který se musí
nad řekou divně růžovou.
Kolem nějaké střely, jednou blíž, jednou dál,
nahore letadlo tak trochu kroužící.

Hodila by se nějaká neviditelnost,
nějaká šedá kamennost,
a ještě lépe nejsoucnost
po jistý čas, krátký nebo i dlouhý.

Něco se ještě stane, jenomže kde a co.
Někdo jim vyjde vstříc, jenomže kdy a kdo,
v kolika podobách a s jakými úmysly.
Pokud bude mít na vybranou,
možná nebude chtít být nepřítelem
a nechá je při nějakém tom životě.

A u Poláků ještě zůstanu, Czesław Miłosz, „velký metafyzický básník s teologickým sluchem“, v překladu Josefa Mlejnka, ze sbírky *Tò*:

Unde malum

*Odkud se bere zlo?
jak to odkud*

*z člověka
vždy z člověka
a jenom z člověka*

Tadeusz Różewicz

Bohužel pane Tadeuszi
dobrá příroda a zlý člověk
to je romantický vynález
kdyby to bylo tak
dalo by se to vydržet
tímto způsobem jen prozrazujete
hloubku svého optimismu

postačí člověku dovolit
vyhubit svůj druh
a nastanou nevinné východy slunce
nad vysvobozenou flórou i faunou

na rumištích po fabrikách
vyrostou dubové lesy
krev z jelena na kusy roztrhaného vlky
nikdo nespátí
jestřáb se bude kolmo snášet na zajíce
beze svědků

ze světa vymizí zlo
jakmile zmizí vědomí

samozřejmě pane Tadeuszi
zlo (i dobro) vychází z člověka

A na závěr něco pro odlehčení, brněnský Vít Slíva, většinou zádumný a temný, ale umí i rozesmát. „Výstava chovatelů drobného zvířectva“ ze sbírky *Račí mor*:

Slepice v kleci si kloakou dřepá:
„Fšochňo smo lodo,
n'est-ce pá?“

Kohout tam láteří, za kur se stydí:
„Kirrrva, lidi!
Nesir-r-té!

Liber-r-té!
Liber-r-té!“

Hynek Vilém žije a pracuje v Brně. Zabývá se převážně hravou a experimentální básnickou tvorbou pro děti. Již jeho první sbírka *Dobrý pejsek pro kokínko přeskočí i přes hovínko* (2008) zaznamenala velký čtenářský ohlas a dočkala se několika dotisků i nového vydání (2010). Následovaly sbírky *Neptáček* (s manželi Peteršovými, 2009) a *Bíle. Knižka o zimě a sněhu* (2012). Zatím jeho poslední knihou je výběr z autorské tvorby *Ztratil pejsek trenýrky. Rozverná básnická čítanka od A do Zet* (2018).

František Mikš ed. **Básníci čtou básničky**

Proč dnes vlastně číst poezii? Podle francouzského filosofa Edgara Morina je poezie především ochranným štítem proti „hyperpróze života“, jedním ze způsobů, jak čelit každodenní rutině a racionalitě. Umožňuje člověku vidět současný zmechanizovaný a uspěchaný svět jinýma očima, zakoušet ho jinak, pocitově, poeticky.

Uvedená antologie je pokusem přiblížit poezii širšímu čtenářskému publiku. Vznikla na základě stejnojmenné rubriky v časopisu *Kontexty*. Tři desítky básníků a básniček se v ní snaží dopátrat toho, co je v poezii inspirovalo a inspiruje, co je v ní důležité, jaké je její poslání a smysl. A předkládají přitom čtenáři ty nejlepší básnické skvosty, které by podle nich neměly zapadnout.

brož s klopami • 328 stran • 295 Kč • objednávky přes www.cdk.cz mají automaticky slevu 15 %, předplatitelé časopisu *Kontexty* 25 %

Zahlédnout sluchem

Sylvie Richterová: Slyšet obrazy

ZDENĚK VOLF

S květinami je dobré mluvit, traduje se. I mlčenlivé obrazy jako by žádaly si slov, prohlásil svého času ve vltavských *Reflexích* Vladimír Kokolia... coby malíř a nemálo věhlasný pedagog. Sylvie Richterová, jako básnířka, do tohoto v něčem esoterického prostoru „před obrazem“ na mnoho let vstoupila. V interview pro revue *Wěles* (74–75/2018) o tom poodkrývá, že na výstavách, zvláště při velkých expozicích jednoho autora, „opravdu slyšela slova. Jako by obrazy měly i akustickou auru.“

Poprvé to v ní zarezonovalo v roce 2007 na prezentaci Evy Fukové v Museu Kampa. Pak o rok později v památném Vittorianu mezi obrazy Paula Gauguina a následujícího roku v téže instituci už

v plné síle před plátnem od Giotta („Jen když korunoval Kristus Marii / zlato se zhustilo kolem tváře“) – jímž sbírka právem začíná. Další „následchy“ přibývaly při instalacích Caravaggia, Alexandra Caldera, Fridy Kahlo nebo mezitím opět u nás, na nezapomenutelné retrospektivě Adrieny Šimotové v Rudolfinu. Nejúrodnější rok 2016 atakují jména: Fernando Botero, Dmitrij Prygov, street artist Banksy a v ostravské industriální galerii PLATO vizionářský Pavel Pepperštejn. Symbolicky dvanáctým, uzavírajícím výtvarníkem, a nikoliv náhodou znovu v dostředivosti Říma a znovu s tématem „darů“ hlavy („Jiný dar každé hlavě“), se stal ateliér ve Veianu Mikuláše Rachlíka.

Kontext genia loci nejružnějších galerijních síní, s nezbytnou legendou o umělcově narození/smrti a době vernisáže pod jmény, jež uvozují jednotlivé cykly (s jednou, pěti i třinácti básněmi), vytváří nenápadný, leč ne nepodstatný podklad, podmalbu, ba šeps na plátně napnutém mezi pomíjivostí našeho času a znovuvzkříšením skrze slovo. Nakonec básnické, protože nechráněné ani esejistickou, ani prozaickou erudicí, které by byla Richterová – jako třeba její spolučtyřicátníci Daniela Hodrová (*Eseje o Adrienně Šimotové*) anebo Petr Král (viz protnutí s Gauguinem v zamyšleních *Trompe-l'œil*, cyklus „Obrazárna“) – jistěže schopna. Rodilo se nezáměrně... A někdy téměř ze zapomnění a jakoby již z poznámkových záznamů někoho cizího. Ale srdcem „malého prince“!

Sylvie Richterová:
Slyšet obrazy,
Malvern, Praha
2018, 132 stran.

A co osobnost, to možnost proměny výrazu i tématu. Od betlémsky prostého („Tajemství té noci / skrývá se jim v očích / od nás odvrácených“) přes strofu náhle kosterní („Průhled do vnitřností / Frida a potrat / Vidět – to už světlo je / nevidět je tma“) až po tóny varovně apokalyptické („Z nečitelných bojů / a bolestí vystupovaly / oči a nosy pak čela a brady“). Ale nezůstávejme jen u krajností. Zevnitř básní jde o jednu z nejsvobodnějších prozodií, jíž lze v současnosti čtenářsky čelit. Projevila se sice v její druhé básnické knize *Čas věčnost* (2003), nyní opět pod „kurátorstvím“ Jana Šulce, ovšem daleko více zapracovaná a jakoby sblížující poezii s antipoezií („Ten co má nos a pysky jelení / nese na hlavě něco zeleně jako znamení / že trochu jelen je a trochu ještě není / a že už se to nezmění“).

Časté zpomalování skrze epizeuxis, zbystrňování skrze enjambement, jakožto zjevná i skrytá antiteze, nepopírající, nepřekračující... zvnitřňující, i skrze celou báseň: „Vzestup se tu / neměří zemskou tíží / Z výše se člověk vrací / k místu odkud vyšel / aby nohy / aby nohy opět / našel“ („Nohy III“). Tu lyrické zdůvěrnění („průsvitný smír rosy“, „jež doběla ojínil čas“, „nitro utrpení“), tu přehození slovosledu kvůli rýmu, asonanci („aby do výše / nesl s sebou / jen paměť těla / pro ně viditelnou“), však nejen pro ně. Jedná se totiž o výbavu přirozeně tvůrčí, ne o experimentování či omračování formou. Ta

se ustaluje intuitivně, takřka z matrice básnířčina genomu, v jehož paměti tone též zkušenost ztráty, odpříčinění. A tím zprostředkovávání něčeho... za.

Ne nadarmo se o ušním orgánu tvrdí, že je zásvětní. Richterová tak ve svých „dialogích“ podotahovává, co je i očím nespátřitelné („Z levé strany do tmy / světlo proniká / zlehka jen pro toho / kdo je v sobě má“), co naše zkušenost ještě nezažívá („Zrání zraje a spěje za lidské tváře zakládá vesmíry“) – dělajíc to natolik taktně, že můžeme naslouchat s ní: „Rybář nikdy nevypije dosti toho / co tu není“; v té konjunkci času s věčností, v těch záblescích ze záobrazí, v nichž v někom „uviděla anděla / kterým se mohl stát / a nestal“.

Nepřekvapí tedy, že knižní „expoziční“ konkrétní obrazy, natož bližší technické údaje o nich programově postrádá. Nepostrádá zato osvěcující řeč Adama Borziče „Hluboké vidění Sylvie Richterové“ o autorčině pronikající imaginaci, imaginaci účastné, odkazující k „myšlení srdce“ Rudolfa Steinera: „Ničím nezatížen, se zdravým vnímáním, s ostrou pozorovací schopností, ať se dívá a potom ať se svěří svým citům...“

Četba budiž považována za zahájenou!

Zdeněk Volf, brněnský básník, povoláním soukromý insemínátor krav.

Z nových knih

BOHUSLAV LITERA OD STALINA KE GORBAČOVVI. MEZINÁRODNÍ POSTAVENÍ A POLITIKA KOMUNISTICKÉ SUPERVELMOCI 1945–1991

Dokořán, brož. s klopami, 404 s.,
398 Kč

Kniha analyzuje hlavní směřování sovětské zahraniční politiky v letech 1945 až 1991. V případě Sovětského svazu s jeho vysoce personalizovaným systémem vlády se do ní výrazně promítala i osobnost generálního tajemníka komunistické strany. Autor vychází ze Stalinových snah prosadit pro Sovětský svaz výhodné poválečné uspořádání Evropy, které nakonec vyústilo ve studenou válku a sovětizaci zemí střední a východní Evropy. Chruščovovu koncepci mírového soužití komplikovaly jeho snahy vyrovnat se Západu, které byly doprovázeny riskantní zahraniční politikou. Brežněvovo úsilí o zmírnění napětí (détente) zase problematizovala sovětská aktivistická politika ve „třetím světě“. Krizový stav sovětské ekonomiky posléze přiměl M. S. Gorbačova, aby radikálně změnil výchozí diskurs zahraniční politiky Moskvy: od marxistického, třídního a blokového přístupu ve prospěch řešení konfliktů a globálních problémů lidstva. Změna ovšem přišla pozdě – to už se Sovětský

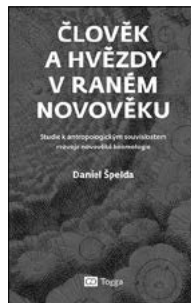
svaz pod tíhou vnitřních problémů a tenzí rozpadal.

Dokořán
Holečkova 9
150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz

DANIEL ŠPELDA ČLOVĚK A HVĚZDY V RANÉM NOVOVĚKU

Togga, brož., 308 s., 290 Kč

Během 17. století se zásadně proměnily představy o povaze a velikosti univerza. Relativně malý geocentrický kosmos novověké vědy nahradila nepředstavitelně velkým vesmírem, v němž byla odstraněna teleologie přírody i hierarchie fyzikální vznešenosti. Změnily se názory na velikost i význam a postavení Země ve vesmíru. Odhady vzdálenosti nejbližších hvězd se během 17. století zvětšily milionkrát. Tato kniha se snaží představit, jaké důsledky měly tyto nové koncepty pro uvažování o postavení člověka v tak velkém vesmíru.

Togga
Radlická 48
150 00 Praha 5
www.togga.cz, knihy@togga.cz

TEREZA MATĚJČKOVÁ HEGELOVA FENOMENOLOGIE SVĚTA

OIKOYMENH, váz., 373 s., 358 Kč

Úchvatná interpretace Hegelovy Fenomenologie ducha jakožto cesty, na níž vědomí na každé „zastávce“ formuluje konkrétní model světa. V jednotlivých modelech

se kříží deskripce i normativní nárok: modely slouží porozumění situace, v níž vědomí aktuálně žije, ale zároveň jsou i výrazem toho, v jakém světě vědomí chce žít. Formulace modelů proto není jen teoretickým výkonem, ale vždy rovněž stanoviskem, které proměňuje aktuální svět. Cesta Fenomenologie nakonec ústí do světa, v němž vědomí může být svobodné. Tímto světem je skutečnost post-osvícenecké moderny: právě zde totiž vědomí nahlíží, že svět není vůči člověku cizí a že naopak jeho vlastní myšlení vstupuje do světa. Proti tradičním interpretacím Hegelovy filosofie představuje autorka čtení, které neústí v suverenitu absolutního ducha pojatého jako čisté myšlení povznesené nad předmětnost. Absolutní vědění lze naopak interpretovat jako odmítnutí představy, že by se jednotlivá podoba vědomí mohla považovat za absolutní. Jak čteme v závěru Fenomenologie ducha, neko-nečno kypí duchu vstříc z mnohosti,

kteřá je ve světě, nikoliv ze suverénní jednoty absolutního ducha.

MARTIN RITTER

**POZNÁNÍM OSVOBOZOVAT
BUDOUCÍ**

OIKOYMENH, brož., 191 s., 188 Kč

Kniha nabízí celkovou interpretaci myšlení Waltera Benjamina prostřednictvím výkladu jeho teorie pravdy. Pravda je podle Benjamina ve věcech samých, nikoli v poznání, ve světě však

není vyjádřena dokonale, a Benjamin si proto klade otázku, jakými poznávacími a výrazovými prostředky ji lze zpřítomnit. Zpřítomnění pravdy přítomností není jen teoretickým problémem, ale také problémem etickým a politickým, ba dokonce eschatologickým: Pravda si žádá své zpřítomnění, svou

aktualizaci, a je proto zapotřebí změnit, spasit svět.

OIKOYMENH

Černá 3

110 00 Praha 1

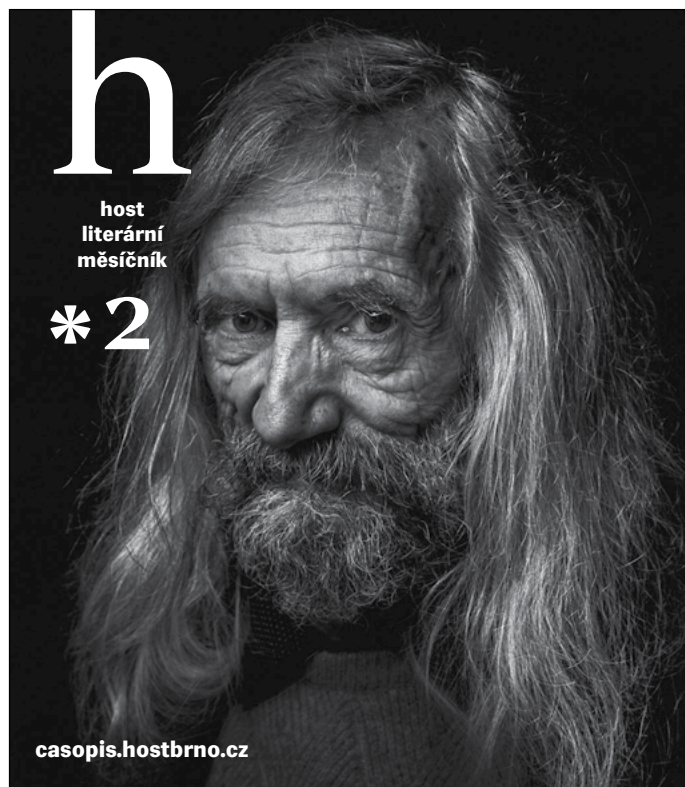
tel.: 224 930 310/212

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek
mezi 9:30 a 16:30

15% sleva, 20% sleva pro studenty

www.oikoymenh.cz

distribuce@oikoymenh.cz

téma
**Postkolonialismus
Černé svědomí Evropy**

osobnost
**Miroslav Petříček
Filosof jako svědek krize**

k věci
**Bilance české literatury
roku 2018**

reportáž
**Tereza Boučková:
V Africe**

JINA
MODERNITA
.CZ

Webový portál
provozovaný nakladatelstvím
Books & Pipes Publishing.

**O moderním umění trochu jinak.
Texty, studie, ukázky z knihy, recenze.
Výběr nejlepších článků o umění
z revue *Kontexty*.**

UMĚNÍ, ARCHITEKTURA,
DESIGN, KULTURA,
STYL & ESTETIKA

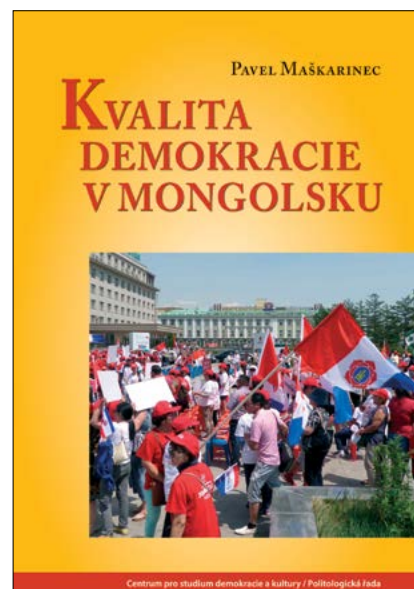
KNIŽNÍ NOVINKY CDK

A5, brož., 274 stran, 248 Kč

A5, brož., 204 stran, 198 Kč – dotisk

A5, brož., 480 stran, 348 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Předplatné časopisu *Kontexty* na rok 2019

Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 600 Kč

Sponzorské předplatné: 1 200 Kč

Objednávky předplatného

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/casopisy/kontexty
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- případně **telefonicky** na čísle: 545 213 862 nebo **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Způsob úhrady předplatného

- **bankovním převodem** na účet č. 120 402 514 / 0600 (variabilní symbol = číslo objednávky)
- **platební kartou** (pouze při objednání prostřednictvím objednávkového formuláře na www.cdk.cz, viz výše)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- **příloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)

Upozornění:

Předplatitelé *Kontextů* mají **25% slevu** při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz a **neomezený přístup** do elektronického archivu časopisu *Kontexty* na stránkách www.alza.cz/kupon (kód na vyžádání v redakci: objednavky@cdk.cz).

